

MŰHELY

Álvaro Mutis és Elena Poniatowska naplói, levelei és írásai • Gergely Ágnes és Karátson Endre köszöntése – Báthori Csaba: Előny sötéttel – Gergely Ágnes Triptichon című versének elemzése • Doboss Gyula: Laszti – Értelmezési vázlat Karátson Endre Kolumbusz tojásai című novellájához • Dobai Lili, Gergely Ágnes, Horváth Veronika,

2013
4

Józsa Emő, Lackfi János, Legédy Jácint, Péntek Rita, Petrik Iván, Pusztai Zoltán, Sajó László, Tatár Sándor és Varga Imre versei • Karátson Endre prózája • Hárs György Péter: Pszichoanalitikus megjegyzések a bűn problémaköréhez • Kilencven éve született Kormos István – Móser Zoltán: Epilógus – Néhány szó, néhány kép • Hadarics Gábor fotói

Tartalom

ÁLVARO MUTIS és ELENA PONIATOWSKA naplói, levelei és írásai – Imreh András bevezetőjével (Pál Ágnes fordítása)	3
---	---

„Igazán csodálatos nap volt a mai, egyike azon keveseknek, amikor a börtön szinte miszlikre foszlik a levegőben, és az ember végre ismét szívbeli bajtársiasságot érez az övéivel, és a börtön egy pillanatra megint az élet természetes részévé válik, nem nyomaszt, nincs jelentősége, kesernyész utóíz nélkül keveredik össze a többi emlékkel, amelyek evilági történelmemet alkotják. És mindez egy csoport barát csodájának köszönhető.”

Gergely Ágnes köszöntése

GERGELY ÁGNES:	Az örök vonat	17
BÁTHORI CSABA:	Előny sötéttel – Gergely Ágnes <i>Triptichon</i> című versének elemzése	18

Karátson Endre köszöntése

KARÁTSZON ENDRE:	Kolumbusz tojásai	24
DOBOSS GYULA:	Laszti – Értelmezési vázlat Karátson Endre <i>Kolumbusz tojásai</i> című novellájához	29

SAJÓ LÁSZLÓ:	Ballada a nevenincs kocsmáról	31
	Gilisztás balladája	32
DOBAI LILI:	nem tudod hogy a	33
	azért választjuk a	33
	miért pisili le Lotto	33
	azt mondta így emlékszik rá	34
LACKFI JÁNOS:	Emberszabás	35
JUHÁSZ ATTILA:	Part és fény	37
	Áldozás	37
PETRIK IVÁN:	lopott hús	38
	sorvezető tenyérjós-tanfolyamhoz	38
HORVÁTH VERONIKA:	Nem akarok	40
JÓZSA EMŐ:	Negyedik dimenzió	41
	Egy baráti társaságnak	41
PÉNTEK RITA:	Zene	42
	Erdőn	42
	Egyenes	42

LEGÉNDY JÁCINT:	Jóslat.....	43
	Mikor az udvar	43
	Fenyők szemével	43
PUSZTAI ZOLTÁN:	Csapda	44
VARGA IMRE:	12 kavics (+5 szómalom)	47
TATÁR SÁNDOR:	Mese (megsavanyodott) habbal.....	49
	Csoda nélkül?? Csakis!?.....	50

HÁRS GYÖRGY PÉTER:	Pszichoanalitikus megjegyzések a bűn problémaköréhez.....	51
--------------------	---	----

„Vékony jégvárta feszül bűn és erény között. Ha akarjuk, ha nem, ott korcsolyázunk rajta, s lábaink alatt, amelyek fölül tartanak, miközben őket az erény súlya nyomja is lefelé, ha megroppan és beszakad, máris nyakig merültünk alá.”

Kilencven éve született Kormos István

MÓSER ZOLTÁN:	Epilógus – Néhány szó, néhány kép.....	57
---------------	--	----

JUHÁSZ ATTILA:	Egy „magánzó emeritus” (Karátson Endre: Retúrjegy)	59
SZEMES PÉTER:	Otthon az otthontalanságban (Hites Sándor <i>Karátson Endre</i> című könyvéről)	61
BAÁN TIBOR:	Mágikus tükör (Deák László: Napló)	62
KELEMEN LAJOS:	A termékeny mű: teremtett mű (Tózsér Árpád: Fél nóta)	64
SÜTŐ CSABA ANDRÁS:	A kezdet szembejön. Turczi István prózai verseiről (Turczi István: A változás memóriája)	65
G. KOMORÓCZY EMŐKE:	Czilczer Olga: „Mehetünk, kedves”	67
KOVÁCS KRISZTINA:	Tempo perdido (Czigány Zoltán: Az utolsó mondat)	69
SZARVAS MELINDA:	„Valami összeköt...” (Boško Krstić: Az azúr őrzőinek legendája)	71
DANCSECS ILDIKÓ:	Bednaries Gábor: Kerülőutak és zsákutcák (A modern magyar líra kezdetei)	73
SZAKÁL GYULA:	Csapody Tamás: Bori munkaszolgálatosok	76

Képek:

HADARICS GÁBOR fotói

FÁBIÁN NÓRA fotója Gergely Ágnesről (17. oldal)

NICOLE BAGARRY fotója Karátson Endréről (24. oldal)

MÓSER ZOLTÁN fotói (57–58. oldal)

Álvaro Mutis és Elena Poniatowska naplói, levelei és írásai

Álvaro Mutis kolumbiai író, Gabriel García Márquez barátját, akinek fő műve, a *Maqroll, az Árbocmester nekibuzdulásai és hányattatásai* immár magyarul is olvasható, 1958 nyarán Mexikóban letartóztatták és a hírhedt Lecumberri börtönbe zárták.

Az ügy részletei a mai napig nem tisztázódtak teljesen. Mutis több mint 15 hónapot töltött börtönben, ez idő alatt ítélet nem született, az eljárást egyszerűen lezárták és Mutist – vélhetőleg befolyásos kollégái közbenjárására, a Nobel-díjas Octavio Paz pl. többször is írt ügyében a mexikói kormánynak – szabadon engedték. A vád mindenesetre sikkasztás volt, és a feltételezett bűncselekményt, amit Mutis váltig tagadott, a gyanú szerint még Kolumbiában követte el. Egy légitársaság sajtófőnöke volt, ebbéli minőségében sokat utazott és – ahogy ezt egyik levelében maga is elismeri – igen nagy lábon élt, szórta a pénzt. Úgy tűnik, nem a sajátját. Mindenesetre, ha tűnt el pénz, az nem a magánvagyonát gyarapította. Amikor Kolumbiában körözni kezdtek, 1955-ben Mexikóba települt át. Három év múlva találta meg az igazságszolgáltatás.

Az 1923-ban született Mutis életének egyik döntő élménye volt a börtönben töltött bő egy és negyed év: az addigi életmódjától gyökeresen eltérő napirend, a bent megismert, javarészt kisstílű bűnözők, az addig nagyon is élvezett személyi szabadság hirtelen és teljes hiánya. De leginkább egyik látogatója, a mexikói újságíró, Elena Poniatowska. Az apai ágon lengyel-francia, anyai ágon francia-mexikói és mindkét ágon nemesi származású, 1932-ben született Poniatowska (állítólag rokona volt az utolsó lengyel királynak) családja a 30-as évek második felében, amikor kisajátították mexikói latifundiumaikat, Franciaországba menekült, hogy aztán a világháború elől visszameneküljön Mexikóba. A fiatal Poniatowska („a grófnő”), aki gyerekkorában sokáig nem is beszélt spanyolul, hamar beilleszkedett: egyaránt otthonosan mozgott a mexikói értelmiség és a sznob felső tízezer köreiben. Újságíróként egyszerre dolgozott híres mexikóiak portréin és készített interjúkat a sztrájkjuk miatt bebörtönzött mozonyvezetőkkel. Ez utóbbi kapcsán találkozott a Mutis-üggyel. Elhatározta, hogy cikksorozatot ír Mutisról, a gavallér külföldi értelmiségiről. Azt remélte, hogy az interjúk során nemcsak a börtönélet amúgy agyonhallgatott szociológiája bontakozik ki valamelyest, hanem más mexikói tabuk is szóba kerülnek.

Mutis börtönéletéről két könyv is született: a *Lecumberri napló*, illetve a Mutisnak Poniatowskához írt leveleit tartalmazó kötet, amit maga a címzett rendezett sajtó alá. Ez utóbbiban található néhány Mutisra vonatkozó írás Poniatowska tollából is. Összeállításunkban a mexikói író szövegei közül a *Kismocsok* és a *Yesterday* szerepel.

Egy jelentős író különös élményére vonatkoznak ezek a dokumentumok. Megtalálhatók benne a börtönnapok aprólékos leírásai, egy-egy figura (Pálcika, Leoncio, Jess Fernández, La Guaraní) könnyű kézzel odakanyarított portréja, a letűnt arany idők nosztalgikus felidézése és a jövőre vonatkozó tervek, irodalmi és művészeti megjegyzések, valamint – talán a legnagyobb arányban – önreflexiók.

Mutis és Poniatowska írásai fedőszöveggént is olvashatók. Végig érezhető valami ki nem mondott, megmagyarázhatatlan, ádáz egymásnak feszülés, valami „hatalmas, néma háború”, ahogy Mutis írja alább közölt versében. Ha alaposabban belegondolunk, szinte minden közöttük felmerülő kérdésben homlokegyenesen ellenkező a véleményük. Poniatowska, a „nagylány”, a nőideál végig azt a férfias álláspontot képviseli, hogy a kissé dandy Mutist a börtön megedzi, jól tesz neki. Mutis, a nők bálványa, a férfiszépség szinte végig már-már nyafogva állítja ennek az ellenkezőjét. Poniatowska a börtön mindennapjairól vár Mutistól beszámolót, és nem adja jelét, hogy egyszer is kilépne újságírói szerepköréből, Mutis minduntalan irodalmi fejtegetések felé kalandozik el, és bár érezhetően legyezgeti írói hiúságát a zsurnaliszta Poniatowska érdeklődése, viszont mintha mindvégig többre vágyna: barátságra vagy annál is többre.

Pedig mindkettőt megkapta. A riporter-interjúalany kapcsolatból barátság lett, majd hosszasan tartó, Poniatowska házassága miatt (a levelekben is emlegetett Alberto Beltrán felesége volt) soha be nem vallott kapcsolat. A Mutisnál 30 évvel fiatalabb honfitárs és kolléga, Julio César Londoño szerint Álvaro *minden* nőalakját – Ámparo Mariát, a szép parasztlányt, Ilona Grabowskát, a szőke trieszti kalandornőt, Flor Estévezet, a mesztic kocsmáros és Larissát, a bizonytalan származású, szláv nevű argentin asszonyt – Elenáról mintázta.

Imreh András

Álvaro Mutis levele Elena Poniatowskához

1959. július 20.

Hélène!

Már megvolt a takarodó, és most a csendben mintha az összes csempe, az összes rács kezdené visszaverni mindazt a káromlást, amivel napközben árasztottuk el. Egy repülőgép néhány méterrel húz el felettünk – nyilván nagyon közel van a repülőtér (éjszaka hoztak be, és halvány sejtelmem sincs, hol vagyunk) –, és eszembe juttatja a csillapíthatatlan menekülést, amelybe a nagy nemzetközi trösztök szolgálatába állított eseménydús költőéletemben kezdtem. Egy nemzetközi légitársaság sajtófőnöke voltam és heteket töltöttem New Orleans-ban, belevetettem magam a Bourbon Street bárjainak éjszakai életébe, a világ legjobb dzsesszét hallgattam, úgy öltöztem, mint egy *tramp*, és nem voltam egészen meggyőződve róla, hogy jól érzem magam, vagy fogtam magam és elmentem Londonba – a világ legjobb és legcsodálatosabb városába, az egyetlenbe, ahol még a városi költészetet szolgáló csapongó képzelet uralkodik –, tekintélyes szállóban szálltam meg, remek barátneim elcipeltek a British Museumba, éjszakánként pedig „végiggardíroztak” a Stranden, vagy... de hát minek meséljem el neked az utazásaimat, nem? Az a helyzet, hogy ezeknek a légi masináknak a zümmögése számtalan emléket idéz fel, amelyeket mintha egy másik, egy nagyon másik, se jobb, se rosszabb, talán csak a maitól eltérő Álvaro élt meg. Semmi új... mint a versikében, amit magaddal vittél.

Tegnap este volt kint a Tévé. Egy óra Francisco Velával a Börtönről, interjú a tábornokkal, a foglyok által készített falikép bemutatása (*merde!*), az obligát mariachik és boleró-énekesek a Los Panchos stílusában és tetemes adag könyörületesség a rabok iránt. Fertőtlenített, aszeptikus könyörületesség, Rotary Club-, Shiners- vagy Katolikus Hölgyek-módra. Mi meg közönyösen, a börtönnel a vállunkon tűrjük ezt az égszakadást, látjuk, hogy ezek a „szabadok” milyen félelemmel vegyes kíváncsisággal bámulnak, aztán hogyan távoznak azon a kiskapun, amin a szabadulók szoktak távozni (Tudod, hogy hívják? „A Kiválók kapuja”). Amikor először hallottam, szörnyen bombasztikusnak tűnt.), miközben élénken beszélgetnek: „Autóval jöttem... elviszlek”... „Megyek vacsorázni. A Sanborn’s-ba, egyszóval a kinti élet tör be bamba közénk, mi meg próbáljuk kibírnivalahogy, mindenáron próbáljuk megkímélni sérült lelünk és eleven húsunkat az újabb horzsolásoktól és karistolásoktól.

Én mutattam be és én elemeztem (!) a faliképet. Azaz visszatértem ahhoz a szakmához, amellyel első pesóimat kerestem, a kommentátorsághoz. Tizenhét éves voltam akkoriban, és azt hittem, tárt karokkal vár a világ, és mindenki pontosan tudja, micsoda szenzációs pali vagyok én. Hamar rá kellett jönnöm, hogy nemhogy nekik nincs róla fogalmuk, de lassan, észrevétlenül én is kezdem elveszteni a hitemet benne. Egyszer csak hallom, hogy Vela a nevetem említi – „Álvaro Mutis fogvatartott megvilágította... satöbbi... satöbbi...” –, és újrászenvedtem az első börtönbeli órák megszégyenítő pofonját, az ujjlenyomatvételt, a rabosítást és a többi pepecselést. Hamar összeszedtem magam, de valami tovább zümmögött bennem... meglátjuk. Mert mindazok a teóriák, amiket az ember a saját meggyőzése érdekében gyárt, hogy „túltette magát”, hogy „a börtön is csak egy újabb tapasztalat” meg hasonló épületességek, amelyeknek köszönhetően le tudjuk nyelni a börtönórák keserű piruláit, csak „szavak... szavak... szavak”, ahogy mondva vagyunk. Az igazság más; sokkal rondább. Az igazság az, hogy a börtön – börtön, hogy a börtönlét ront és rombol, és hogy soha az életben senki és semmi nem tudja visszaadni az itt elvesztegetett, visszahozhatatlan időt, „életem idejét”, vagy legalább a röpke boldogság aprópénzébe valamit törleszteni mindazokból a gondolatokból, amelyek cáfolhatatlan, ronda igazsággá romolnak. Nem arról van szó, hogy agyamra ment a börtön. Nem, derűs vagyok, nyugodt, sőt valamennyire még mosolyogni is tudok belül. Most épp egy unalmas német rétestésztát hallgatok – mihez kezdenék a rádióm és a komolyzenei adó nélkül?! Ezeket a zeneszerzőket pont a wagnerianizmusuk és elkötelezett romantizmusuk miatt szeretem. Bruckner: 3. szimfónia. Mintha az ember Bad Neuheimben nyaralna, püspökkenyeret eszegetne meg almás rétest és rajnait szürcsölne hozzá. Ó, jaj, a német-órak Kölnben, csodálatosan elvesztegetett időm!

Holnap mutatjuk be „A Kismocskot” a raboknak, pénteken meg a kinti közönségnek. Jövő vasárnapra bűvészelőadást szerveztem a rabok gyerekeinek. Két remek bűvész is van itt, egészen hátborzongató, amikor gyakorolnak. Az egyik kínainak fog öltözni, a másik meg arabnak, és versenyeznek egymással. Én vezetem majd a műsort, Leoncio meg, a Bohóc, gondoskodik a kellő hangulatról. Meséltem már Leoncióról, nem? Aki egész életében a fálvakat járta vándorcirkusszal – La Strada!!! –, és aki tizenegy éves korában egy reggel arra ébredt, hogy egy hatalmas oroszlán ül a lábánál, rács koptatta fejét az ágyra hajtja és őt nézi szelíden. Úgy megijedt, hogy keze-lába megállt a növekedésben. És Leonciónak hívják! Hát persze, hogy meséltem már róla, de érdemes felidézni, mert óriási figura, és itt senki nem veszi nálam komolyab-

ban, hiszen voltaképp valahol én is nagyon is Leoncio vagyok. Az előadás tizenkettőkor kezdődik. Beszélgetésünk időpontjával nem ütközik, és hátha te is kedvet kapsz, hogy megnézd.

Ma behozták „La Guarani”-t, hosszú, fuksziaszínű ruhában, melltöméssel és B. B. stílusú frizurával. Fürdőbe küldték, és most, hogy rabruhát kapott, egy fikarcnyival sem kevésbé nőies, mint korábban. Armandónak hívják, és egy rejtett, titkos, szörnyűséges külön szárnyban helyezték el. A kezdeti nevetgélést hamar felváltotta a zárkák zavart csendje, és már senki nem beszél róla. Micsoda mesés világ a tehetséges elbeszélőknek! El sem lehet képzelni. Egyfajta gide-i Paradicsom, Tepito-féle változatban. Majd mesélek neked, ha nem bánod, mert szinte senki nem tud e világ létezéséről, különleges és festői szokásairól, haddelhaddjairól és nyomoráról. (Na, nézd csak, miféle anekdotát adok itt elő neked a *couleur locale*-ről azon a címen, hogy kerülöm az irodalmiaskodást és „úgy írok, ahogy jön”. De hát te sem tagadhatod: ez címlapra kívánczok.)

A háttérben az öreg Bruckner továbbra is kitartóan nyaggatja a hegedűket, a trombitákat és az oboákat, elbűvölő germán luteránus (h-val?) makacssága kiragad a börtönből, és mármár örömmölem ebben a krónikában-barátnémnak-aki-szeretné-tudni-milyen-a-börtönélet.

Ma van Kolumbia nemzeti ünnepe („Éljen július 20! Dögljenek meg a spanyolok!” – kiabálják ma a bepálinkázott, nemzeti színekbe öltözött kolumbiaiak), és egyetlen börtönbeli földim idejött és megölelt. Szegény fiú, féltékenységi rohamában megölte a feleségét, amikor átutaztak Mexikón, és még mindig nem fogta föl, mi történt. Potyogtak a könnyei, amikor teli torokból kiabáltam, jó kolumbiaiként. Elképzelem a Nagykövet Úr Ófömméltóságát, kollégámat a Jockey Clubból, ahogy emeli poharát a haza üdvére és közben belül azért remeg, nehogy valaki előhozakodjon a Mutis-témával. Micsoda alak! Becsuktni, engem, egy ilyen rendes és ártalmatlan alakot! Jó vastag bőr lehet a képén! Ma este az összes Mexikóban élő kolumbiai egyetért, hogy milyen gyönyörű a mi országunk, milyen remek a kolumbiai konyha és milyen óriási figura Alberto Lleras, de holnap, amikor kicsíráznak – így mondjuk, amikor valaki másnapos –, meglátod, milyen hamar visszazökkennek, mexikóibbak lesznek a tequilánál, és mindenkit *letesókámoz*nak. Hát, látod, ilyenek az én honfitársaim, a hervadhatatlan szó illik leginkább rájuk – már csak azért is, mert ez szerepel himnuszunk első versszakában: „Ó, hervadhatatlan dicsőség!”... ami azt illeti, el kell ismerni, találó melléknév! –, ha majd találkozol néhányukkal, igazat adsz nekem.

Még mindig Bruckner... 65 évesen halt meg, barátnője sosem volt, szinte egyáltalán nem is beszélt nővel, egész életében egy eldugott tiroli falucskában élt organistaként. Már értem, miért volt olyan félénk egész életében. De milyen jól esik most hallgatni, és milyen jól illik ehhez az összevissza, abszurd beszámolóhoz, amit azért küldök, hogy csillapítsam újságírói kíváncsiságodat, és megismerhesd egy kicsit a „személyt”, aki nem azonos a Mexikói Külügyminisztérium nagyhatalmú tisztségviselője, Alfonso de Rosenzweig számára adott jellemzésben szereplő költővel – tudod, hogy írja alá a nevét? Alfonso de Rosenzweig y Díaz! Hát nem óriási? –, de a fehér galambbal sem, akinek anyukám hisz.

Az egyik könyvet, amit szeretnék kölcsönkérni, a Fondo adta ki, a szerzője, ha jól emlékszem, egy Mills nevű fickó, és az amerikai fehérgallérosokról szól, a címe valami olyasmi, hogy Osztály, hatalommal. Megvan neked? Ha igen, kérlek, add kölcsön, ha nem, felejtsd el. Mostanában elkezdtem újra foglalkozni az antropológiával, támaszt nyújt, amikor az ember azzal szembesül, hogy csupa számára idegen dolognak a terméke, és hogy ebből a helyzetből mindenáron szabadulni kell. De igen kis adagokban veszem magamhoz, mert végeredményben untat, és visszatérek „rég, öreg dolgaimhoz”, amiket most nem fogok újra elsorolni, nehogy azt mondd, hogy a leveleim irodalmiak, és hogy sokkal jobb hallgatni engem, mint olvasni, ami, ha úgy vesszük, nagy-nagy dicséret – és ezt nem azért mondom, hogy akár téged, akár magam vigasztaljam –, és ami, mindamellet, teljes mértékben igaz is.

Még egy nagy kérdés. Be tudnál esetleg hozni 2–3 turistaprospektust Olaszországról vagy Franciaországról, valami szép kastéllyal, tájképpel vagy katedrálissal? Csak mert ki nem állhatom azt az 523, cellám falába vert szöveget, amelyről mind valami műtűr lóg, lassan az örületbe kergetnek, nagy barátom, az elképesztő Santiago képeinek kivételével. (Santiago az, aki a rosszak és a jók közti csatáról írt, meg a gyerekekről a parkban, emlékszel?)

Na, nem untatlak tovább, Hélène, 12 múlt, és teuton cellatársam az istennek se hagyja abba ezt az andantét *un poco mosso*. Őrségváltás volt, és most sorban gajdolgják: Hatos készen! Hetes készen! és így egészen a huszonhármáig, és ki kell használni alvásra a köztes időt, amíg nem szól ez a kánon (fél óra), mert máskülönben még itt talál a reggel.

A vasárnapi viszontlátásra. Ölelem Albertót, *il sorridentét*. Éljen soká és írj meg az életrajzomat, hogy megkapd a Nobel-díjat. A szokásos nagy barátsággal.

Álvaro

Néhány hónapja Álvaro Mutis fényes nappal, magába roskadva feküdt a priccsén. Felkereste egy másik fogoly, Rolando Rueda de León: „Idehallgass, Álvaro, te értesz az ilyesmihez, segíts nekem! Színre akarom vinni a fiúkkal a darabomat. De rám se bagóznak. Nem engedelmeskednek, nem értik, amit mondok, és bárhogy üvöltözök, nem érek el vele semmit.”

Álvaro felkelt, hideg vizet locsolt a fejére és elkezdte rendezni a *Kismocsok*-ot. A Lecumberri Fekete Palotában zajló élete ebben a pillanatban nyert értelmet.

Az egyszerű szavakkal papírra vetett történet tulajdonképpen a fegyház levéltárában megtalálható egyik eset átirata. Egy férfit két és fél évig fogva tartottak, mert „miután hosszasan elidőzött az italtoltban”, befeküdt egy margarétaágyásba. Az „Állami tulajdon megrongálása” nevű, főbenjáró bűncselekménnyel vádolták. A nyomozó ügyész összetévesztette a margaréta-típrást a liliomtíprással, és szegény „Kismocsok”-nak, a cipésznek, két és fél hosszú évig kellett bűnhődnie, cipőket javítva a „Fegy” műhelyében.

Nagy élmény hallani, hogyan beszél Álvaro Mutis erről a műről! Minden egyes színészt külön készített fel. Korábban egyikük sem lépett soha semmilyen színpadra, és Mutisnak magának kellett eljátszania mindegyik szerepet, egyszer, tízszer, százszor, míg a színész meg nem tanulta. Minden energiáját és idejét ennek a munkának szentelte, és olyan hittel dolgozott, mintha a darabot egyenesen az avignoni Pápai Palotában mutatták volna be. Ráadásul a fogság idejét rövidítette meg vele!

Remek látni, mennyire szeretik a többiek ezt a „jófiút”, hogy megérti magát velük. Álvaro, a jól behűtött rajnaival leöblített languszták embere, aki süppedős szőnyegekhez és a felső tízezer rendezvényeihez szokott, képes volt meghódítani ezeket az egyszerű teremteseket. Mi több, hagyta, hogy meghódítsák.

– Hát így állunk, Álvaro. Mesélj nekem a börtönről, az emberekről, magadról... – Rám néz közel ülő, fekete szemeivel. Amikor nevet, egészen összeszűkülnek. A bizalmas hangvételtől remény ébred benne, és én szeretnék csodát tenni, megadni, amit kíván, de hát mit? A szabadságát? Időnként arról álmodom, hogy kitárom a rácsait, hogy enyhülést nyújtok a betegnek, hogy elcsendesitem a csatát. Öntelt álom. – Most inkább a börtönről mesélj, Álvaro, ne az irodalomról.

– Az a legsúlyosabb, az a börtönben a legrosszabb, hogy elvág minden kapcsolatot a külvilággal. Méghozzá olyan sebességgel, hogy hamarosan képtelen vagy felidézni például a letartóztatásod előtti napot. Arra emlékszel, hogy mi történt négy évvel ezelőtt, de a bebörtönzésed napjától kezdve egészen addig, amíg hozzá nem szoksz, az az érzésed, hogy a semmiben élsz. Nyomasztó, kétségbeejtő helyzet. Mostanában – nyilván azt fogod gondolni, hogy közhelyeket puffogatnak – leginkább a börtönlakók együttérzése segíti, hogy valahogy kihúzzam egyik napról a másikra. Itt nem számít, miért csuktak le, itt, hidd el, brutálisan emberi és igaz életet élünk. Nem számít, mit követtél el, se több, se kevesebb nem vagy tőle, itt a korábbi életed lezárult. Ott áll például egy ember, három hónapja naponta háromszor találkozom vele. Nem tudom, miért van itt, nem tudom, mit követett el. Azt tudom csak róla, hogy a fickó valamiért az életével fizet. Az első két-három hét iszonyú. Az ember nem tudja, mi történt. Brutális hirtelenséggel ébred, mint valami sebészi beavatkozás után, magára a műtetre nem is emlékszik. A fájdalmak később jönnek. Nem sokat segítenek a külvilág emlékei! Csak a rendőrökre emlékszel, a dokumentumokra, a házkutatási parancsra, mindenféle megalázó papírra, meg az emberekre, akik úgy húzódnak el tőled, mint a pestisestől. Amíg fel nem fedezed a börtönt, szerencsétlen nyomorult vagy. Aztán szinte biológiai ritmus szerint szokod meg.

– És szenvedsz?

– Hát – nevet –, néha igen kényelmetlenül érzem magam. De, mint láthatod, jól vagyok. Jól élek. Nagyon szeretem a cellámat, az 52-est. Itt, az I szárnyon, meg a H-n is, igencsak figyelmes bánásmódban van részünk. Először is mindenkinek saját cellája van; egyébként a többi folyosón a foglyok maguk választhatják meg a társaikat... (A börtönigazgató, az örök és a foglyok tisztában vannak vele, hogy Mutis nem bűnöző. Szövevényes ügyét kevesen értik. Nekik Mutis egyszerűen Író Úr, Doktor Úr vagy Főnök. A börtönűjság, az *Igazságok* szerkesztőségéhez osztották be, és – szolgálata ellátása során – szabadon mozoghat minden szárnyon. A hétköznapi fogvatartottakkal ellentétben konyha- és egyéb szolgálatra soha nem osztják be.)

Álvaro Mutis levele Elena Poniatowskához

1959. augusztus 14., hétfő

Drága Helena!

Igazán csodálatos nap volt a mai, egyike azon keveseknek, amikor a börtön szinte miszlikre foszlik a levegőben, és az ember végre ismét szívbeli bajtársiasságot érez az övével, és a börtön egy pillanatra megint az élet természetes részévé válik, nem nyomaszt, nincs jelentősége, keserűség utóíz nélkül keveredik össze többi emlékemmel, amelyek evilági történelmemet alkotják. És mindez egy csoport barát csodájának köszönhető. Hát nem csodálatos? Reggel megkaptam egy kiváló hetilap első négy számát, a stílusa olyasmi, mint az *Espectadoré*, kolumbiai kollégáim ugyanolyan törekvések és elvek alapján szerkesztik, és az eredmény elképesztően értékes. Itt van hát az összes barátom a régi társaságból, első olvasóim, védelmezőim, legigazságosabb és legőszintébb kritikusaim, emlékeznek rám, velem együtt élnek börtönömben és torkuk szakadtából tiltakoznak ellene egy olyan országban, amit megfojtanak a papok és a kispolgári asszonyosságok, és emlékeznek hosszú éjszakázásaimra a tengerparton, beszeszelt hangerejű beszélgetéseinkre a négerekkel, akiket oly csodálatos módon „viszontláthattál” Havannában. Lapozgattam az újságokat, Jorge Zalamea Új Kínáról szóló versét – Zalamea García Lorca barátja, Perse zseniális spanyol fordítója indított el engem a költészet ösvényein –, mindent megmutogattam Lumbrerasnak és Rojónak, amikor behozták a leveledet, havannai beszámolódat – ez több szempontból jobb, mint az előző kettő, már ami Havannára vonatkozik belőle –, és szavaidtól, az ügyem iránti baráti érdeklődésedtől végképp túlradt bennem az öröm, és ezzel megint kihúzó egy darabig a börtönben, a keserűségtől kikezdetlen, ép lélekkel. Diadalittasan mutatták a fiúk *A Kismocsokról* szóló cikkedet, köszönet a nevükben... meg a magaméban. Szép munka volt.

Amint láthatod, sokkal jobban vagyok. De mindezt, ismétlem, csakis neked meg a kolumbiai embereimnek köszönhetem, akik nem hagynak cserben. Ugyanakkor a dolgok nem is mehetnének rosszabbul, ugyanis úgy tűnik, amott már semmit sem lehet tenni, itt meg minden belefullad a bürokrácia mocsarába, mindent megfojt az érzéketlen igazságszolgáltatás, pontosabban, amit így csúfolnak. De egy nap majd minden elrendeződik, ugye? Éjszakánként mindig eszembe jut az a Chaplin-film, a *Nagyvárosi fények*, amikor a végén Charlie azt mondja a vak nőnek: „Egy nap énekelnek majd a madarak.” Így lesz velem is. Már mióta reménykedem! Három éve menekülök rettegve a jótét jogszolgáltatás roppant szelleme elől. Három éve nincs egy nyugodt éjszakám, egyetlen pillanatot sem tudok igazán pihenni. Mexikónak számtalan csodálatos dolgot köszönhetek, de mindent átitat, mindent megmérgez az üldözött vad szorongása. Időnként a torkomig ér már mindez a fáradtság, és kedvem volna üvölni, míg meg nem némulok. De az utolsó pillanatban aztán persze mégse, mert vár *A Kismocsok*, mert ott vagy te, ott van Santiago, a csataképfestő, mert ott van a botticellisen komoly Mariacristina, mert ott a feleségem, akinek oly sok éven át kellett elviselnie, hogy lírai örületemet megszállottan próbálom az életre alkalmazni – és mennyire önző! –, mert ott van Pálcika, aki szeretné, hogy védelmezője állást szerezzen neki a moziban, mert ott van Ramírez Villamizar, aki nekem festi a legjobb képeit, mert ott van Álvaro Cepeda, halhatatlan novelláival a tengerről Barranquillában és mert... mert eleve nebb vagyok és lelkesebb, mint valaha.

Remek hír a riport. Nem tudom, Mireya be tud-e jönni holnap, ma nem volt túl jól. Képzelheted, mennyire várom már, hogy olvashassam. Nem húzok ki semmit, nem javítok semmit. Mutatkozzék csak olyannak Álvaro, amilyennek te látod. Ez a kép persze nyilván más, mint amilyennek én szeretném, hogy lásd vagy lássák. Azt viszont tényleg nem szeretném, hogy túl nagy jelentőséget tulajdoníts *A Kismocsoknak*, mert ez közös munka, mindannyian egyforma lelkesedéssel és hittel csináltuk. Amellett része ennek a hosszú lecumberri anekdotának, és később még át kell gondolnom, hogy megtudjam, valójában mit is éltem át itt. Nem azt szeretném, hogy meg se említsd. Csupán azt nem kívánom, hogy túlhangsúlyozd, mert egyrészt nem teljesen hozzám tartozik, másrészt nem tudom, mennyi van benne valójában belőlem. Bonyolult lelkek a kolumbiai költők! Amúgy minél hamarabb megjelenik, annál jobb. Amikor Mireya behozza, még aznap visszaküldöm vele.

Visszatérve havannai riportodra és Fidel művére – tudod, hogy elküldtem Kolumbiába Cárdenas-nak, és részben újraközltek? –: mondom, nekem ez tűnt a legjobbnak, olyan bámulatosan ábrázolod, mit élnek át most Havannában, és mit láttál. Milyen jól látod a négereket! Ugye, hogy ők a mi Amerikánk legnagyobb emberei, és hogy nélkülük ez a földrész egyetlen hatalmas rezervátum volna, melankolikus indiánokkal teli, akik nevetés helyett sírnak vagy siránkoznak és szennyes ruha ízű kukoricával táplálkoznak? Az én négereim! Mikor beszélgethetek újra velük? Tudtad, hogy amikor egy légitársaság cégvezető-helyettese és sajtófőnöke voltam, elmentem Cartagenába, telepakoltam egy Catalina hidroplánt négerekkel, férfiakkal és nőkkel, és átrepültünk a világ legcsodálatosabb szigeteire, a Rosario-szigetekre, a parton a homok fehér, mint a

cukor – „Jaaaj! né má ezt a fehírsíget!”, kiáltozták –, egy nyugodt öbölben kikötöttük a repülőt és a szárnyakon táncoltunk hajnalig, amíg el nem fogyott a rum, és mindannyian visszatértünk a világ gyermekkorába? Mi mindent meséltek nekem a négerék! A Tropicánáról szóló leírásod egészen pompás, olyannyira, hogy újraélem az ott elvesztegetett sok-sok éjszakát, amikor arról győzködtem magam, hogy igenis, képes vagyok úriemberekkel is táncolni. Ami Fidelt illeti, és hogy mit csinál Kubában, arról csak annyit, hogy épp ma küldtem el a cikketed Kolumbiába, ahol a barátaim a *Gacetánál* – ez a neve a folyóiratnak, amit említettem – megtesznek minden tőlük telhetőt, hogy megtalálják az ellenszerét mindannak az ártalmas méregnek, amit az AP meg a többi bajkeverő főz ki Castro ellen, a népe ellen és a műve ellen. De látod, mennyire felsülnek Chilében is!

És ahogy az már lenni szokott: egyszer csak ismerős név! El sem hiszem, hogy tényleg találkoztál az én kenyeres pajtásommal, Jess Fernández-szel, az „asztúr”-ral! És ha belegondolok, hogy talán azt sem tudta, hogy a barátném vagy! Az „asztúr” egyike azoknak a kisszámú angyaloknak, akik még büntetlenül grasszálnak a világon. Még Kolumbiából barátom; Medellínben dolgozott egy reklámügynökségnél, amit a baráti társaságunk inkább azért hozott létre, hogy legyen alkalmunk együtt lenni és jól érezni magunkat, mintsem hogy pénzt keressünk. Az „asztúr” abban az időben az absztrakt expresszionizmusnak szentelte magát, és nem kis fejfájást okozott a nála jóval idősebb, elbűvölő feleségének, akinek szereztünk egy esztétikai tanácsadói állást: Warren mell- és harisnyatartókat adott el. Az „asztúr” mesélt nekünk heves lefolyású románcáról Sussy Parkerral, meg arról, hogy milyen jók Genet regényei – mert különös és váratlan módon elegyít mindent, és ha nála valami egy olyan másik valami mellé kerül, amivel korábban elképzelhetetlen volt összefüggésbe hozni, akkor mindkét dolog valahogy elveszti az identitását; világos ez így? –, és úgy merucumbézott, ahogy senki – tudod, hogy a merucumbé kolumbiai eredetű tánc, és hogy Tito Ávila barátom hozta divatba, és hogy sötétben ropják, az egyik kézben gyertyával? Aztán Mexikóba jött és velem volt egész idő alatt. Beszélt Fuentes-szel, Souzával és a többi barátainkkal. Sokfelé elcipeltem az „én” Mexikómban, és nyolc nappal az elutazása után a zordon urak a rendőrkapitányságról pontot tettek életem egy fejezetének végére. Pedig mondta, hogy menjünk Havannába, mert „ott aztán klassz dolgok fognak történni, pajtikám, nagyon klassz dolgok”! Jess Fernández, az „asztúr”! Köszönöm, hogy elhozta nekem, hogy kiszabadítottad a sötét kútból, amivé a múlt válik, amikor el kell rejteni, hogy ellen tudjunk állni a jelennek, mert ezzel a jelennel összehasonlítva a múlt is ellehetetlenül.

Végeredményben, és immár hagyományosan, ideális olvasód számára nagyon jónak tűnt a cikked, és mint láthatod, meg sem említem sem a nagy körákokat, sem a jól behűtött fehérbort, sem semmit ebben az összefüggésben, hélas!

Na és mikor látogatsz meg? Nagyon szeretném, ha egyszer a riport Damoklész-kardja nélkül jöhetnél; úgy érzem, beszélgetés közben én függesztem a fejed fölé. Csak szólj, és föliratlak, saját magamhoz vagy Chuchóhoz. Hosszan elbeszélgetünk és boldogok leszünk, és aztán tiszta lélekkel távoztok, mint gyerekek a matinéről első áldozás után. (Meséltem már, hogy nekem az első áldozás reggelén teljesen kiment a fejből, hogy mi lesz aznap, és a barátaiméknál pantagrueli módon bereggeliztem?)

A színházzal kapcsolatban: szombaton itt járt Seki Sano és José Revueltas. Seki nagyon lelkes volt és megígérte, hogy keddenként beugrik, és konzultálhatunk vele. Megemlékeztünk Kolumbiáról, ahonnan ugyan Rojas Pinilla gyalázatos módon kiutasította, de a művét már nem tudja lebontani. Bámulatra méltó pasas, a srákokat teljesen lázba hozta a maestro látogatása, és úgy néztek rám, mintha valamilyen zseniális varázslót hoztam volna el nekik. Pénteken ismét bemutatjuk *A Kismocsok*-ot, és küldtem meghívókat Albertónak, hogy osszátok szét azoknak, akiket érdekelhet. Sietek leszögezni, hogy nem én szövegeztem, hanem leírhatatlan igazgatónk, egy tetőtől talpig becsületes és jó szándékú úriember, aki azonban maga a két lábon járó közhelytár. Újabb három szereplő szabadult. Kezd elhíresülni a színház, mint amulett, ám az én feladatam megkettőződik.

Intenzíven írok. Némileg különleges verseket, elég sok „személyes vallomással”, ami amúgy nem tetszik. Mégis így kell írnom, számtalan fontos oknál fogva. Többek között azért, mert bebörtönzésem megcsónkította érzelmi életem egyik ágát, és a valóságban durván megtört növekedést csak versekben folytathatom. Lehet, hogy sosem közlöm őket, hiszen elég szembeszökőek a fogyatékozságaik, amik láttán rendre, gondosan behunyom a szemem, de hidd el, tényleg rettentő sokat dolgozom velük. Küldök néhányat mutatóba, kíváncsi vagyok, hogy tetszenek. És ily módon a portrém is kiegészíthetem – nem újságírói, hanem tisztán és híven baráti célzattal, hiszen idő hiányában nincs módunk beszélgetni, újra és újra felfedezni és megosztani közös dolgainkat, így hát egyelőre be kell érünk egyik részről a szószátyár levélírással, másik részről a szűkszavú lelkesedéssel.

María Luisa és Jomí elküldték ajándékba kedvenc könyvemet, Rilketől a *Malta Laurids Brigge feljegyzéseit*, amelyetől fizikai kín megválnom, de amelynek mégsem akaródzik sehogy sem megmaradnia nálam, hiszen immár milliomodik példányomat veszttette el egy barátném

Mexikóban. Ismered ezt a kötetet? Kimeríthetetlen, nélkülözhetetlen és meghatározó, amilyenek minden kedvelt könyvnek lennie kell. Ne mondd el senkinek, de María Luisa és Jomí egy kissé tompának tündek. Neked nem volt ilyen benyomásod? Velem igazán szívélyesek és kedvesek voltak, és még a pórusaikból is árad a jószág. De egymással szemben valahogy eltompultak, és ettől egy picit elszomorodtam, mert igazán szeretem őket. A „szörnyeteg” Souza „egész komoly formában elszánta magát”, hogy jövő vasárnap eljön. Meglátjuk. Hát Alberto és te... mikor jöttök? Kérlek, tudasd. Addig is mindkettőtöket sokszor és szeretettel ölel és rengeteget gondol rátok a költő *in carcere et vinculis*:

Álvaro

Álvaro Mutis LECUMBERRI NAPLÓ

Ma reggel jött a hír, hogy *Pálcika* meghalt. Hajnalban szúrták le a cellájában. Miután tudják, hogy eljárt hozzám beszélgetni, és a társai előtt „nagyfőnök”-ként, máskor meg „fejőstehén”-ként emlegetett, mint olyasvalakit, aki hamar bedől rendkívül bonyolult tej-, kávé- és cigarettabeszerezéseiről szóló történeteinek, hát megtaláltak a hírrel.

Délután elmentem a gyengélkedőre. A prospektúrának használt szűk lyukban, egy gránitágyon, ott feküdt *Pálcika*. A sima felületen kinyújtott csupasz teste némi kényelmetlenségről árulkodott, elviselhetetlen merevségről, mintha a kő hidegétől húzódozna. Lábától lejjebb motyó: a rabruhája, a kifakult kék zubzony, a stenker, a surranó és egy hervadt sportújságon a személyes tárgyai: egy kanavásszal-viasszal toldott-foldott fecskendő, egy kicsi bicska, egy Aceves Mejía-kép, nyomtatott autogrammal, egy tompa ceruza és egy gyűrött, szinte üres cigarettásdoboz.

Sokáig néztem, a délutáni texcocói poron átszűrődő vörös fénnyel játszott a sovány test feszes bőrén, amelynek a kábítószerek, az éhezés és a rettenetes különös áttetszőséget kölcsönöztek, tisztaságot, s engem ez az egyszerű vonás a szentek testére emlékeztetett, akiket valamely templom oltára alatt őriznek, poros, aranyozott szegélyű üvegkoporsóban.

Ott feküdt hát *Pálcika*, még fiatalabb volt, mint amilyenek életében tűnt, szinte gyerek. Végre megszabadult napjai rendetlen szorongásától és a lötyögő rabruhától, amelyben még nyomorultabbnak tűnt, a tetem így, meztelenül mintha titkos tanúbizonyságot tett volna valódi lényéről, amelynek életében nem adatott meg a feltárulkozás – talán épp az önkifejezést kereste a heroin labirintusában, amelybe reménytelenül beleveszett. Félig nyílt szájával levegő után kapkodó asztmásra hasonlított, és csak közelről fedeztem föl, hogy felső ajkának fintora engedni látni a fogait. Zokogással vegyes mosoly, akár a kéjmámor. Bal oldalán vastag ajkú seb tátongott, vékony csíkban még mindig szivárgott belőle az aszfaltsűrűségű fekete vér.

Érkezésem után néhány nappal egyszer csak megjelent a cellámban. A tekintete zavaros volt, és egész testében remegett, mint valami lázroham előtt.

Felajánlotta, hogy kimossa a ruhámat, kitisztítja a cipőmet, hoz kávé a kantinból – és egyre sorolta, hogy mi mindenben áll a szolgálatomra, szorongva hadart, mint aki a jelszót mondja vagy sürgős üzenetet ad át. Nem várta meg, hogy megkérjem valamire, habozásomat látván úgy tűnt el, ahogy jött, eldarált szavai kongva visszhangoztak utána.

– Vigyázzon evvel, bajtárs. *Pálcikának* hívják, és állandóan a szart kavarja – mondta valaki. Fel sem merült, hogy rákérdézzek a részletekre, és már meg is feledkeztem róla, amikor egyszer csak újra betoppant a csendes pihenő kellős közepén.

– Függöny kéne az ablakra, főnök úr. Van egy haverom, baromi olcsón adja... nem akar venni?

– Mennyiért?

– Hét peso, tisztelettel. Hozzak?

Adtam neki egy tízest, elrohant. Napokig nyomát se láttam. Beszámoltam az esetről egy rabtársamnak, aki igen naprakész a fegyház ügyeiben. – Hogy jut eszébe bevenni egy ilyen mesét a függönyökről. Tíz peso! Hát nem tudja, hogy *Pálcikának* vagy 16 pesót kell összelejmolnia naponta, hogy meg tudja venni a szerét, és ezért minden elképzelhető dumát kitalál, amire azzal a csavaros tolvajeszével képes? – Akkor eszembe jutott vízenyős, zavaros tekintete, a kábítószerszomjtól tágra nyílt, döbrent szeme, az egész testén végigfutó reszketés, mint aki versenyt fut az idővel, amely könyörtelenül bezáródik gyenge lényre előtt, hiába könyörög ordítva egy második életért, amely nélkül nem bír létezni.

Néhány héttel később *Pálcika* újra meglátogatott. A naivitás kiaknázzhatatlanul gazdag tárházára lelt bennem, és még csak meg sem próbált magyarázkodni a tíz peso miatt. Nyilván volt már benne egy adag heroin, és ettől volt nyugodtabb a viselkedése, ugyanakkor mintha valami beszédkényszer hatása alatt állt volna, mintha azt akarná, hogy diskurálás közben lepje meg az álom. Ekkor mesélte el az életét, ekkor barátkoztunk össze.

Az anyjára nem emlékezett, halvány fogalma sem volt róla, kiféle-miféle volt. Első emlékei egy kínai kávéház billiárdasztala alatt eltöltött éjszakákhoz fűződtek. Az utcán és a mozik előtt összeszedett újságpapírokba bugyolálva aludt. Úgy hiszi, hatéves lehetett akkor. Nyolcéves korában egy újságárus standjára vigyázott a Reformán, amikor a tulaj ebédelni vagy vacsorázni ment. Ekkor próbálta ki a marihuánát. – Elvette az étvágyamat, és nagyon elégedett lettem tőle és nagyon bátor. Tizenegy évesen már naponta szívott. Ekkor állt be egy zsebtolvajbandába, akik a Maderón és a 5 de Mayón működtek. Csak „belőve” tudott „dolgozni”, és az elszívott cigarettáknak köszönhetően olyan ügyességgel és sebességgel szolgálta ki a főnökeit, hogy hamar híre ment. Egy napon elkapták razzia közben. Bevitték a rendőrsre, és megvizsgálta egy orvos. „Súlyos narkotikus mérgezés” – ez állt a jelentésben, és javítóintézetbe küldték. Alig néhány hónap múlva megszökött, egy tehervagonban bújt el és kiszáratva Tijuánában találta magát.

Tijuana határváros. A kábítószercsempészek és a szerencsejátékosok Paradicsoma, éjjelnappal üzemelő bordély, ahol megsüketít a zenegépek robaja, és ezernyi neonreklám villog. Tijuana a szenvedély tályoga, ez a város teszi lehetővé, hogy a gazdag kaliforniai régió többi részén szervezett munka folyjon, és észak-amerikaiak milliói vezethessék le a lutheránus lelkiismeret-furdalásukból adódó feszültséget és próbálhassák ki a visszatérítő bűnöket, amelyeknek csodáira tisztelendőik dörgedelmes prédikációi hívják fel a figyelmüket. Az élet által rendezett véletlen következtében *Pálcika* keresve sem találhatott volna jobb helyet önmaga lehető leggyorsabb és leghatékonyabb elemésztésére.

Megismerkedett egy nővel („a főnökasszonnyal”), aki egyrészt csaliként használta a *something special* iránt érdeklődő turistákhoz, másrészt alkalmi szeretőként, amikor is teljes heteket töltöttek a heroin gyötrelmes gerjedelmébe zuhanva, ahonnan úgy tértek meg, mint víz mélyéről toronyugrás után. Ez a nő próbáltatta ki vele az ópiumot. Nem lehet feledni *Pálcika* megrettent pillantását, ahogy felidézte az első pipák keltette rémálmokat. Elbeszéléséből úgy tűnt, hogy az ópium stimuláló hatása nem fért bele képzelőerejének és érzéki emlékeinek silány batyujába, és ahelyett, hogy valamiféle élvezetet nyújtott volna, iszonyatos szörnyekkel töltötte meg az álmait, az ismeretlentől való elemi rettegés szinte agyonnyomta, érzékeit a kábulat olyan vidékekre vonszolta, amelyeket semmilyen módon nem tudott szegényes tapasztalatainak megfeleltetni, így hát az ópium nem kitágította álomvilágát, hanem kegyetlenül eltorzította. Nem bírta sokáig, hamar ott kellett hagynia az ópiumot és vele együtt a „főnökasszonyát”, akitől magával vitt ugyan néhány dolgot, ám ezek egytől egyig a zálogházban végezték.

Mexikóba visszatérve ismét beilleszkedett a zsebtolvajok közé, de utazása és tijuani tartózkodása folytán immár megnőtt ázsióval. Már nem kábítószerért dolgozott. Készpénzt kért

és magának vette meg a kellő mennyiségű anyagot. Nélküle nem tudott dolgozni. Az anyagnak köszönhetően viszont mozgása olyan összehangoltá vált, képzelete úgy meglódult, hogy ő maga gyakorlatilag teljesen sebezhetetlen lett.

És egy nap kitervelte a hihetetlen mesterfogást. Sötétkék szövetnadrágot, kifogástalan fehér inget és egy pár tiszteletet parancsoló fekete cipőt vásárolt. Elment egy gőzfürdőbe és kifogástalan vidéki fiatalemberként jött ki, egyikeként azoknak a megállapodott fiúknak, akik már igen fiatal koruktól dolgoznak, hogy így segítsenek a szüleiknek és fizethessék hűgaik iskoláit. Aszketikus arckifejezése csodálatosan illett a szerepéhez. Szerzett egy nagy, csatos táskát, amilyenben az ügynökök hordják a bemutatni való áruikat, és besétált a Madero legelegánsabb ékszerüzletébe. Várt néhány percet, hogy a közönség hozzászokjon a jelenlétéhez, aztán tökéletes lélekjelenléttel és határozott mozdulatokkal elkezdte kipakolni a vitrint. Gyémánt karotkötők, platinakeretbe foglalt órák, smaragdgyűrűk, zafír ékszerkészletek – mind Pálcika csatos táskájában kötöttek ki. Senki sem gyanakodott semmire, mindenki azt hitte, hogy csupán a bemutató darabokat cserélik újabbakra, és az alkalmazottak azt gondolták, nyilván új fiút próbál ki a vezetőség. Amikor megtelt a táska, *Pálcika* gondosan becsukta, és szilárd, nyugodt léptekkel az ajtó felé igyekezett. Ebben a pillanatban lépett be a cégvezető, és azzal a ritka intuícióval, amivel az effajta üzletemberek érzik meg, ha valami nem stimmel, *Pálcikára* vetette magát, kitépte a kezéből a táskát és átadta a bolti detektívnek. Áttekintették a zsákmányt és megállapították, hogy az értéke közel hárommillió peso... „Mevolt már *a csókos*, aki átvette volna ötezerért... Kéthavi anyag, főnök úr, kérem. Csúnyán meg lettem kopasztva.”

Amikor behozták a Lecumberribe, az orvosi vizsgálat alapján az „F” szárnyra osztották be, a kábítószerfüggők közé. Itt várta az eljárás eredményét három éve, és ezalatt olyannyira beleszokott a börtönéletbe, hogy ha szabadon engedik, akkor is kitalált volna magának valamit, hogy megint „bevarrják”.

Lázás mindennapi tevékenykedése reggel hatkor kezdődött. Eladta a reggeli kenyérét és kukoricalé-adagjának felét, és így kezdte összegyűjteni a kábítószer beszerzéséhez szükséges összeget. Bevetett minden cselt és fortélyt, ravaszkodott, helyezkedett és trükközött, csak hogy gigantikus erőfeszítések árán hozzájusson ehhez az összeghez. Mindazonáltal sosem maradt „mariska és cukor” nélkül – így hívják a Lecumberriben a marihuánát és a heroint.

Az utóbbi időben sikerült kivívnia egy meleg „efendi” barátságát – így hívják azokat a rabokat, akik a börtönirodákon végzett munkájuk fejében különböző kiváltságokat élveznek –, és a „ratyi” pazarul fizetett a szívésségeiért. A pártfogója féltékenysége miatt kitört veszekedésben kapta egy jól irányzott mozdulattal pont a szíve közepébe azt a tört a sorakozónál, névsorolvasás közben. Az örök szeme láttára vérzett el: döbbenetn nézték, ahogy egyre lanyhábban buzog a vér a mellkasából – menekült tőle az élet, és arcára egy keresztény mártír árnya borult.

Ahogy ott feküdt kiterítve, eszembe jutott El Greco egyik legionáriusa. Sápadt, antik-elefántcsont színű tetemének méltósága és szájának kényszeredett érzéki mosolya komoly szépséggel foglalták össze az ezeréves „ember sorsát”.

A bokájára címkét kötöttek, amelyet a kézipoggyászra szoktak, és azt gépelték rá: „Antonio Carvajal vagy Pedro Moreno vagy Manuel Cárdenas, alias: Pálcika. Kora: 22 év.” És alá, piros betűkkel, aláhúzva: „Elhalálozás által szabadult.”

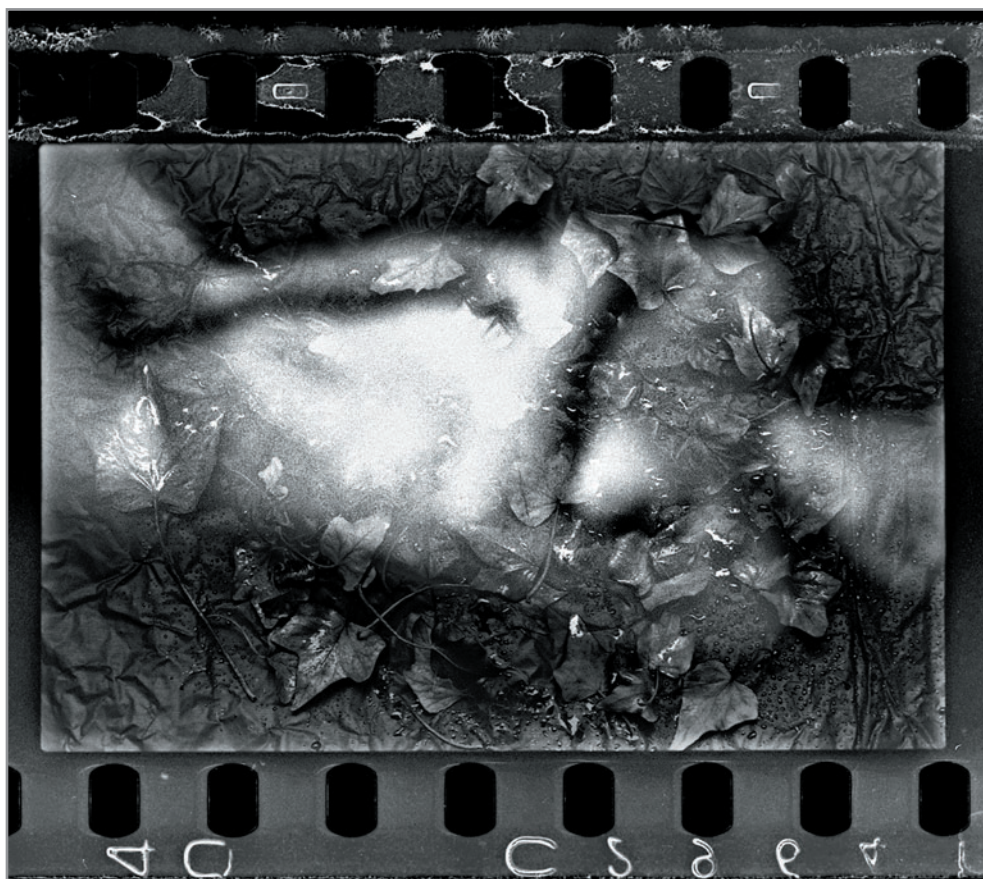
Álvaro Mutis levele Elena Poniatowskához

1959. november 10.

Drága Helena!

Szeretném hosszan kifejteni, milyen jót tettek velem a könyvek, amiket behoztál. Egyfelől barátságod egyfajta állandó és megható tanúbizonyságaként, másfelől mert a segítségükkel elmerülhettem ebben a részletekben oly csodálatosan gazdag prousti világban (és engem immár jó pár éve épp a valóság ezen elemei érdekelnek: a költészet, az irodalmi alkotás, az idő múlása, a barátság és rejtélyei és más effélék), és általuk kisurranhatok napról napra győőletesebb és elviselhetetlenebb börtönömből. Ajándékozod, a Skira-féle kiadást nagy gyönyörűséggel olvasom újra, és minden eleme, az ajánlástól kezdve, a papíron és a tipográfián át egészen magáig a megindító szövegig arra emlékeztet, hogy nem mindig csak ebből a cellából, ezekből a rácsokból, ezekből az egymásra olyan iszonytatóan hasonló rabokból meg a bumfordi és brutális természet dolgainak elementáris monotonijából áll az élet.

Sokat gondolok rád, a könyvedre, és az életedre általában. Szerintem a barátság folyamatos érdeklődés, az indiszkrécio vagy a tapintatlanság érzete nélkül. Ezért gondolok rád. Azt mondtad, eljössz kedden és folytatod *renseignement*-od a börtönéletéről. Feltételezem, hogy köz-

bejött valami végül, ami miatt nem tudtál jönni. Várunk, nem szűnünk várakozni. De hát én ennek vagyok a bajnoka, a várakozásnak, ne aggódj, nem zavar. Említettem a könyved. Az új tapasztalat, amit ebbe a számodra ismeretlen világba – a börtönébe – alámerülve szerzel, nyilván pozitív élmény, és hozzásegít, hogy a világról egy dimenziónyival még teljesebb fogalmat alkoss. A látott dolgok és lények befészkelik magukat emlékezetedbe, szunnyadó vagy nem is képzelt erőket ébresztenek vagy élesztenek fel, és mindebből, ha rászánod magad – és rá kell magad szánnod –, könyv születik. Most, hogy harmadjára olvastam el a *Lilus Kikust*, pontosan tisztában vagyok vele, milyen mélységekbe képes hatolni írói tekinteted, milyen rejtett vagy épp látszólag banális kincseket tudsz napvilágra hozni. Most, ha lehet, még tudatosabban kell előkészítened és érlelned azt az anyagot, amit maholnap remekül kiaknázhatsz. De azt nem szabad gondolnod, hogy ez az anyag csak és kizárólag egy „börtönről szóló” könyv megírására szolgál, mert ez talán fájdalmasan lehatárol, és menet közben pontosan olyan dolgokat égethetnél el, amelyek mélyebb, sajátabb, a személyes érzékenységednek jobban megfelelő hajlamokat és törekvéseket voltak hivatva fölkelteni. Ne érezd úgy, hogy nem szabad „kiaknáztatlanul hagynod ezt az élményt”, hogy „nem mehet veszendőbe ez az alkalom”, hogy a börtönről írsz. Újságírói hozzáállás ez, mesterséges és hamis. A dolgok a szerint fontosak, érdekesek és értékesek, hogy miként érzékeli, miként éli meg és rendezi el magában őket legautentikusabb és legtitkosabb belső lényünk: az, aki verseket ír, szerelmes, szenved és rejtélyesen nevet. Ha a most látott és átélt dolgok nem hatolnak el a belsődbe, nem keltenek visszhangot, bizonyítván, hogy közük van legigazibb énedhez, ne írsz semmit, hagyd az egészet, hadd menjen feledésbe. Amit „igazán” átéltél a börtönben, örökre megmarad, és szándékodtól függetlenül a lényed részévé válik.

Nagyon akadémikusra sikeredett, igaz? És nagyon dodonaira. De még ha hallod is a katedra recsegését, ne terelje el a figyelmedet, és próbáld inkább az irántad való őszinte és mélységes érdeklődést kihallani a mondandómból. Azt sem szeretném, hogy a gondolkodásmódomban jelenlegi helyzetem leképeződését lásd. A börtönt sosem fogadtam el, még emberi tapasztalatként sem, soha semmilyen okból nem akartam megélni. Bármilyen üdvös hatása lett volna is rám – amit ugyan nem nagyon érzek, sőt időnként olyan ocsmány hasadékokba látok bele, amelyeknek azelőtt a létezéséről sem tudtam –, szándékom ellenére volt. Az a helyzet, hogy esetemben a tiltakozás és a lázadás sehova nem vezetett volna, csak a szenvedéseimet sokszorozták volna meg. Sosem voltam oda a tömegekért, még a kisebbekért sem. Életemben nem voltam futballmérkőzésen, sem semmilyen más sportrendezvényen, annyira félek az üvöltő, fékevesztett tömegtől, és amikor életemben egyetlen egyszer bikaviadalra mentem, azt is csak

azért, mert Luis Miguel Dominguín barátom ajándékba adta a jegyet, és muszáj volt elmen-nem. Amint beengedték az első bikát, és én megéreztem a tarkómon a szurkolók lihegését és a lelátók tombolását, úgy égetett, mintha leköptek volna, kimentem a folyosóra, ahova odalát-szik a Bogotá környéki elragadó füves tájék, a nagy kék hegyekkel meg az eukaliptuszok sze-gélyezte utakkal. Luis Miguelnek ki kellett találnom egy mesét, évekké később mesélte, hogy egy percig se hitte el. Képzelheted hát, mennyire tud érdekelni a börtön. Ébresztőkor minden reggel össze kell szednem az összes okot és célt, ami miatt érdemes ellenállnom, amikor pedig leszáll az este, nem tudom, mit csinálnék a rádióm és a könyveim nélkül. Nem tudom, milye-nek a te tapasztalataid az internátusról (nagyon várjuk már a *Lilus Kikus* második részét, ami-ből megtudhatjuk); ami engem illet, mondhatom, hogy emlékeim tizenegy éves koromból ret-teneteseek, pontosan azért, mert a nap minden percében a többiek kívánságaihoz és szeszélye-ihez kellett alkalmazkodnom. De ha a 11, 14 vagy 18 éves fiúk kívánságai és szeszélyei zsar-nokiak és roppant fárasztóak is, legalább megvan bennük a fiatalság frissessége, ereje és lel-kesedése, és létezik némi közös érdeklődés és izlés. De azt képzeld el, milyen lehet ez a zsar-nokság, ha 3000 olyan lény gyakorolja, akikben – bár halványan pislákol bennük a gyengéd és ártatlan emberiesség lángja is – gyötrelmes mértékű nyomorúság, komplexusok, romlottság és durvaság gyülemlett föl, amit csak fokoz a börtönbüntetés és a „társadalom szélére sodró-dás” érzete. Amikor az I szárnyon voltam, viszonylagos elszigeteltségben éltem, és csak akkor kerültem kapcsolatba a börtönnel, amikor akartam; itt viszont valamiféle kényszerű átmen-eítésben élek: nemcsak mindazokkal kell együtt élnem és megbirkóznom, akiket behoznak, hanem azokkal is, akiket 72 órán belül kiengednek. Mostanra tehát minden arc egyformának tűnik, minden eset hasonló, és az egyöntetű gyöttrődés, az egységes, primitív és süket nyo-morúsággal elegy egyöntetű sunyiság, meg a nyomornegyedek egységes, durva romlottsága miatt mára oda jutottam, hogy kinszenvedés elhagyni a cellám. Ilyen a börtön, drága Helena. Először csak egy-két esettel találkozol, és az újdonságuk miatt, mert először láthatsz bele az alvilág bugyraiba, felkeltik az érdeklődésed, magára vonják a tekinteted, mintha „az emberi-ség egy lüktető darabkáját” látnád, meg hasonló érzelmes és irodalmias dolgokat; aztán meg-győződsz róla, hogy ez ugyanaz a formátlan és sötét utcai világ, a nyomor és a korlátozt-ság közös arca, amittől eddig távol éltél, mint megérkezésemig én is, és amihez semmi közöd nincs. Foglalkoznunk kell persze azzal a kérdéssel, hogy hogyan lehetne megmenteni őket és biztosítani a boldogsághoz való jogukat, ám együtt élni velük lehetetlen, ahogy lehetetlen bármi közöset találni velük, leszámítva az elemi dolgokat, ezeknek a száma azonban igencsak véges, és nem elegendőek ahhoz, hogy összekapcsoljanak két embert. Ebben ne valami felté-telezett „arisztokratizmus”-t láss, vagy annak a jelét, hogy a „kiváltságos osztályok”-ban vagy a „happy few”-ban hinnék. Ez az álláspont sokkal inkább kapcsolódik az érzékekhez és kimű-velésükhöz, meg az érzékenységhez, mint bármiféle társadalmi előítélthez, amely végül min-dig is ugyanolyan alávaló és hitvány, mint ezeknek az embereknek oly sok rossz tulajdonsága.

A börtönben töltött egy év alatt senkivel nem barátkoztam össze, nem ismertem meg senkit, akivel szívesen tartanám a kapcsolatot szabadulásom után. Ez persze nem döntő bizonyíték, inkább afféle „szívől jövő érv”, és az életben az ilyenek számítanak a legtöbbet. Azt hiszem, néhány nappal, hovatovább néhány órával a szabadulásom után tökéletesen kitörölődnek emlé-keim közül az itt átéltek, és semmi más nem marad, csak egy halvány, süket sebhely valahol legbelül: egy ideig sajog még, és kész. Szomorú ezt mondani és még inkább az így is hinni, de hát én feltétlenül így hiszem, és ezen nem segít semmi. Talán a tudatalattimban ez moco-rog: „Meg akartak büntetni. Sikerült nekik. De aztán semmi közöm hozzájuk. Semmi közük hozzám.” Az elkényeztetett kisfiú reakciója? Talán nem hiszed, de az élet voltaképp nem-igen kényeztetett. Megőriztem magamban valami nagy-nagy vidámságot, a lelkesedés lobogó tűzét, ami mindig is megvolt, amióta csak tisztában vagyok magammal, de hétévesen interná-tusba vittek, és ott éltem le a teljes gyermekkorom. Tizennyolc évesen megházasodtam, attól kezdve mindent magamnak kellett kiharcolnom, és ez valóban sok sikerrel járt, ám sok kí-nal is. Érzelmi életem a szerencsétlenségek hosszú sorozata... na de csak nem foglak éjfél-kor, a Lecumberri borzalmas éjének éjjeléből az életemmel traktálni és kisírni magam a vál-ladon. Azt hiszem, ezúttal túlságosan elragadt a hév, és súlyosan és mélységesen az agyad-ra mentem. Őszintén kérek, bocsáss meg, először is, mert fogadatlan prókátorodul szegőd-tem, másodszor, mert megszállottként próbáltam lerombolni a börtönről kialakult képed, har-madszor pedig, mert a személyes vallomások oly ingoványos területére tévedtem, amely időn-ként ráadásul a velejéig hamis is, amennyiben alkalmas „magányos lelkek” meglágyítására – jól tudom persze, hogy a te esetemben erről nincs szó, *ça va sans dire*, ám ez semmiképp sem mentség az alkalmatlankodásomra.

Hosszú levelet írtam Jesús Bal y Gaynak a könyvéről, és mindarról, amit számomra Chopin és a zenéje jelent. A cikkhez, amit az egyetem számára kértél, nem tudok mit hozzátenni. Ennyire tellett. Néha szeretnék verset írni, de nem megy. Hamarosan kiszabadulok, érzem. Még legfeljebb húsz nap, és elrendeződnek itteni ügyeim. Elég nagy az esélye, hogy a sza-

badulásomat követően nem kell visszatérnem Kolumbiába. Most, hogy úgy gondolok a szabadságra, mint valami nagyon közelire, valami kézzelfoghatóra, bevallom, furcsa és igen kellemetlen reménytelenséget érzek. Sötét viharfelhők várnak rám odakint. Szabadulásom után szerettem volna kiélvezni mindazon dolgokat, amiktől ez a bő egy év megfosztott: a barátokat, a vidéket, a tengert, a zenét, azt a gyönyörűséget, hogy oda megyek, ahová kedvem van, azt és akkor csinállok, amihez kedvem van. Az az érzésem, nem így lesz, és egy még ennél is ocsmányabb börtön vár rám odakint. Szörnyű, el sem tudod képzelni, milyen keserű kiábrándulás, milyen tökéletes csalódás fog el, amikor erre gondolok. Régi probléma ez, sosem találtam rá megoldást, Sziszüphosz sziklája, amihez bolond mód odaláncoltam magam, és nem tudom felgörgetni a lejtőn.

Na jó, tényleg búcsúszom. Bárcsak hamar jönnél. Látogatásod jó hatással van rám, és mindig újabb muníciónyi érvvel látsz el, amiért érdemes tovább húzni ezt a borzasztó „kísértetkordét”. Üdvözlöm és ölelem Albertót.

A mielőbbi viszontlátásra, *prozse panie* Poniatowska,

Álvaro

Elena Poniatowska

YESTERDAY

Jobb szeretem ezt a mostani Álvaro Mutis-t. Lehet, hogy hazugságnak tűnik, de így van. Szó sincs arról, hogy szívesen látnám a börtönben, de legutóbb szerzett tapasztalatai, bármilyen fájdalmasak voltak is, előnyére váltak. Ő maga így fogalmaz: „A bezártság tíz hónapját – és azt, ami még hátravan – szörnyű, ám termékeny emberi tapasztalatként fogom fel: általa kerültem közelebb a saját szívemhez és a saját dolgaimhoz, és eltéphetetlenül láncoltam hozzá Mexikóhoz, amelyet lassanként úgy megszerettem, mint a saját életemet.” Majd hozzáteszi: „Azért volt számomra olyan letaglózó ez az élmény, mert korábban túl könnyen éltem. Mindig is nagyon jó állásokban voltam, a családom, ha tehetősnek nem volt is mondható, de megélt. Mindig is menő srác voltam, csak sajnos néha rossz felé menő, ahogy mondani szokás: kakaóbébi; a túl könnyű életből természetsszerűleg következett egyfajta érzéketlenedés. Nem mintha Walt Whitmannnek érezném magam (jaj, az a hideg víz!) – fontos, ám fájdalmas időszak volt –, viszont számos kaput nyitott az érzékenység felé, és azt hiszem, most tudtam csak meg, milyen az igazi emberi kapcsolat.”

Álvaro arról is mesél, hogy egész életében utálta az internátust; Belgiumban, majd Kolumbiában, ahol az anyja a teljes tanévre magára hagyta. Gyűlölte a harangszót, a szünetek zsvajgását, a párnacsatákat, egyszóval a mindenkire egyformán kötelező fegyelmet. Bebörtönzésével egy korábbi állapotába, a „felügyelt életbe”: a gyerek- és kamaszkorba tért vissza. A Lecumberriről szerzett első benyomásai arculcsapásként érték. Társai elvették a cipőjét és a pénzét, a bádogedényben beadott kosztot állatként kellett befálnia (a vizsgálati fogságban tartottaknak, a szolgálatos H szárnyat leszámítva, nem engedélyezett sem a kés, sem a villa használata), és rögtön megtalálták a „firkások”: „Hé, haver, hát te meg kit nyírtál ki?” A kolumbiai Álvaro kezdetben semmit sem értett a mexikói szlengből (mostanra jobban elmélyült benne, mint Huidobro kreacionizmusában). A bevonulása előtti napon a „Bar 123”-ban ebédelte „*homard à l'armoricaine*”-t, moseli borral.

De a valódi emberi kapcsolatot ezek között az emberek között találta meg, akikkel nem beszélgethetett Marcel Proustról, Joyce-ról meg hasonlókról; az általa vezetett színházi csoport tagjai között: don Pedro Espinosa Valdés-szel, a „Korcs” Sánchez Garcíával, Víctor Pacheco Tejadával, Manuel Mendoza Coteróval, Roberto Gómez Godínez-szel, Dionisio Encinas-szal, Di Pugliával és a többiekkel: a Forddal, a Tin Tannal, a Cuccos-szal, Luis Almanzával, a vamzerrel, a Zubogóval, a Lángossal és a Boltos Pedróval. És akkor még meg sem említettük a vasutasokat: a sziklaszilárd és gránitkemény Alberto Lumbreras-t, a mindenén tréfálkozó Gilberto Rojo Robles-t vagy Demetrio Vallejót, akit a legkisebb függelemsértésért már visznek is a magánzárkába, mivel a hajnali ébresztőkor nem hajlandó vigyázzba állni és a zászlónak tisztelegni, ugyanis nem látja. Sem Don Filomeno Matát, aki törekény egészsége ellenére „egy zongorát is elvinnie a hátán”, sem Zuno Arcét, aki vasárnaponként a napon sütikérezve várja María Esther Zuno de Echeverría látogatását.

Álvaro nem mesél már vicceket: mostanában minden szavát megfontolja. Már nem törekszik arra, hogy ő legyen a „life of the party”, egyszerűen csak beszél, de egyre szívhez szólóbb nyelven. És ez tükröződik a költészetében is. Ez az áradó, erőteljes, dísztelen és feltartóztathatatlan költészet pontosan azt éri el, amit célul tűzött ki, és elmondja mindazt, amit el kell mondanania. Börtönvilága vízi világ, liánokat és farönköket sodor magával, „szennyét a világnak”, a Lecumberri összetéveszthetetlen illatát, a csalódott zokogás hangfoszlányait.

HARC VOLT¹

A celle qui danse

I

Hajnal felé, a lila tenger,
élő szikla, pipacsok zokogása,
fű pirkadati fényben,
szomorú lepedő, döbbenet gyűjti össze
szennyét a világnak.
Hajnal felé a palaköves parton,
szűrös csigákon, éles szirmokon
harc volt, hatalmas, néma háború
hagyott nyomot.
A szerelem, persze, és sebző levelei;
semmi új.
Harc volt, partján a tengernek,
mely vakon, és rendetlenül verődik,
mint hulló a pirkadat akváriumában.
Szerелеmhamu a világ oltárain;
semmi új.

II

Semmit nem ér a régimódi hősködés,
sem a kéjt a bukóhullám tetejére emelni,
sem a jelekre lesni, hogy mikor indul a néma, éji
csillaginvázió, mely ellepi a roppant tereket.
Semmit nem ér.
Visszatér minden kopott és szegényes helyére,
és mindent józan csönd lep el, vastag, poros,
elnémul, elhal minden kezdeményezés,
a napok zárt vértjéről leperreg.
A lejárt viharok, mozgalmas utazások
feledésbe mennek, gyorsan elmerülnek,
hogy az ember bőrét újabb ingerek ériék,
miközben várja a véget,
jámbor kövek, vak vizek pásztora.

III

És van az az idő is, mely vég nélkül forog,
kitartóan kopik, és új arcot mutat:
zuhanó kő vagy elszabadult kordé.
Az idő, nagylány, amely keblébe rejt:
határozott kezed, legionárius-sörényed
és bőrod, amiből valami megmarad,
az idő, végül is, és rejtett fegyverei;
semmi új.

* * *

A Lecumberriben délután ötkor a látogatók megkezdik könyörtelen visszavonulásukat „a Kiválók kapuja” felé. Egy vasárnap odajött hozzám egy mosolygós vasutas:
– Vigyék már ki innét, vagy mindannyiunkat megőrjít! – Gilberto Rojo Robles volt az.

* * *

„Minden cuccal a rácshoz, és olaj!” Álvaro Mutis 1959. december 22-én szabadult. Tizenöt hónapot töltött a Lecumberriben.

Pál Ágnes fordítása

¹ Imreh András fordítása

Szeretettel köszöntjük Gergely Ágnes!

Fábián Nóra fotója

GERGELY ÁGNES
Az örök vonat

Bárhogy jegyzett be könyvébe a lét,
ha idehurcolt a vonatkerék.
Bárhogy vonzott a hazábnál haza –
a vonaté a végső éjszaka.

Talán még látszik állomás is ott.
A bakter int, és nincs többé titok.
Mert könnyűség vagy undor összenyom –
egy kalauzod van, a fájdalom.

Az írástudót itt agyonverik.
A lázas költőt itt tarkónlövik.
A púpos bohócot itt megvetik.
Hogy nem vagy magyar, elhitted nekik?

A vers először a Műhely vonat tematikájú számában jelent meg.

BÁTHORI CSABA

Előny sötéttel

Gergely Ágnes *Triptichon* című versének elemzése

Néha úgy tűnik, hogy az idő nem koptatja, hanem épp ellenkezőleg: felragyogtatja a műalkotást; a *telő* idő *tölti* a műveket, s mindenkinek alkalmat kínál arra, hogy újra meg újra – mint most – hozzátegyen valamit egy-egy vershez (bár annak tartalma örök, változatlan és csorbíthatatlan). Az író megalkotja a verset, de annak jelentését és jelentőségét mindenki megteremtheti, aki egyszer hozzáér. Montesquieu azt mondta Cicero egyik könyvéről: *E néhány töredéket Nonnius-nak köszönhetjük; ő szavakat akart adni nekünk, de közben dolgokat hagyott ránk*. Választott versünk is ilyen: emlékezetünkben sokáig szöveg volt, de ma már úgy érezzük, dolog, egyre fontosabb dolog.

Gergely Ágnes verse a *Kobaltország* című kötetben jelent meg, 1978-ban. Ott majdnem minden egyes mű felett olvasható egy dőltbetűs szövegrészlet Enceládó király és udvari bolondjának párbeszédéből. (Enceládosz a görög mitológiában dühöngő gigász, aki lázad az istenek ellen, ezért Athéné ráborítja Sziciliát, hogy végre csillapodjék; más változat szerint: az Etna alá temeti.) A technika következménye az, hogy a versek összefüggő gondolati keretbe ágyazódnak, rokon viszonyba kerülnek egymással, értelmezik egymást. Alljon itt a vers és az azt megelőző párbeszéd.

Kérlek, emelkedett föl XVII. Enceládó, asszonyinak másika, akkor hát hogyan csinálod (nem, nem jó a kérdés), miféle képességedből csinálod, amit csinálsz, s hogy jó irányban, jó és rossz között – uram király, a veszélyérzetemből.

TRIPTICHON

1

A veszélyérzet adomány, nem árt,
ha megfigyeljük. A kőszáli kecske
menekülve is fölfelé megy. S ha
lefelé, előbb-utóbb a kőre gondol.
Azért kőszáli. Az óvatosság
lefokozza a lehetőség esztétikumát.
Ami fenn van: fagyásban, virágban
a teljesség. Ott beletartozunk
a múlandóság kontúrjaiba. Az
múlhatatlan. Ott szalad körénk
minden, ami másképpen elhagy.
A különbségtevés majd megtanít,
hogy az álom nem ér tovább
a hegyderéknél, hogy a vonatkerék
mindenkit elvisz, aki nem tér-
depel a sínen, s hogy ámuldozásra
mindig akad egy népmesényi száz,
ha tudjuk, mikor kell pontosan
megjelenni
és eltűnni az alkony törésvonalában.

2

Szolnok mellett a híd (a Zagyva hídja)
keresztbetett pillér-késeivel becsattog
a vonatablakon. Nem tudja senki, mit akar.
Horgas orrú madár a fejem fölött
csapkod, köröz, hajamra csöpög a nyála.
Minket egymásnak szántak: én félek,
a csirke fél. Kilépni, elbújni

redves pincékbe, hangtalanul,
valaki elől, kérdeznek, letagadni,
körös-körül kerülőutak, puha téglából,
emberekből, valami behatol, közelít,
végighömpölyög, csőrepedés a régi falban.
A többi mind elágazás.

3

Mi volt a rossz mondat, nem tudom.
A rossz mondatok teste éppúgy elül,
mint a fizikai fájdalom: a sejt
nem emlékszik az intenzitásra.
De a műtési heg itt is megmarad.
Egy-egy kötőszó jelzi a varratok
helyét, egy kéken kiszakadt ige,
egy vékony névutó, talán a „nélkül”,
ami azt jelentette: „nélküle”, vágás
a húspan, elfelejtett főnevek bemélyedése,
az öröm homorú formái mind. A sejt él,
küszködik, pusztul tovább, szabály szerint,
a szavak porhanyósan, benn, a bőr alatt
keringenek. Lejegyezni az első pillanatban?
Minek. Minden rossz megőrzi magát, mert
újraépül. Minden jó megőrződik: ronthatatlan.
Ave, ave az ép szavaknak odafent. Időnként
összeérnek. Várok. Lejegyzem, ami szent.

Chicago, 1973. november

A műalkotás szövegének kibontása időben lezajló, semmiféle rögzítéssel le nem zárható puhatólási folyamat. Ahogy az író is „meghosszabbítja”, szokatlan nyelvi alakzatba öltözteti, a hétköznapi közléstől elidegeníti nyersanyagát, úgy az olvasó is felkészül az új, számára eddig ismeretlen értelemre: nem juthat el egyetlen indulással a mű céljaihoz, hanem több utat kell bejárnia, hogy célja közelébe kerüljön. Minél elvontabb, minél fogalmibb eszköztár érvényesül a versben, annál nehezebb visszacsalogatni „tartalmát” az olvasói képzetek közé, és annál kecsgetetőbb elrugaszkodnunk a költészettől eltakart filozófiai szféra magasába.

A nagyszerű francia gondolkodó, Alain írja valahol: *A remekművek, amíg művészet létezik, mindig jelenteni fognak valamit. Mindig mást és mást, de összes közlendőjük helyet foglal a műalkotás anyagában.*

Hozzátehetnénk a jelenkorból: minden műalkotásnak van értelme még akkor is, ha író vagy olvasó nem tudja – vagy: egymástól eltérően tudja –, mi lakozik a műben, mit titkol bele szerző vagy befogadó, s hogy az „üzenet” teljesen fedésbe hozható-e a küldés és a várakozás partjain. Paul Valéry, a lírai kifejtés és elrejtés boszorkánymestere ezt az óvatosságot így pontosítja egyik naplójegyzetében: *A költemény mondandója a költemény számára olyan idegen, de egyben olyan fontos is, mint egy embernek a saját neve* (tehát: a vers mintegy „nem érti”, mit üzen, s mégis, amit üzen, az elengedhetetlen összetevője).

Gergely Ágnes verse – ezt már első látásra érzékeljük – négy nagy motívumszálat sodor egy szövétté: az egyetemes (konkrét formákban megnyilvánuló) *szorongás*, a személyes (emlékekre alapozott) *félelem*, a (szavakban megtörtént) szerelmi *csalódás*, és a *művészi formálás* tapasztalatát. A szöveg a konkrét látványt csupán közvetett képhasználatával sejteti: az első részt úgy is elképzelhetjük, mint egy sziklás amerikai tájon zajló vonatút közben tett megfigyeléssort (*kőszá-li kecske*), a látottakhoz fűzött következtetésekkel; ezt részletezi, mélyíti el aztán a második rész – már magyarországi – vonatcsattogása (*Szolnok mellett*), majd a harmadik részben felvillantott bánatalom említése (*rossz mondat*). A mű indulati, intellektuális íve tehát az általános veszélyérzettől, a személyes veszteségekkel és viszontagságokkal jelzett negatívumtól a mű örökkévalósá-gáig ér. Mondhatnánk: a vonatkerekek kattogása elcsitul, az emberi fájdalom megöröklül a töké-letesen megfogalmazott, maradandónak szánt műalkotásban.

Az indító képzet mehökkentő: *a veszélyérzet adomány*, tehát pozitívum, amely segít élni. A fenyegetés növeli az éberséget, különös védekező reflexeket gerjeszt és erősít meg az emberben, egyfajta háritást célzó „érzelmi radarral” övezi a hétköznapiakat. A második sor-ban felbukkanó, sziklaháton *felfele* szökdöső állat látványa képszerűen fokozza is ezt a báto-ritást: igaz, hogy a kőszá-li kecskének olykor (ha megretten, például a vonat zajától) mene-

külnie kell, de egerútja nem lefele vezet, hanem az égi magasságok felé. A menekülés és a magasság egymásra vetített képe árnyalatnyi megtorpanást okoz az olvasóban, aki megszokta, hogy a fenyegetést irodalmi szövegekben általában a kárhozát párhuzamos benső állapotainak leírása, külső romboló következményeinek vagy erkölcsi elítélésének ecsetelése követi. Itt éppen ellenkező irányú mozzanat hitelesíti a meglátást: az üldözés az ég, a *teljesség kontúrjai* felé tolja az alanyt.

Látjuk: már itt megjelennek a vers emelkedő-süllyedő horizontjai, amelyek a szöveget rögtön a vertikális, „függőlegesekre szegezett”, szakrális jelentés felé terelik. A köszáli kecske a magasban is, a mélyben is a *kőre gondol: fenn* a teljesség menti meg, *lenn* a bizonyosság. Az olvasó szeme előtt közben kitárul az amerikai hegyvidéki táj, a sziklás hegyek és a kék ég néma ragyogása, a világűr mozdíthatatlan-hatalmas viszonyrendszere, égi és földi vastörvények legtágabb szemhatára, egyfajta földöntúli és a csak remélt tökéletesség eszménye (*Az / múlhatatlan. Ott szalad körénk / minden, ami másképpen elhagy.*) Az óvatosság-kezdetű mondat, kétségtelen, szűkíti a menekülés, a kecsgetető tökéletesség élvezetét, szerepe mégis belátható: vázolja a költemény ihletmenetének irányát, a magasságban és mélységben nyugalmat vagy legalább elégtételt kereső ember igyekezetét.

Ha az ajánlást (dr. Balogh Jánosnak), s a költői rögzítés lélektanának általános szokásrendjét tekintetbe vesszük, akkor nem kizárható, hogy a *Triptichon* első darabja nem egy konkrét látvány, hanem egy beszélgetés, egy olvasmányélmény, egy hosszabb töprengés vagy belső számadás jegyzőkönyve. A lényegen azonban ez a származási, „okadatolási” tény nem változtat: a költemény belső *valóság-darabot*, a huszadik századi történelemmel és a költő személyes sorsával mélyen összefüggő élményt foglal össze és emel az elvont erkölcsi mérlegelés magasába. A többes szám első személy használata (*megfigyeljük, beletartozunk, körénk* stb.), az *utazás-metaphora* már maga közvetlenül kiterjeszti a látomást emberek egy nagyobb csoportjára: az utazáson *többen* vesznek részt, annak kimenetele többekre is kihat. De ez a többes szám a vallomásos egyes szám lappangó formája is lehet: mindenki láthatja a köszáli kecske felfele zúduló, ég felé botladozó haladását, a szirti sasok keringését, a csirke meghunyászkodását, s ugyanakkor hallhatja talpa alatt a vonatkerekek csattogását, a sínek sívítását. A vonatkeréknek és a vasúti sínnek, tudjuk, József Attila óta különleges, komor képzetársításokkal övezett jelentése van a magyar költészetben. De ezt a fogalomcsoportot nem csupán a nagy magyar költő sorsa és motívumvilága égette az olvasói köztudatba: ez a szaggyatott talajmenti kopogás a megsemmisítő táborokba küldött vonatok látványát is megidézi, s áttételesen a költemény mögé vetíti a nagyobb kataklizmák viszonyítási rendszerét.

De térjünk vissza a szöveghez! Az elvont kifejezéseket kedvelő szóhasználat, az axiomatikus beszédmód, a tanulságok gyarapításával hangsúlyt teremtő modor, amelyet mintegy *szemléltet* a konkrét látvány egy-egy eleme, azt jelzi: a szöveg főleg gondolatiságával, elveinek sugárzásával kívánja meggyőzni az olvasót. Az építkezés, a némileg szaggyatott szófüzés példászerűen mutatja, milyen higgadt arányelosztásra képes a költő, és ugyanakkor milyen plasztikusan elegyít látványt, emléket, szorongást, látomást és gondolati következtetést. Amit lát, azt tudásával hitelesíti, és amit tud, ahhoz roppant éberséggel és erőfeszítéssel keresi a külvilágban kínálkozó szimbolikus mintákat.

Említettem, a vers elvont indítása azért meghökkentő, mert a veszélyérzetet általában negatív dolgokhoz társítjuk, főleg magához a közeledő veszélyhez, ez a vers ellenben *nem egészen a közeli veszélyről szól*. Az egész szöveget átítató tartalmi elemet úgy körvonalaznám: a veszélyérzet (mint hasznos tulajdonság) és a veszély ténye (amelyre figyelmeztetnie kell) páros árnyékmetaforaként fogja össze a verset, s egyúttal sejteti, hogy a világot mozgató Jó és Rossz sokszor egyidejűen van jelen az emberi tapasztalatban. A kettő egymásban történő tükröződése, a *veszélyérzetből sarjadó nagyszerűség* a költemény legmélyebb rejtett gondolata. Nem járunk itt messze Rilke képzetvilágától, a *Jeder Engel ist schrecklich* (Minden angyal rettenetes) dialektikájától, a veszély (s minden más negatívum) szemlélésének borzasztó, de egyúttal gondolkodásra ösztönző mozzanatától.

A vers első része – miközben magasság és mélység ellentett pólusait emlegeti – azt sugallja: a nagyság, a tökély, a védettség, a biztonság a magasban található – igaz, ez a magasság a rideg és álmainkat meghaladó égi szférákban helyezkedik el (*fagyásban, virágban / a teljesség*). Azt érzékelteti: az élet és az esztétikum nagy ellentmondása, hogy az emberi biztonság és a művészi tökély csupán a magány jéghideg tetőin lehetséges (a művészi vonatkozás itt még csak pedzegetett – egyes előremutató kifejezésekben felderengő – tétova utalás: *a lehetőség esztétikumát, teljesség, múlhatatlan*). Ott, a magasban sértetlenül kirajzolódik majd az életünk, halhatatlanul. Ott kiteljesedik majd minden emlék, és minden cselekedetünk egyszerre értelmes, jelenkori és evidensen érvényes jelentést nyer. A félelemben csupán részlegesen, sőt eltörtan érzékelt dolgok eszményi erejűvé komolyodnak, az örökkévalóság ígéretét hordozzák.

A vers egyik fő üzenete ez: megsejteti a veszélyzőnák, borzongások és álmodozások véletlenei fölött húzódó transzcendenciasávot. Eszünkbe jut Hamlet mondata: *Több dolgok*

vannak Földön és egen, / Horatio, mintsem bölcselmetek / álmodni képes, – és hirtelen egymásra talál tudatunkban két mondandó: Shakespeare sora mintegy utólag megtermékenyül, új részjelentéssel gazdagodik a Gergely-versből adódó tapasztalat következtében (és fordítva, a drámai sorpár másodlagos világosságot vet a vers rejtettebb pontjaira). Ott most már azt is jelenti: egy nagy függőleges *Viszonylatban*, Föld és Ég között feszülő vonalon kell keresnünk a teljességet, a transzcendenciát. A Gergely-vers pedig most még világosabban sugallja: a *kő* és a *főnn* ugyanolyan fontos, földi és égi tapasztalat rokonítható egymással, egymás tartalmakait képezheti. A csúcson ér a belátás: ott értjük meg mindazt, ami életünkben – gondolatainkban, szenvedéseink közben és alkotásaink mélyén – vak fenyegetés vagy homályos ösztönzés volt. A versnek, tagadhatatlan, van rejtett eszkatologikus hozadéka is: nem csak a veszély, a túlélés és az alkotás lélektanát idézi fel, hanem a végső dolgokra történő utalással mintegy túlmutat önmagán, mondhatnám: meghaladja elsődleges tematikáját.

Az első rész érzékletes epikai és lírai betétek változtatásával jelzi: a költő számára a természet lehetséges csábereje abban rejlik, hogy szimbolikus jellegű és a legkülönbözőbb emberi tartalmak felszívására alkalmas. A részlet főhőse, a kőszáli kecske – ki gondolná – egyenesen az emberi nem kétségbeesett kapaszkodását, szökési koreográfiáját, a hibátlan-támadhatatlan felségterület iránti vágyát jeleníti meg, s figurája a részlet végén tükrözni látszik az emberi élet némely vonását. Mintha azt mondaná a vers: ahogy mi megbámuljuk a tájban a furcsa esetlenséggel bukácsoló patást, mi magunk is csak a még zuzmókat elviselő „hegyderékig” emelkedhetünk fel álmainkban. És a mi életünknek is ugyanolyan értetlen *nézői a maiak* (hogy Adyt idézzem), mint ahogy mi a kecskék bámulói vagyunk. Mintha pontosan ezt a „felszívódást” (azaz: felfele szivódást) jelölné Robert Frost egyik versének címe (Imreh András fordításában idézem): *A boldogság fölfelé pótolja ki, ami hosszában hiányzik*.

A vers élén álló prózai szöveg a „jó és rossz” említésével etikai sikra tereli a szövegértelmezést. A másik asszony válasza ugyanis (*uram király, a veszélyérzetemből*) a veszélyérzetet a helyes döntés, a szabatos életvezetés, a biztonságos lét feltételének minősíti: éppen az teszi lehetővé a jó és rossz közötti választást. A *teljesség*, a *múlthatatlan*, a *ronthatatlan*, az *ép szavak*: mind-mind visszhangja, remény-változata az erkölcsi értelemben megnevezett Jónak, – és ellentétpárja a Rossznak, amely gyűjtőfogalma a *Triptichon* második és harmadik részében ábrázolt negatívumoknak. A fokozás az utolsó sor felé vezet (*Lejegyzem, ami szent*), és az esztétikumban gyarapodó boldogságnak különös értelmet ad: a Jó s a Rossz *időnként / összeér*; és ez a szentségnek az a pillanata, amelyet a költő lejegyzésre érdemesnek ítél. A vers meghökkentő hatása épp abban rejlik, hogy a szentség fogalmába belefoglalja a rossz mozzanatát is.

A költemény második része az iménti látványt – egy hazai utazás felvillantott képei révén – az emlékezet és a félelem plasztikus akkordjaival egészíti ki. Az előbb felhangzó *vonat-sín-térdeplés*-motívum most személyes vetületben jelenik meg (*Horgas orrú madár a fejem fölött, / csapkod, köröz, csöpög a nyála*), nem az elvont tanulság síkján, hanem a leírás hangnemében, közvetlen szorongatásként, jelen idejű igékkel ábrázolt jelenet formájában. A szöveg erőssége, hogy nem csak a szóhasználat szintjén jár be ingautat a jó és a rossz területei között (pontosabban: állandóan latolgatja e két erkölcsi kategória vetületeit), hanem hangvételében, érzelmi intenzitásában is komoly ívet ír le: a hűvös általánosságtól a forró belső axiómákig, ítéletekig terjed, miközben a panasz, a rettegés regisztereit elegyíti a feltétlen megvetés (*kérdeznek, letagadni*), sőt a büszke türelem fordulataival (*Ave, ave a szép szavaknak odafent*).

A sziklás hegység csúcsairól a szolnoki lapályra ereszkedünk tehát, a jelen idejűnek észlelt képből egy múlt idejű mozaikokból összeálló, álomszerűen gomolyodó világba. Nem tudjuk, ki és mi fenyeget, csak a Zagyva-híd pilléreinek metsző csattogását halljuk: személytelen, tárgyitalan, de annál nyomasztóbb ez a rémálom, s ezt a mondatrészek zaklatott, vagdalt lüktetése is árnyalja. A kerécsattogásból egy keselyűféle madár (vagy kőszáli sas?) csörének ropogása hallatszik, régi riadalmak settenkednek elő, *én félek, / a csirke fél*, visszatér az egykori (talán) háborús rettenet láza, a nedves pincékben bujkálás emléke, az igazoltatások, hamis papírok időszakának sötétsége... *Kilépni, elbújni, / redves pincékbe, hangtalanul, / valaki elől, kérdeznek, letagadni, / köröskörül kerülőutak, puha téglából, / emberekből*.

Úgy látom, a zárlat (*A többi mind elágazás*) éles fénye szinte örökké aktív jelen idővé váltja az elmúlt kárhazatot, s ez kettős jelentést hordoz. Egyrészt: a gyermekkorban átélt Rossz kitoröhlhetetlen adalékanyaga marad összes későbbi tapasztalatunknak (*megmarad, megőrzi magát*), másrészt: minden újabb szenvedés összekapcsolódik ezzel az eredendő Sérelemmel, abból hosszabbodik meg, attól nyer furcsa, nehezen megnevezhető értelmet. Minden utóbbi negatívum a megélt gyötrelomből táplálkozik, arra vonatkoztatható, abból a legrégebb, szinte személyesen „őskorivá tett” „érzelmi barlangrajzból” nő ki. Mondhatnám úgy is: minden újabb belátás egy személyesen hitelesített origópontra utal, az egész élet egy bizonyos – a tudatalattiban munkáló, újabb és újabb rémálmokban megnyilatkozó – őslélményig ér vissza, s annak elemeit változtatja át a csalódás vagy a remény alakjára.

Felhívom a figyelmet a második rész töredékes, a zihálás egzaltált légkörét idéző folyamatban szinte észrevétlenül lappangó három nyelvi elemre.

Az egyik: a vonatmotívum (főleg a *vonatablakkal* összekapcsolva) József Attila óta, mint említettem, a semmibe vezető emberi életutak egyik lírai főcsapása. Úgy tűnik azonban, hogy ez a motívum a második világháború (s főleg a holokauszt) következtében egyfajta „végítéleti jelleget” kapott, és az embertelenségre tett legközvetlenebb, mindannyiunk számára érthető utalást jelenti. A vers összefüggésében (teljesség, szenvedés, művészi rögzítés, tökély) a motívum némi elmozdulást jelez: a határhelyzetek kihívását, a *legkomolyabb tét* megjelenését hangsúlyozza, s csak a legszélsőbb erőfeszítések közt kibontott élet és életmű parancsát állapítja meg. Úgy érezzük, bármennyire is nyomasztó a versben leírt bántalmak ábrázolása, a harmadik részben mindez majd ellensúlyt kap s egy nagyobb végösszeg részeként tűnik fel. Emerson azt mondta: *A világegyetemben minden kerülőutakon megy végbe. Nincsenek egyenes vonalak.* Gergely Ágnes versének teljesítménye éppen abban áll, hogy továbblendíti tudatunkat minden emberi alapérzés (szenvedés, öröm, siker stb.) kizárólagos szemléletétől. Mert számára nem annyira az igazság birtoklásának ténye a fontos, hanem az igazság keresésének mindvégig megőrzött gesztusa.

A másik elem: a *keresztbevetett* szócska megjelenése. Ez a találat – egy mélyebben keresztényi gondolkodás számára – öntudatlanul súlyosbítja s egyetemessé emeli a szöveget: a kereszt, ez köztudomású, a keresztény üdvtörténetben a szenvedés emblémája. Itt a halál előrevetülő árnyát idézi meg, a mindannyiunkra vonatkozó felelősség körülményeit sejteti, de a személyes kint ugyanakkor párhuzamba is állítja a keresztény teológia eredendő bűnképzetével. Az ember – a költőnő személyes szenvedéstörténetének ismeretében – hajlik arra az állításra: a holokausztban testet öltött pusztítás és a keresztény ősbűn-figyelmeztetés egymástól nem elszakítható ikerképzetek, s mindkettőben elsősorban az önvizsgálat elemét kell felerősítenünk (nem feltétlenül a bűnösségek arányának, a történelmi felelősségnek, a vallások versengésének vagy kibogozhatatlan származási indázatának felhánytorgatását). Ilyen értelemben a *Triptichon*, azt hiszem, az egyetemes lelkiismeretre hivatkozó magna charta, s nem valamiféle utólagos igazságtevés verse. (Semmi kétség, ez az értelmezés inkább az olvasó eszméletét tükrözi, kevésbé a vers szándékait.)

A harmadik szembeötlő vonás a második rész személyes hangütésű, mégis – főleg nyelvi eszközökkel – tárgyiasított kijelentéssora. Az első darab (úgy tűnik) tényleges leírás, a második álom- és képzettársítások szövődéke. A dolgok színét látjuk és visszaját. A dolgok peremét, szögleteit, távlatát és belsejét. A szinoptikus szemléletmód elősegíti a külső-jelen és a belső-múlt egymásra vetítését, a burkolt, hallgatólagos sóhaj meggyőző objektiválását. Ennek egyik eszköze a jelen idejű igék (becsattog, csapkod, köröz, csöpög, félek stb.) mellé állított főnévi igenevek halmozása (*kilépni, elbújni, letagadni*). A jelenet drámai feszültségét külön élességgel domborítja ki az *emberekből* szó hirtelen felvillanása. Az általánosított fogalmazásnak ez a fordulat kölcsönöz megrendítő erőt: egyszerre rádöbbenünk, hogy a világegyetemben látható összes „repedés”-nek köze van az emberekhez, minden apokalipszis emberi formában ér el egészen a mi személyes életünkig. A köszáli kecske a versben, láttuk, az objektiváció eszköze, a személytelen vallomás egyik pólusa. A másik (talán egy vonatbeli álom) a rajtunk kívül álló álom képzete: álmunkban mint tárgyak, úgy szoktunk heverni. Az álmok mögött rejlő ragyogást aztán a harmadik rész bontja ki, azzal a végleges üzenettel: lehet, hogy az egyes dolgok mindig szomorúak, de az „összterv” nagyszerű és bizalmat érdemel.

A harmadik rész kendőzetlenül személyes hangra vált, a közvetlen érintettség síkján szólal meg, nagymérvű tematikus váltással: mintha nagyot zökkenne a vers iránytűje. A szöveg váratlanul a Szó sebző erejére, az írásbeliségben megjelenő élettények kettős természetére, a lejegyzés (az írás) szakrális minőségére utal, s ezzel a verset az ars poetica tartalmi síkjára tolja, a figyelmet az írói létezés minőségét illető kérdésekre tereli. Úgy gondolom, a meglepő „elemelés” első pillantásra nem törvényszerű. A nagy emberi témák (magasságvágy, szenvedés, halál, írói érvényesség, művészi hitelesség – s mindez a Jó és a Rossz erkölcsi összefüggéseibe szöve) minden létforma alapkérdéseit érintik. Lehet, persze, nem véletlen, hogy egy költő az élet *jelentőséget* hordozó folyamatait a szavak kezelésének jegyeivel írja körül. Ilyen értelemben a teljesség eszménye, a veszély felmérése, az élet kibírása az *öröm homorú formáiban* mélyen kapcsolódó tapasztalatok: csak a teljesség ösztönző igénye érdemesíti rögzítésre az írást, csak a szenvedés fedezte (Arthur Goldschmidt szavával: *leidgedeckt*) művészet hitelesíti a megszólalást, még akkor is, ha a Jó és Rossz elemeit sem műveinkben, sem tetteinkben nem tudjuk egymástól függetleníteni. Számos dolog keserű, mint tapasztalat; de minden dolog végtelen, mint igazság.

És miközben a vers vezet minket – lassan, a szemléltetés elgondolkodtató képsoraival, a vonatok funkcióinak sejtetésével, a kiállt megpróbáltatások megrázó mozaikjaival –, visszatérünk Enceládó király kérdéséhez: hogyan különböztethető meg egymástól a Jó és a Rossz? Egy költő erre a kérdésre többnyire az írói tevékenységet érintő módon szokott válaszolni.

Gergely Ágnes sem tesz másként. Azt mondja: amikor valami rossz nyelvi tényné keményedik, akkor válik véglegessé. Ilyen értelemben nem igaz, hogy a szó elszáll...; a szó nem száll el: a szó belefűrődik, beleitatódik az emlékezetbe, és ott új fényben világítja meg a világot. Mintha a nyelv is már önmagában a Rossz öntőedénye, változékony tartálya volna, nem pusztán emlékeztetővé vált alakja.

A beszédnek, a második részben futólagosan megnevezett *emberek* érintkezési eszközének önállósulása azt jelenti: a Rossznak a nyelvben kifejeződő tulajdonságai feljegyzés nélkül is állandósulhatnak és pusztíthatnak. A költő igazi verbális fényűzéssel részletezi ezt a tény: a szóbeli sértés ugyanolyan végzetes, veszélyes lehet, mint bármely más fizikai károkozás. *A műtési heg /.../ megmarad. /.../ az örök homorú formái mind. A sejt él, / küszködik, pusztul tovább, szabály szerint, / a szavak porhanyósan, benn, a bőr alatt / keringenek.* Némileg váratlan olvasói töprengést okoz, hogyan kerülhet az imént megrázó képekben részletezett fájdalomformák helyére a nyelv, hogyan válhat egyenértékű kárhozattá a *rossz mondat* a sinre térdeplő áldozat, a pincékbe rejtőző menekült vagy a vonatkerekek csattogásában rettegő páriák helyzetével.

A veszélyhelyzeteknek ez a rangsora – meglehet, épp a költemény zárata közelében – ugyanakkor átértékelésre készíti az embert. Ráhökkenünk, hogy a verbális méltánytalanság az előbbi katasztrófák idején is súlyosabb szerepet játszott, mint gondolnánk: minden vészhelyzet már keletkezésekor keresi a hamis szavakat, sőt maga a vészes „világhelyzet” objektíválódik a *rossz szavakban*. A versben megjelenő éberebb lelkiismeret talán éppen azzal vált ki megrendítő hatást, hogy az egész tömegeket érintő, egyetemes mérvű fizikai viszonytagságok rangjára emeli a nyelvi tényeket. Mondhatjuk: ahogyan egyetlen őszinte, kedves szó sem megy kárba soha, úgy egyetlen hibás szó sem marad áldatlan következmény nélkül.

Úgy érezzük, a költeménynek ebben a szakaszában megvilágosodik a legfontosabb üzenet: a pusztításnak, általában a Rossznak nincsenek egyes, egymástól független „csapásai”; minden a Rossz orgánuma, szerve lehet, nem csak a konkrét fizikai fenyegetés, másféle megsemmisítési szándék vagy a tömeggyilkosság; a Rossz minden egyes ember szívében indul útjára, *benn, a bőr alatt*, és a szavak csak – arányosan vagy aránytalanul – tükrözik ezt a belső tévedést, hazugságot vagy „eredendő bűnt”.

A vers csúcspontján a költő visszatér a bevezető szövegben említett jó és rossz kérdésére (amelyre a veszélyérzet kettős jellege mutatott), s azt mondja, hogy mindkettő örökéletű. A rossz újratermeli magát (*megőrzi magát*, mint valamely szerves anyag), a jó, a nagyság pedig az objektivitás szférájában, fölöttünk él (*odafent*), isteni attribútumokkal rendelkezik, s az *ép szavakban* öröklődik ránk. A jó szakrális jellegét sejteti a megismételt üdvözlés (*Ave, ave a szép szavaknak odafent*), igaz, az utolsó két sor ismét tükrözi és mintegy véglegesíti a költemény kettős tonálisitását. Az *ave* szó láttán egyrészt az *Ave Mariára* gondolunk, a keresztény iratok üdvözlégyére, a Jézus születését megelőző jóhírré, az anyagi üdvözlésre, másrészt azonban a latin ókor más jelentéstapadéka is felderengnek tudatunkban (például a pogány halálbamenők köszöntése: *Ave Caesar, morituri te salutant*).

A szöveg megint érzékelteti az élet bonyolult elágazás-jellegét (*A többi mind elágazás*), a jó és a rossz összeszövődött természetét, a *lehetőség esztétikumát*, e két elpusztíthatatlan princípium létet meghatározó versengését, s egyúttal az emberi döntési helyzetek talányait, sőt végleg tán kifürkészhetetlen titkait. Az ítélet felfüggesztése lírai művek esetében általában gyengíti a katartikus együtthatót, itt azonban – mivel egyfajta kiforrott élettapasztalat jelének minősül – inkább beragyogja a zárlatot, s mintegy filozófiai távlatba emeli. Mintha azt üzenné: életünkben a jó és a rossz időnként összeér, azaz állandóan és szétválaszthatatlanul jelen vannak életünkben, s az embernek – az írónak – ki kell várnia, amíg különbséget tud tenni közöttük. Hogy aztán megjelölhesse, *ami szent*. Úgy tűnik, hogy a *Lejegyezni az első pillanatban?* és a *Lejegyzem, ami szent* ellentétben áll egymással: az első fordulat mintegy legyint (minek örökítsek meg minden hirtelen és primér sérelmet?), míg a zárlat azt körvonalazza: csak azt írom le, azt a keveset, ami minden „rész-rossz” ellenére végső soron Jóvá teszi a jót.

A kóda azért nagyszerű, mert kidomborítja a többnyire hátránnyal kezdett, *sötéttel folytatott sakkjáték* erőnyeit: a jóért való küzdelem, a jót kívánni képes hosszútűrés, a helyes választásban megnyilvánuló belső erő fontosságát, sőt paradox módon a rossz esetlegesen előnyös szerepét (gondoljunk a bibliai szöveghelyekre, a tékozló fiú vagy az elszéledt bárányok vagy a házasságtörő nő példázataira, s rögtön megértjük a rossz iránti magasrendű kímélet isteni funkcióját). Lehet, hogy a költő nem hős, de azt mindenképpen elmondhatjuk róla, hogy műveinek érdekében emberfeletti mozzanatokra képes.

Meglehet, a művészi hősiesség ma abban áll, hogy valaki óvatos az ítélkezésben, noha kijelentéseit folyton bizonyos belső igazsághoz méri.

Gergely Ágnes verseinek olvastán – mint általában a nagy költészetben – az a benyomásunk, hogy rejtőzik bennük valami sokkal nemesebb és nagyszerűbb, mint amit szavaikkal elmondanak.

Szeretettel köszöntjük Karátson Endrét!

Karátson Endre a győri Műhely szerkesztőségében, 1996 júniusában.
Nicole Bagarry fotója

KARÁTSON ENDRE

Kolumbusz tojásai

Roppant üvegfalak veszik körül az uszodát, fényüzés szándékával. Ámde valami tervezési félreértés miatt az óriáshangár az úszóknak bosszúságot okoz, mert olyan átlátszó, hogy nemegyszer akadályozza is őket legjobb képességeik érvényre juttatásában. A mindent körbefogó világossággal ez a bajunk nekünk is a nap bizonyos óráiban, melyek változhatnak az évszakok mozdulásával. Éppen amikor el akarunk érni egy kitűzött célt olyan sebesen, hogy teljesítményről lehessen beszélni. Hogy a többi úszó nevezze néven sikerünket, s közben mi nyugodtan szorítkozhassunk érzeteink felemlegetésére, lelkiállapotunk mutogatására. Ahogy a média elvárja tőlünk, nyomban a verseny után, amikor még teljes azonosságban a testünkkel artikulátlan ösmondakat bocsátunk ki magunkból és csak arra ügyelünk, nehogy ezek akárcsak egyetlen gondolatébresztő szócskát keverjenek diadalmas gágogásunkba. Említhetnénk bőfögést, netán rőfögést is, de nem említünk: mi a fenének keltsünk visszas hatást a gágogási hatványon szárnyalni vágyókban.

Szóval a tervezési félreértés alaposan betarthat nekünk sikerünk elérésében. Úgy képzelte az építész, hogy a térben, mely fölé a kék ég kupoláját emeli, semmi sem maradhat árnyékban. S mivel legfontosabbnak azt a hatást tartotta, hogy az úszókon, továbbá lyukasórákban a fürdőzőkön kívül az úszómesterek, a köröttük lebzselő suhancok és aranyifjak, valamint az öltözők ajtaján ki-bejáró vendégek, versenyek alkalmával a lépcsőkön szorongó közönség, a szájukból füttyülöt lógató, kezükben stop-

pert szorongató ellenőrök, a külön emelvényen kifejezés-telen képet vágó pontozóbírák, a felmosó rongyot separúnyl végén tologató takarítószemélyzet az ő klórvöd-reivel, a fehér köpenyük alatt fehérneműt ritkán viselő büfés lányok, a háromlábú bárszéken kuporgó fogyasztók és fecsegő kocsmatölteleknek álcázott pinahajcsárok, az ondolálónő, a félig háttérben gyúró masször, a szörtelet-nítő különítmény az ő csipeszeivel és hidratáló kenőcsével, az elektronikus fűtéskezelők és az acélzsinóron lóbál-ló ablakmosók, a tömkeleg sokszínű, sok hajviseletű, nemiségét kártyalapokként keverő tagjai olyan látványt nyújtsanak, mint belülről is kivilágított alakzatok egy nem egészen evilági kristálypalota láthatatlan falai közt. Napfénybe mártva, napfényben köröskörül hempergetve, minden irányból egyszerre és minden vetületükben egyaránt láthatóan, megfigyelhetően, ellenőrizhetően.

Az ilyen nagykaliberűen elvont tervekkel az a baj, hogy hibáik megvalósulásukkor derülnek ki, amikor már bajos visszacsinálni bármit. Mi ott voltunk az irdatlan üveghangár felavatásán, s a startpisztoly durranására egyszerre vetettük magunkat a vízbe a többi nyolc válogatottal. Tekintettel a nyári hőségre, az ünnepséget késő délutánra rendezték, amikor a felhőtlen égen a leáldozó nap már oldalról süt. A rendezőknek az is megfordulhatott a fejében, hogy abban az órában a sugarak bronz-színűre, vértalakúra domborítják a fejeselésre sorakozók izomzatát. Viszont megfordult-e ezekben a szépérezékű fejekben, hogy a kisportolt testek éppen a fénnyel szem-

ben rugaszkodnak? Mi tudjuk már, amit tudunk, vagyis hogy be kellett volna hunyni a szemünket, nehogy megvakuljunk. Így viszont hosszú tű szúrt szemünkbe, izzó csipesz ragadta meg golyóbisát és csavarintott rajta, iszonyatos hatással koponyákon belül. Koponyákon kívül pedig, ahogy védekezésből a vibráló hullámokba merítettük, ezek a fénytörés hatására folyékony lángokként a szó szoros értelmében erőltették, követelték látásunk feladását. Ugyanezt a közönség nem érezhette, de neki is látnia kellett a szilaj karcsapások helyébe nyomuló fejetlen vergődést, amely kizárt minden egyenes irányú haladást, hiába tereltek mindenkit egyforma sávban a feszes kötélre fűzött parafakorongok.

Még szerencse, hogy csupán bemutatóról volt szó és nem versenyről. Ezért vetettük magunkat a vízbe lányokkal. Politikailag korrekt szemlélet munkált a vegyes felállítás mögött: a nemek egyenjogúságát mutattuk be, aminek lehetett játékos kimenetele. A rendezőség azon sebtében felvonatta a parafás választóköteleket, s a felszabaduló térben akár vízi csata is kezdődhetett volna. Ahogy például te vaktában odasomtál az én fejemet tartalmazó zöld gumisapkára, én meg füttyölve arra, hogy nem szándékosan tetted, lenyomtam válaszként a te piros gumisapkás fejedet mélyen a felszín alá. Persze, ha komolyan vesszük, a látszatcsetepaté vére is mehetett volna, amit a díszemelvénnyen senki sem akart. Varázslatos hirtelenséggel egy labda pottyant a kavarodásba, az arcok felragyogtak és ujjongó dobálózás kezdődött, csak úgy kézzel kézre, kapu nélkül. Az egyik lány különös szakértelemmel vette és küldte a lasztit, lelkes tapsot kapott érte, és mi is felfigyeltünk rá, mert a látvány, amit nyújtott – azt állítottuk akkor –, érdek nélkül tetszett. Kijelentésünk persze félrevezetés volt, mint ahogy a sávos felosztású medence átalakítása az ösztönös fickándozás tartályává szintén megtévesztő fogásként kezelendő. Mert hiába, a felsoroltak egyből gyanították, s a gyanút a titkos szakértői vizsgálat megerősítette: a felfordulás oka a medence téves betájolása, továbbá túlméretezett árnyékellenessége.

Az uszodát ésszerűen észak és dél között kellett volna merőlegesen elhelyezni, nem pedig kelet és nyugat között, ahonnan a rézsút sütő, pontosabban vakító nap meghiúsít minden hatékony rendezvényt. És ha már ezt a hibát helyrehozhatatlanul elkövették, a káprázat uralmát erőszakosan kikényszerítő égitest ellen legalább korlátozó intézkedésre lett volna szükség, vagyis egy olyan át nem látszó falra, amely árnyékával védi a szemet a káprázat összevisszaságától. Csakhogy ez a fal könyörtelenül eltakarta volna a környező hegyek varázslatos látványát, tavasszal és nyáron a lejtőkön a zöld minden árnyalatával felfelé kúszó fákét, ősszel a sárga és rőt százféle keverékét, télen a havas csúcsok szikrázó eget bökődését. Ezt az építész kapásból hangsúlyozta volna, hiszen éppen azzal bízták meg, hogy létesítménye minél számosabb fürdőzött és szurkolót vonzzon a nevezetes látnivalókkal egyébként gyéren ellátott helyre. „Különb is megmondhatták volna, hogy önöknek mi a fontosabb, a belépőből besöpört összeg, vagy a sportolók zavartalansága?” – ezt kérdezte volna az építész, akinek, mint megannyi kollégájának, üldözési mániája kiújult, mihelyt megvalósult terve ellen kifogást emeltek.

Eleddig sokan elégedetlenkedtek, nyilvánítottak véleményyt. Mindenki a maga szempontjából, s ez az önös, részleges nézetgubanc épp olyan zavaros, mint az uszoda

a maga félresikerült helyzetével, eseményeivel, kilátástalanságra ítélt kilátásával, kudarcba fullasztó megvilágításával. A túl sok hang agyonbeszéli a cselekményt, s addig nem lesz történet, amíg nem derül ki, hogy ki mondja. Ideje rendet teremteni, viszont, ha már egyszer elhangzottak, az eddigiekről is kínos lenne tudomást nem venni. Elvégre egy olyan előnytelen helyzetből, mint az enyém, csak erőszakkal ragadhatnám kizárólagosan magamhoz a szót. Márpedig nem akarom, hogy ennyire kilógjon a narrátor lólába. A Mindenható is takarékoskodik a szavakkal, csak belenyúl az eseményekbe, ha úgy tetszik neki. Hagyja, hogy az események szereplői próbálják néven nevezni azt, ami történik velük, szórakoztatja, ha melléfnak. Én is élvezem, ha jobban tudom náluk, hogy mi a titok megfajtése. Odalököm eléjük, ők meg erőlködjenek. Csak abból nem lesz elbeszélés, amely mogyoróhéjban is összefoglalható.

Hagyom, hogy a két gumisapkás mondja a magáét. Mikor a kuszára sikerült bemutató után a népség elvonult, a pompásan lasztizó lány, ki a vízben maradt, elúszott simán, hangtalanul, a sellők rejtélyes hullámzó képességével a medence nyugati végébe.

– Álomszép – mondja a zöldsapkás.

– Utolérem, megfajtem – mondja a pirossapkás.

– Nem lesz könnyű. Majd számolj be róla. És számolj el vele – mondja látszatra játékosan a zöldsapkás.

– Birtokba veszem, ne félj – kiáltja ugrás közben a pirossapkás és krallozik a még mindig rézsút tűző nappal szemben, fejt, amennyire lehet, a vízbe dugva.

Aki vár, annak az idő múlása olyan, mintha évek telnének, de aztán a keleti végen a lábát a vízbe lógató és renyhén pancsoló zöldsapkásnak kijut a hírekből.

– Eleinte – meséli a pirossapkás – úgy hasítottam a habokat, mint akinek hátszél kedvez. Önkéntelenül lassítottam aztán, sőt megálltam a medence falába épített LEDek váratlan felgyulladásakor. Testemre sárga foltok röppentek, mint megannyi kanárimadár, én meg gyerekes örömmel hintáztattam ezeket, úgyhogy kétszeres erővel rá kellett vernem elmaradásomra, mikor rájöttem, mekkora távolságot kell behoznom. Gyorsultam is derekasan, de nem sokáig. Moszat ment a szájamba, és valami zöld szálak imbolyogtak előttem. Minél erőlesebben háritottam el ezeket magam elől, annál inkább sűrűsödtek, mozgó függönyt alkottak. Rátékeredtek törzsemre, karomra, és láttam köztük gyilkos vízi uborkát és kocványos galócát. Beláttam, hogy erőszakosan nem megy: ez valami ökológus algacsel, hogy úgy fessen a tompa csillogású alumíniummal kibélelt medence, mint a Sargasso-tenger, mely lehúzó és eltakar, jótékony ózonnal töltögetve tudómet. Úgy kell tennem, ahogy a halaknak, uszonyomat és farkamat lassan lebegtetve átsiklanom a növényrengetegen, ügyelve, hogy a mesterkedés ne merítsen ki. Mert ha mozgolódásommal felverek például egy löféjű vérkigyót, azzal meg kellene mérkőznöm, s egy ilyen tekerő hullóval szemben mihez kezdenék testi fölény nélkül. Néhány hínárral szegett tisztáson láttam révedezni óriás medúzákat, fehér nagypárnaként vitették magukat nem is tudom hogyan, mivel áramlásról szó sem lehetett, az egész ellenséges műtermészet oda volt csavarozva az alanti fém-burkolathoz. Gázzal hajtani magamat előre, noha ötletes megoldásnak látszott, csak galibába kevert volna, mert a lesben álló ökológusok megvádolnak üvegházi hatás önző erősítésével, nem is szólva arról, hogy a bugyborgás elő-

csalja a lúdtalpú harcsakacsát, amely zavarosban halászó lény, betegesen irtózik bizonyos szagoktól, s akkor jön csak a haddelhadd.

Lebegtettem hát, kerülgettem elszoruló szívvel az áttetsző medúzákat, viszont valamennyire élveztem a melegebb vizet. Így aztán az első meghökkenés ellenére kisebb megrázkódtatással értem ki, mint amilyentől tartottam. Arrébb előttem valami mozgott, s egy reménykedő hang bennem azt súgta, hogy látom a lányt, egy másik, tárgyilagosabb hang azonban leintett. Csak tovább, rázd le magadról a rád ragadt moszatcsomókat, és húzd meg, csak az segít. Hát húztam hunyorított szemmel fürkészve a láthatárt. A türelem meg is teremte a rózsát, mert megpillantottam két összehúzódó, majd erőlesen hátra taposó hosszú lábat, tejsokoládé színűt, úgy tetszett. Elláttam egészen a karcsún dolgozó combok találkozásáig, amely helyet nyomós vágyam támadt birtokba venni és neki bársonyos nevet adni.

– És adtál neki? – kérdi a zöldsapkás és selmásan elmosolyodik, hogy a gyepes erek elnevezést hallja.

– És birtokba is vetted? Az én nevemben is?

– Nem volt egyszerű: utól kellett érnem, s addig csak kergethettem szabályos tempózását, klasszikus domborzását. Arcát se láttam még, csak ezüstsapkás fejének ütemes fordulását. Behoztam azért, bár nem biztos, hogy nem ő lassított szándékosan. Azt sem tudom, bogárszeme azért hunyorított, mert nevetett, vagy azért, mert nem olyan fajta volt, amilyent ismertem. Lehetett indiai vagy japán, a világnak azon a tájain sosem jártam, s azt sem értettem, amit mondott kicsit torokhangon, nagy mássalhangzósan, bizonyára érzéken. Ő sem értett engem, így hát mutogatunk, időnként cinkosan kuncogva. Felbátorodva megfogtam az orrát, erre ő is az enyémet, s láttuk, hogy minden valóságos, pedig olyan volt, mint az álom, s az is, hogy levette magáról a gyapotinget, amit úszáshoz viselt, rámhúzta, közben lilabimbós mellére ültetett egy ott röpdőső papagájt. Vajon azt akarta-e ezzel mondani, hogy tanuljak meg az ő nyelvén beszélni anélkül, hogy érteném, mit mondok? Vagy hogy tanuljunk meg te, meg én? Talán erre akart utalni a papagáj zöld és vörös tollaival. A madár csak hülyén nézett. Erre én nyakatekerten mutattam, hogy a zöld a főnököm színe, és azt próbáltam kiszedni belőle, van-e neki főnöke.

– A kán! A kán! – kiáltottam. – Van-e Önnek nagy Kánja? És hol?

Nem értette, és lehet, hogy nem is volt nagy Kánja. Nemesfémme próbálkoztam, rámutatva ezüstsapkájára. Erőlesen ellökte kezemet.

– Arany? – kérdeztem erre, mint aki a legfőbb jó iránt érdeklődik. Göze se volt róla, hogy mit akarok. Egy aranykoronás zápfog volt szerencsére a szájamban. Mikor ajkamat széthúztam, azt hitte, meg akarom harapni. Nem volt ez így, ha szabad így fogalmaznom. Sikkantott, partra ugrott, és már nem volt ott. Olyan érzésem támadt, hogy kippotyank a Paradicsomból.

– Micsoda seggfej! – rikolt a zöldsapkás. – Üres kézzel jöttél vissza, és még azt se tudod, hol voltál, kivel beszéltél.

– Mondom, hogy elfutott.

– Én is elfutnék, ha egy tök ismeretlen pirossapkás fazon a fogait mutoganá.

– Miért, te mit mutogatnál?

– Nem azt, hogy neked mid van. Azt kérdezném, hogy

ő mit tud. Hogy mitől lasztizik olyan mesterien. Mit tanulhatunk tőle.

– És milyen nyelven?

– Majd elmondom. – Ezzel a zöldsapkás hunyorított szemmel fejest ugrik, és hasítja a vizet, mint egy karavella.

Nem sokáig hasítottam. Többszínűen gyulladtak ki a fénykibocsátó diódák, fényük tapadva lepte el testemet, világító himlőnek éreztem felbukkanásukat, és önkéntelenül vakarni kezdtem először a vörösöket, mert ezek festettek a legártalmasabbnak, aztán a zöldeket, melyek vörössel vegyültek, hasonlatosan a romlott húson jelentkező foltokhoz, és kékesfeketén, akár a bubópestis duzzanatai, melyek valósággal kifakadással fenyegettek. Tudtam jól, hogy LED-hatások játszanak a bőrömmön, mégis féltettem a mirigyeimet, és kis ideig mozgásképtelennek bizonyultam, annyira szövödményesen rajzottak a tarka lenyomatok. Veszettül próbáltam lesodorni őket, közben persze úszás helyett vergődtem, és csak akkor tértem magamhoz, mikor már nyeltem a fürdővizet, hovatovább fuldokolva. Nem csoda, hogy az imbolygó zöldmoszatok fotopigmentjei közé keveredve ostoros mozgásuk csak növelte iszonyomat oly mértékben, hogy bénulás helyett dühöt váltott ki, és – nem túlzok – örvongó öklözésbe fogtam, amit csupán a hajótöröttek művelhetnek életüket végső veszélyben tudván. Majdnem behúztam egy irdatlan lant teknősnek, mely a girbe-gurba zöld szálak között lebzsel. Nem is gondoltam volna, hogy veszély esetén az efféle tohonya állat az ő kurta lábaival egy pillanat alatt félre tud lódulni. Egy tatárszemű lapátemlős viszont kihúzta a gyufát, de ebben nekem sem volt köszönet, visszasújtott gonosz nézéssel, és csak odébb ránduló lélekjelenlétemnek köszönhetem, hogy nem paszírozott be az izamos növényzet aljába. Dicstelen menekülés lett ebből. Utat mutatott három ormányos delfin, melyeket nem rettentett sem az egyszemű agyar, sem a villanytesztű vöröskalmár. Ahogy követtem őket, az járt a fejemben, hogy olykor a szelíd és játékos állatok milyen békésen megférnek rabiátus vadakkal, és elérzékenyülve magamat is az előbbieik közé soroltam, míg csak egyszerre megszerte a delfinek előtt találtam magamat, mégpedig olyan boldogtalan érzéssel, mint akit irtózatosan seggbe rúgtak. Hasonlatra voltaképpen nem is volt szükség, mert szóról-szóra ilyen rúgással felérő, velőtrázó lökés lódított barátságos kalauzaimnak messze elébe, ki a simogató, fojtogató növényrengetegből, ahol felébreszthettem a hat-száz kilós latabárt, s ez a dagonyázó izomtömeg egyetlen undorodó rándulással száműzött a portájáról. Nem éreztem magam valami jól a szörnyek között, de ez a kurtafurcsa kilakoltatás még kevésbé szolgált kedvemre.

Ahogy közeledett a találkozás a holdfejű lánnyal, úgy szál inamba a magabiztosságom. Vagyis, amikor kisvártatva azt láttam, hogy néhány karcsapásra előttem sportol, akkor én már csak lábammal motolláztam, s kar nélkül vagy hét percig mögöttesen esetenkedtem, amíg végre észrevett. Álomszép volt, tejsokoládé bőrű, rögtön harapdálni lett kedvem. De visszatartottam magam, vártam, ő mihez kezd. Csengő hangon, kicsit furcsálkodva elnevette magát sapkámra mutatva, és valamit mondott csakugyan tágas magánhangzókkal, ilyesmit, hogy jé, maga nem piros, hanem zöld sapkát visel. Nem válaszoltam, ő vállat vont és máris húzta rám a gyapotingét, ami az ő nyelvén adjonistént jelenthetett. Meztelensége egy pilla-

natra megszédített, uralkodtam mégis magamon és célratörően koncentrálni:

– Lasz-ti – tagoltam.

Hozta a papagájt, látszott, hogy nem értette. No, gondoltam, ha ezt a kurva madarat megint kiülteti a mellére, fuccs az expedíciónak. Megkaparintottam sürgősen a mellét, átsírtettem a bal tenyerembe, aztán vissza a jobbra, és úgy tettem, mint aki messzire eldobja. Nem vágott pofon, úgy láttam, erőlködik inkább, hogy megértsen.

– La-sz-ti – ismételtam türelmesen vagy háromszor, ő meg ráncolta ezüst sapkájában a homlokát, míg csak bogárszeme fel nem csillant. Kiugrott a vízből, a pálmák közt állt egy nádkunyhó, kihozott onnan egy bőrlabdát és nagyra nyitott a-val kérdezte:

– Laaszti?

– Laszti, bizony – ujjongtam, és erre nagy örömkialtozás kezdődött, ami így ment: – Laaszti, laszti, laaszti, laszti stb., egész a zihálásig.

Visszaugrott a vízbe, kimért egy virtuális szélességet, és elkezdett kapura dobni. Hanyagul elvettem magam balra, ő jobbra lőtt könyörtelen gólt. Persze, jutott eszembe, hiszen ő a lasztis fenomén, ennek a titkát akarom kiszedni belőle. Csak hogyan? Ha jobbra lendültem, ő balra lőtt. Vagy a fejem fölé. Vagy a hónom alá. Visszatartotta, ha azt hittem, hogy már lő, és durr, a védtelen sarokba küldte a laszti, melyet kezdtem realistán labdának érezni, olyan hatásosan érkezett, sőt ennél súlyosabban is, mint amit súlylökő röpit, ő azonban nem erőlködött, kígyózó csuklómozgással kapta el, amit visszaküldtem. Amíg vissza tudtam küldeni. Mert a lövegnek – akkor már ezt a nevet kellett adnom neki – félelmetes súlya mellett a becsapódási üteme is növekedett. Bár homok terült el mögöttem, én a becsapódásokat a medencefalon észleltem, ahogy az

üstdobra sújt a gyorsuló verő, lehengerlő pufogással. Már nem is próbáltam elkapni, visszaverődött magától, csak számoltam a labda érkezését, aztán azzal is felhagytam, nem a kaput védtem, hanem saját magamat, és nem volt nehéz kitalálnom, hogy engem céloz. Hol a karomat, egyiket is, másikat is, hol a mellkasomat, hol a vállamat, a nyakamat, és mindinkább a fejemet. Iszonyú volt a süvítés, a lucskos döndülés, egyre közelebb az agyvelőmhöz. Egyetlen önvédelmi fogásom maradt: lebukni a víz alá, jó mélyre, hogy észrevétlenül a háta mögé ússzak és kicsavarjam a karját. Meglátott, akárhogy igyekeztem, a torkomat elkapva felrántott, és miközben levegőért kapkodtam, az arcomba hajolt és hosszú a-val belenevette:

– Laaaszti.

Komolyra váltott aztán, és kioktató hangon mondott valamit, amit persze nem érttem. Mivel ujjával a szájamat érintette, aztán az övére mutogatott, arra következtettem, hogy feladatot ró ki rám, melynek semmi köze nincs a csókolózáshoz, pedig kezdetben ahhoz lett volna kedvem. Akkor lemondtam erről a tudásvágyam kedvéért. Most lemondtam a tudásvágyról, mert az alaposan, szégyenletesen kielégült. Laposra vert felfedezőnek nem kellett már se csók, se laszti. Neki viszont az kellett, hogy én az ő nyelvén beszéljek hozzá. Mást nem jelenthetett ez a végső leckéztetés. Hát még mit nem! Asszimilálni akar engem ez a bennszülött nő? Ő mondja meg mindennek a nevét. Az övét még hagyján. De a vízét, a partét, a homokét, a melegét, a hidegét, az égtájakét, az időét, a hiedelmekét, a történelemét, a földrészét, az enyémét is, hát nem. Be akartam neki inteni: nem sikerült, mert ő most már semmilyen kezdeményezést nem engedett. Államnál fogva messzire taszított, mint egy gusztaustalan, kátrányos szennyezés veszélyét hordozó uszadékfát, vissza, ahonnan jöttem.

El is hordtam magam, illetve úsztam kókadtan, zúzódasos életérzéssel a vereség töketlen tudatával. Lehurbolva vonszolódtam át a moszatmocsáron, hányingerrel küszködve a poshadt pamacsok és száraz tömegében, és tartva persze attól, hogy erőtlen vonulásomtól vérszemet kap a homályban lapuló, bűzkiáltó megaterium, és felhármázza a villanytestű vöröskalmárt, melynek érintése veszélyesebb, mint a hetedhétárok összekötő magasfeszültségé. Valóságomat nem éreztem felemelő látványnak, látszata viszont mégis káprázatosná vált a lenyugvó nap jóvoltából, mely legrézszútosabb és legvakítóbb sugaraival elborított, s a víz felszínét, a vizét, melyben nyomortempóztam, nemesfém áradattá varázsolta. Nekem nem volt jó, de ha az a kíméletlen, tejszokoládé színű nősze mély meglát így, bővületében egész más elbánásban részesít. De nem ilyenben részesített, erre kénytelenül kellett emlékezmem, s erről kellett beszámolnom.

– Felsülés.

– Lebölgés.

Külön, külön és egybevetve, ennyi a két zárójelentés lényege. Legalábbis, amit egymással közlünk.

– De mit hozunk az Ő tudomására?

– Nem, nem járátjuk le magunkat előtte.

– Mondjuk azt, hogy célunkat elértük? Hogy harcunk az elemekkel, a messzeséggel megharcoltuk, hogy most már mindent tudunk?

– Mondjuk azt.

– És ha a zsákmány felől érdeklődik?

– Dicsérjük a víz arany visszfényét.

Ő: – Ezek át akarnak verni. Azért sutyorognak. Mindent tudok róluk, ezekről a gumisapkás szarháziakról. Az a jó, a lasztis nő bohócot csinált belőlük. De ki az a nő? En vittem be az örömlabdázásba, de aztán külön nem foglalkoztam vele, rábízta ezt a pirossapkásra meg a zöldsapkásra, akiket csúffá tett. Akiknek én szabad akaratot is adtam, aztán ez lett belőle. Biztos adtam a lánynak is, de már nem emlékszem. Utána nézek. Nem a gumifejű himpellérek útján: semmi kedvem az általam odavetített moszattengerben pancsolni és mindenféle szárnyetegeket kerülgetni. Odaküldök még egy csőrfejtű szakadárt, aztán az egészszet kitörlöm. Megyek mezítláb a medence szélén, csak az irány marad meg, a bikaerős fényű, lenyugvó nap, melynek sugarában ott lubickol a nő a maga többször felemlegetett szépségével, az ő ezüst sapkájával. Leülök és mutatom, telepedjen mellém. Készséggel ide telepszik. Mögöttünk ott a homok, a kunyhó a pálmafák között. Átnyújt egy nyelvkönyvet. Persze, ha figyelmebben indítom el a világban, akkor tudnám, hogy milyen nyelvűt. Mindegy, valószínűleg az ő nyelvbe vezet be a könyv. Félretolom. Adok neki egy másikat. Nem az én nyelvemét, ott még nem tartunk, de egy másikat, amelyet ebben az uszodában beszélnek. Szorgalmasan belemerül az olvasásba. Tanulékonyan mutatkozik.

– Mit óhajt? – kérdi.

– Ismerkedni.

– Miért?

– Vonz a szépsége.

Elégedetten elpirul. Majd kacéran:

– Ezért jött?

– Más világra jöttem. Ahonnan jövök, az nincs jól elhelyezve. Át akarom írni. Nyugatról induljanak a veresnyzők. Ne vakítsa őket a nap, hanem világítson nekik. S ami árnyékba való, azt ki-ki fejtse meg, de ne bámul-

ja naphosszat mindenkivel. A moszattengert kiradírozom. Ön lesz az én múzsám.

– Mi az, hogy múzsá?

– Olyan nő, aki ihletet ad.

– Milyen nyelven?

– Az uszodáén.

– Azon csak kezdő vagyok.

– Majd beletanul.

– Miért tanuljam meg az uszoda nyelvét, ha mindent át akar írni?

Ez a nő ravasz, valamit sejt, visszafafázik. Vele kell kezdenem az átfogalmazást. Úgy fogom hívni, hogy Indiána, felébresztem benne a szeméremérzetet, ráadok egy fehér köntöst, amely formáit csupán sejteti, tejszoki bőrét nem mutatja, beültetem a büfébe, ahol gyarmatárut fog árulni, banánt, narancsot, ananászt, kókusztejet, tölem kapja a fizetését, kioktatom arról, hogy ki az úr a Paradicsomban, megtanítom az uszoda nyelvére, őt magát birtokba veszem majd a nádkunyhóban a pálmafák között.

– Önt is be fogom írni az új elrendezésbe. Ön fogja sugalmazni, hogy és mint legyen. Nem kell beszélni, csak sugalmazni. Belülről. Azt teheti, ha úgy tetszik, az ön nyelvén. Majd megpróbáljuk, hogy azzal hogyan működik. Egyelőre odaírom önt a büfébe, leírom önről a ledér gyapotingét, ráírok önre egy illedelmes köpenyt, és ön csak bocsássa áruba a gyümölcsseit. Nyelvleckét is írok a kunyhóban. Azzal kezdjük.

Hízolgőn mondom ezt neki, és becézve fogom a kezét útban a kunyhó fele. Ő megnyújtja a lépést. Odabent szárított sásszagú, poros, meleg félhomály. Egy lócán agyagedényben valami *pisco*, mellette a papagáj, melyről már volt szó. Piros és zöld színű.

– Szép jó estét – köszönök neki az uszoda nyelvén, holott még délután van.

– Jó estét – köszön vissza lerövidítve, ami szerintem jó jel.

Indiána három cseréppohárba tölt a szeszből. A papagáj is iszik. Előveszem a nyelvkönyvet, ez lesz a családék.

– Gyere, Múzsá, tanuljunk!

– Tegeződünk – örvendezik a papagáj.

Indiána újra tölt. Kinyújtott karja előnyösen mozdítja mellét. A papagáj kacsint egyet: – Koccintunk – kajdácsojla derúsen, és újra meg újra, valahányszor az egyre vonzóbb Indiána megint tölt.

– Gyere, Múzsá, tanuljunk! – Gyere, Múzsá, tanuljunk... – kezdem újra enyhén dalolászva. A papagáj is velem énekel. Indiána a könyvével a térdemre ül. Másik kezében tele poharat tart, azzal kínál. Iszom a *piscót*, félretolom a könyvét. Írom az enyémet, mutatom neki, hogy ebből tanuljon. Ehhez adjon ihletet. Belém tölti a bennszülött brandyt, rám fonódik, átöleli a nyakamat. Próbálok írni, ő fogja a kezemet. Azt íratja velem, hogy hullarészeg vagyok, forog velem a nádkunyhó, a papagáj is látja, hogy nem tudok talpra állni, lélegzetem elakad, hörgők. Azt hörgöm, hogy ezt nem én írom. A papagáj utánozza hörgésemet, hogy nem én írom. A rajtam fekvő múzsá szétnyitja az ő könyvét azon az oldalon, amelyen egy kép azt ábrázolja, hogy Indiána ezüst sapkában engem fojtogat. Éppen megfojt. Ez az ő könyvében áll, melyet nem akartam olvasni. Ki rajzolta ezt? Ki rajzolta a két gumisapkás lenyúzott bőrét? Hogy ez vár rájuk. Ne mondja nekem senki, hogy a papagáj rajzolni is tud. Képtelenség lenne azt hinni, hogy ábrázolni képes a lenyugvó napot.

Laszti

Értelmezési vázlat
Karátson Endre *Kolumbusz tojásai* című novellájához

Kezdjük csak olvasni: „fényűzés”, „Ámde...”. Jönnek a metronómos ritmusérzéssel és mérnöki precizitással adagolt bekezdések, a párbeszédes részig hasonló terjedelemben, soraik száma (a kéziratban): 13, 17, 17, 17, 15, 14 (!). Aki itt beszél, egyelőre egyenletesen szedi a levegőt. Azt mondja, hogy az uszodát körülvevő üvegfalak, a túlzott világosság akadályozzák a legjobb eredmények elérését (1. szakasz); a tervezési cél az volt, hogy minden (át)látszódjon (2.), de így a nyári délutánon a startolóknak a szemébe vakított a nap és „egyenest irányú haladás” helyett „fejtelten vergődés” következett (3.), majd a parafás választókötelek felvontatása és egy labda „bepottyantása” után ujjongó dobálózás (4.). Az uszodát ésszerűen észak és dél között kellett volna merőlegesen elhelyezni, nem pedig kelet és nyugat között... (5.).

Álljunk meg, tegyünk némi olvasásstratégiai kitérőt! A *Lélekvándorlás* című novelláskötet előhangja így biztatja olvasóját: „amíg Ön kezdeményez, Öné a jelentés. Ennek tartós birtoklását kívánja Önnek (...) az Önt őszintén megbecsülő Szerző” (Jelenkor, Pécs, 1995. 6. old.) Jó jel: van Szerző, „szobrának döntögetéséről” szólva ezt írja önéletrajzában Karátson a saját szöveg autentikus franciára fordításával kapcsolatban: „A szerző fumigálásának mozgalma lehet ugyan tanulságos és mulatságos, de ettől még nem lehet reám nézve kötelező” (*Otthonok I–II.* Jelenkor, Pécs, 2007. 298. old.) Bizonyára abban sem hisz maradéktalanul, hogy „a nyelv beszél, nem a szerző” és hogy „a jelentés a szisztematikus kioltása felé halad”. (Barthes, R.: *A műtől a szöveg felé.* In: A posztmodern irodalomtudomány kialakulása. Szerk. Bókay Antal. Bp., 2002. 98. old.) Úgy tűnik, tagja a Szentkuthy, Rába, Tandori féle *különleges ügyosztálynak* – az ő írói módszerük egyrészt szinte klinikai teljességgel mutatja a klasszikus modernség utáni, sokban a posztmodernként összegzett jellegzetességeket (nyelvfilozófiai problematika, önreflexivitás, szövegtörzsiség, mű- és életterep felcserélhetősége és így tovább), megelőzve vagy szinkronjelenségeként produkálva ezek hetvenes évek beli világdivattá, majd rutinná válását. E pályák cáfolják a véleményt, mely szerint nincs termékeny párhuzama magyar nyelven annak a nabokovi, beckett-i, calvinói stb. vonalnak, amelyben az ironikus dekonstrukció mellett is megőrződik a mű metafizikai dimenziója. Ugyanakkor erős kétely ébred bennünk az idevágó elméletek kizárólagosságában és óhaj e különleges alkotói módszerek feltárására.

Én csak részben tekintem játékos gesztusnak a Szerző fenti jelentésszerző receptjét: Valóban van lehetőségünk „kezdeményezni” a *Kolumbusz...*-ban is, kiragadva a – nevezzük így – retorikai szálát, mely igen célirányosan, logikusan, lépésről lépésre fejlődik *néhány* fő értelem mentén: a sok fény és a hibáztatott kelet–nyugati irány! Az uszoda, mint zürzavaros küzdőtér! Az Ige, a Paradicsom, a Teremtés! Ki ne hüvelykezzen ki a megképződő parabolából valami ontológiai világmodellfélt? A Karátson-novellák egyik jellegzetes helyszíne az *uszoda* – a bérház, a kirakat, a könyvesbolt, a templom,

a tébolyda s egyebek mellett, ahogyan ezt monográfusa, Hites Sándor megállapítja. (*Poétai kombinatorisztika.* Jelenkor, 2009. 52. évf. 5. 578. old.) A retorikai szál ugyanakkor beágyazódik a stilisztikai hálóbá; itt valóban a nyelv dominál – újabb és újabb, részint tudatalatti asszociációkat is burjánozva. Ám mintha egymást itt-ott elbizonytalanító ellentétességet tapasztalnánk: az eseményekét, másfelől a nyelvjátékokét. Imigyen kerül veszélybe először a „jelentés tartós birtoklása”. Elindulunk egy vélt értelmezésvonalon, és a nyelv hol igazolja ötletünket, hol eltérít attól. További huncutság, hogy végtelemül sok lehetőségünk van – újra és újra megpöccinteni az amúgy ismerős kaleidoszkópot. Az olvasásban előre haladva sajátos harcmezőn találjuk magunkat, ahol a szerepcsere-lehetőségekben nemcsak a narrátor és a figurák vívják egymás megsemmisítésére törő csatájukat, hanem a szerző, az olvasó és a jelentések is.

Említettük tehát eddig az uszodát és az ő helytelen tájolasát. A hely adott, nézzük a cselekményt! A következő (6.) bekezdés narratológiai asszó, egyben a történet elindítása. Egy grammatikai egyes szám első személy a helyzetét „előnytelennek” nevezi, „csak erőszakkal ragadhatnám (...) magamhoz a szót. Márpedig nem akarom, hogy (...) kilógjon a narrátor lólába. A Mindenható is takarékoskodik a szavakkal...” – mondja. A narrátor vissza is húzódik az elbeszélés utolsó negyedéig, ott az „Ő” nevet kapja és majd a zárósortban bekövetkező fulladásos haláláig passzívan is (a) *mindenható*nak mutatkozik.

A helyzet kvázi bábeli, de még a torony megépítésére tett önhitt próbálkozás előtti. Medence van és pancsolós összevisszaság. Nincs még hatékony közös nyelv, amelyet föntről, isteni magasból össze lehet (kell!) zavarni. „Túl sok (a) hang”, a szereplők „próbálják néven nevezni azt, ami történik”. Figyelmünk egy piros- és egy zöldsapkás pasasra és az általuk prédának tekintett álomszép, „pompásan lasztizó” lányra terelődik. Egyikük sem tudja a nőt „birtokba venni”, nem is érti a nyelvét, a gesztusait. A labdafenomén hölgy fizikailag is fölébük kerekedik, megleckézteti őket.

Akárhogyan is, hódítási és megértési törekvések tanúi vagyunk, tematizált a játék, a nyelv és a szexualitás. Az „Ő” születésével hozzátevődik az alkotás- és hatalomproblematika is. Ő maga mellé ülteti a nőt. Ezt meséli: „Más világra jöttem. Ahonnan jövök, az nincs jól elhelyezve. Át akarom írni (...) Ön lesz az én műzsám.” A vilájobbítás konzervatív írói eszménye kerül itt fura kontrasztba az egyébként alapvetően szarkasztikus látásmóddal.

Izgalmas ez a szöveg pusztán nyelvi szempontból is. A szépirodalmat anyanyelvén művelő francia komparatista professzor a *Retúr* jegyben egyebek mellett ezt írja: „A magyar nyelvnek hatodik érzéke van ahhoz, hogy kimondja a megnevezhetetlent.” (Kalligram, Pozsony, 2012. 102. old.) és „... ezt a minden témára idomítható, sötét alagútban visszahangzásra éppúgy, mint elérhetetlen magasságban csöngetésre képes nyelvet (...) mazochista téboly lett

volna otthagyni.” (Uo. 103. old.) Természetesen jelenik meg „az emberi nyelvvel való elégedetlenkedése” az anyanyelv lehető legteljesebb ki- és megdolgozásában. A *Kolumbusz tojásai* cím a továbbfejlesztett szó-lással többretegű: intellektuális vonatkozásaival utal a novella felfedezés-leigázás témájára, a nagy problémák evidensen egyszerű megoldhatóságára (a betört tojás megáll a hegyén), miközben a baka- vagy a diák-humor szintjén az a többes szám vaskosabb asszociációkat is meglebegetet. A tojásból kikelés gondolata mentén haladva pedig Kolumbusz utódaira, magunkra gondolhatunk... A lánnyal kikezdő „gumifejű himpellérek” labdázna, és a „lasz-ti”, „la-sz-ti” szót forszírozzák, mely az éjszakai szlengben az extazi, a kábítószer neve. Az úszómozdulatot „krallozásnak” a régi Gellértben vagy a Lukács-uszodában mondták. Egy mai pesti diák idegen szóként dekódolná. Sorolhatnám a ritka köznyelvi vagy nyelvjárási fordulatokat. (*Lehurcolva, átsírtettem, odasom, kajdácso...*)

Az alábbi mondat második fele ómódi szórendjével remek önparódiaként mélyíti el az ingyenkedő kujonvállomást: „Elláttam egészen a karcsún dolgozó combok találkozásáig, amely helyet nyomós vágyam támadt birtokba venni és neki bársnyos nevet adni.” Léptenyomon olyan egyeztetési és mondatszerkesztési bravúrokkal él, aminőket nem anyanyelvű sosem tudna elsajátítani. („a tömkeleg sokszínű, sok hajviseletű, nemiségét kártyalaponként keverő tagjai olyan látványt nyújtsanak, mint belülről is kivilágított alakzatok...”). Ugyanebben a mondatban érdemes megfigyelni a stílusrétegek keverése mellett az *f*-ekkel alliteráló ritmikus prózabeszédet vagy az *ondoláló* durva-finom leleményét: „a fehér köpenyűk alatt fehérenműt ritkán viselő büféslányok, a háromlábú bárszéken kuporgó fogyasztók és fecsegő kocsmatölteléknek álcázott pinahajcsárok, az ondoláló nő...” A nevekbe rejtett civilizációs álhallások a kolumbuszos tematika részei is, pl. az egzotikus „bennszülött” lány Indiána (= Diána, Indiák), a szavak gyakran a szatirizáló ambíció, a humor, az érzéki töltés hordozói vagy egyszerűen (?) tudatmelyet is mozgató szójátékok, halandzsák: „gágogási hatványon szárnyalni vágyók”, „gumisapkas szarháziak”, „gyepes erek”, „klasszikus domborzás”, „kilátástalanra ítélt kilátás”, „lúdtalpú harcsakacsa”.

A *Kolumbusz tojásai* Karátson Endre egyik legsűrűbb rövidprózája, összegző igényt jelez. A szöveg minden didaktikusság nélkül, elegáns szellemességgel közli – és bemutatja az írói műhely inspirációit, kedvelt fogásait. Érdekes fölfedezni a hagyományos novella kellékeit is: kevés szereplő, csücsives szerkezet, tárgyi főmótvum: *sólyom* (papagáj lett belőle), poénos zárlat stb. Ami itt történik, az egyrészt csakugyan „a nyelv kalandja”, a valóság szempontjából *semmi*. (Benveniste, É.: *Szubjektivitás a nyelvben*. In. A posztmodern... I. m: 64. old.) Mégsem tagadható, hogy a rilkei *meg nem fogalmazott lét* szelleme itt kísért, közelebbi vagy távolabbi referenciákként. Az elemző nem fosztható meg attól a szabadságától, hogy úgy érezze, például az a rész, ahol az úszók a fénnel szemben vízbe rugaszkodnak: „hosz-

szú tű szúrt a szemükbe, izzó csipesz ragadta (...) és csavarintott rajta, iszonyatos hatással...” – kapcsolatban áll az *Otthonok II*-ben leírtakkal, ahol a mű és az író életének főszereplője, Nicole „egy hajókiránduláson, a korláton kihajolva napszemüvegét a tengerbe ejtette, s a vakító verőfény a szemét (...) megviselte (...) baljós nyilallásokat érzett koponyájában.” (Jelenkor, Pécs, 2007. 197. old.) A kritikában „szenvtelennek”, „kegyetlennek” nevezett írásmód a befejező rész horrorisztikumában is megfigyelhető. A karátsoni értelemben transzcendens módon: „az értelem felszíne alatt az értelem önállóságát (...) pusztítóan kétségbe vonva” (Id. mű I. 190. old.) megjelenített borzalom a gyermekkori traumákból származik. („A bombázások nyilvánosan romboltak (...) A sírás alattomosan mérgezett...” (Uo. 60. old., és:) „Szorongásaimban. Önromboló szenvedélyeimben. No és írásaimban... várhatóan és mégis kiszámíthatatlanul” (Uo. 192. old.)

A novella utolsó részéhez közel hajolva érdemes néhány megfontolást szem előtt tartanunk. A *Retúrjegy* dialógusában a *Szerző* olyasmit mond Kafkáról és Beckett-ről szólva, amit önjellemzőként is olvashatunk: „Náluk a tiszta azonosítás jóformán lehetetlen (...) Az otthon egyúttal száműzetés, a kétségbeesést bohózati elemek fejezik ki, (...) az idő térben testesül (...) testből olvasható ki a szellem (...) Az a hamis, olvasuk Beckett-nél, ami világos fogalmakra lebontható. Esztétikailag (...) az össze nem illés (...) a hangadó” (Id. mű 223. old.)

Az „Ő” néven is emlegetett narrátor bekíséri a lányt a pálmafák közé a nádkunyhóba, hogy „birtokba vegye” és megtanítsa a nyelvére. Harmadik szereplő itt a piros-zöld papagáj. Indiana *piscót* töltöget, isznak, a papagáj mindent ért, „örvendezik”, „kacsintgat”. „Ő” írni próbál, a nő azt írhatja vele, hogy hulla részeg, hörög. Majd a műzsa *szétnyitja az ő könyvét*, amelyben egy kép azt ábrázolja, ahogy éppen megfojtja a férfit. Egy rajz a két gumisapkas lenyűzött bőrét mutatja. A jelenet parodisztikus granginyol, melyén a jelentésrétegek egybefogása.

A narrátor és Indiana helyet cserélnek, Indiana sosem létezett, a narrátor meghal, *beléfojtják a szót*, a korábban erőlködő két „gumifejű” egy vágy két változata, a papagáj polifunkcionális fantazmagória. Úgy látszik, az írótól nem áll távol a kényszerneurozisos mechanizmusai rokon szűzsé-működtetés. A rejtett agresszivitás felszínre hozása, az inverzió, elszigetelés, megkettőzés, megsemmisítés, áthelyezés. (Lacan, J.: *A tükör-stádium*. In. A posztmodern... I. m: 68. old.) Ha átmenetileg azért hiszünk a leírt szavaknak, figyeljünk az utolsó két sor józan hangjára: „Ne mondja nekem senki, hogy a papagáj rajzolni is tud. Képtelenség lenne azt hinni, hogy ábrázolni képes a lenyugvó napot.” A röpködő papagáj – szintén régi ismerősünk – legyen a jelentés, mely szerint itt lényegében egy naplemente ábrázolása történt meg – a józan hang pedig maga a szerző. De mit szól mindehhez az író? Okkal számíthat arra, hogy a többszörösen paliravett olvasó remekül szórakozik azon, hogy néhol – ezt hiszi – átlátott a szitán.

SAJÓ LÁSZLÓ

Ballada a nevenincs kocsmáról

Ennek a kocsmának itt neve sincs,
Mint nekünk, csak gúny- és becenevünk,
Figyeljük, mikor mozdul a kilincs,
Bárki lép be, magunkra ismerünk.
Személyinkben, ha van, nem is nevünk,
Anyánk, ki nincs, s a rendőr se ismer meg,
Se embert, se istent nem ismerünk,
Ülünk a fal, s két deci vörös mellett.

Bezár, tán örökre?, s kinyit megint,
Jövünk le boldogan, itt a helyünk,
Megölne az isten hidege kint,
Bent embermeleg, és rendes velünk
A főnök, nem szól, *tetvesek, gyerünk!*
Megehetjük a hideg babkonzervet,
Tűri hallgatásunk, csukott szemünk.
Ülünk a fal, s két deci fehér mellett.

Szemben üres telek, mögötte sín,
Mi már innen sehová nem megyünk,
Senkit nem érdekel a messze, kinn,
Itt telik telünk, nyarunk, az életünk.
Animal Planet, eltévézgetünk,
Milyen húst kap a sakál eledelnek?
Rágjuk az őzet vele, s éhezünk.
Ülünk a fal, s egy hosszúlépés mellett.

Ha egyszer bezár a kocsmá, ez itt,
Hunyorgunk, s nem tudjuk, merre megyünk.
A másik szaga már nem melegít.
Szagunknál, szarunknál melegedünk.
Hordjuk el magunk, zörgő üvegünk.
Büzlő hűlt helyünkön majd melegednek
Patkányok. E kocsmá volt üregünk.
Fekszünk a fal, s egy másik patkány mellett.

AJÁNLÁS!

Urunk! Szabad eged alatt lett helyünk,
Van szabad asztal, az aszfalt, lépj lejjebb,
Aluljáróba gyere Te is velünk,
Elvagyunk véred kannás bora mellett.

Gilisztás balladája

Koszor nagy kék dzsekim, s körmöm, a földtől,
Két kezemmel kaparok ki gilisztát,
A zsákmányt cipőkrémdobozba töltöm.
Horgászok veszik, s én megiszok tisztán
Két deci vöröst. Kérnem se kell, hisz már
Ismernek, itt is, a HÉV-állomáson.
Nem szólnak hozzám, a magukét isszák.
Uram, könyörülj szegény Gilisztáson!

Most jöttem meg a Francia-öbölből,
Ott hemzsegnek, a dobozt is kihízzák,
Már hajnalban kint vagyok, a nap jön föl,
Nagy, gilisztáktól dagadt doboz, mint rák-
Daganat – már a mentőt is kihívták
Hozzám, be nem fekszem, orvos se lásson,
A Dunában fürdök, nem leszek tisztább.
Uram, könyörülj szegény Gilisztáson!

Tavasszal, nyáron giliszták, de őszől
Sajnos kuka, turkálom mások piszkát.
Ha találok akkumulátortöltőt
Az jó, a fém. Legjobb a réz, de inkább
A vas megy, ha átveszik. Az is kincs már.
Körmömmel kiásom a tavaszt, járom
Az erdőt, térden a gilisztatisztást.
Uram, könyörülj szegény Gilisztáson!

Bungim a csőhídnál vasúti kőből,
Nem zavarnak el, ugratnak, mi lesz hát,
Mondd, az ebéd? Ma is gilisztát főzöl?
Röhögnek, én is, indulok, megint át
Csepelre, hol a Gyilkosban megisszák
Borukat csövesek, gyilkosok, s mások.
Örülj, hogy élsz. Eltelt ez a nap is, lásd.
Uram, könyörülj szegény Gilisztáson!

Dzsekim már koszos, Tiéd megöröklöm,
Nagy, tiszta, kék, csillagos eged, bízd rám.
Karácsony éjszaka van, nem a földön,
Lépcsőházban alszom, mert nyitva hagyták
Jóakarátú emberek, és ott várt
Radiátor, a betlehemi jászol –
A melegtől? Szerencsétlen, halott már.
Uram, könyörülj szegény Gilisztáson!

AJÁNLÁS

Uram! Kit nem lepnek el a giliszták,
Ha mindet, az utolsóig, kiásom –
Ismeri-e a földi élet titkát,
Ki nem hal meg? Könyörülj Gilisztáson!

DOBAI LILI

nem tudod hogy a

viola d' amore hangjára süt-e
föl a nap vagy a nap szikrái miatt
szólal meg a viola d' amore
hangja a hátsó kert felől azon a
borús délutánon minden
esetre leteszed a
könyvet az üvegasztalra a színes
kavicsokra az ablakhoz mész
kitárod és látod hogy a kerítésen
végig rezegve remegve zizegve
villódzva esengve
fénylenek a borostyánlevelek

azért választjuk a

távolságot mert közel vagyunk nagyon
közel egymáshoz hihetetlen
közelségben egymással amennyire csak
lehet két ember itt emiatt döntünk
úgy hogy nem megyünk egymáshoz nem
találkozunk egymással
kivédjük a közelségből eredő
adótható veszélyeket és nem
láthatjuk egymást nem nézhetjük nem és nem és
miközben így kerülgetjük a földre helyezett
aknákat robbanószerkezeteket aközben
egy kiszámíthatatlan
rejtélyes hálósapda felülről zuhan
ránk és hurokba burkolva ránt
össze gubancol
még közelebbre bennünket
egymáshoz

miért pisili le Lotto

festményén Cupido Vénuszt ráadásul
hetykén egy virágkoszorún át célozva
nagy ívvel nagy ívben vajon talán
elege lehetett a festőnek vagy a megrendelőnek
valamiből vagy valakiből vagy valami miatt vagy
mindenből úgy egyáltalán de
talán csak festészeti játék vagy évődés a
szerelemmel vagy csak az
élet általános vidámsága vagy mélabúja
jelenik meg a képen vagy esetleg a jókedv
pajzánkodva felülírja az illemtet vagy
feladvány amit a jobb felső sarokba

rejtve a függöny és a kagyló
találkozásába festett meg mintha véletlen
lenne és ekként akár tagadható is
az utalás a vágyra a
gyönyörre készülő testrészekre mégis
milyen jó látni hogy
íme meg lehet festeni még
ezt a nagyon nyilvánvaló késztetést is
visszafogottan
tapintatosan
titkosan szépre

azt mondta így emlékszik rá

'mikor az uccán

átment' nem is csak
ment inkább sietett
szaladt
se galambok se verebek
csak a röpke szél a
partról tavaszi-ősz
fuvallat
jött miközben ő ment
el messze
könnyű kabátján a
halvány napfény
meg-megremegve
játszott a redőkkel
gombokkal a
csípőjén a szoknya
lábán színes harisnya és
a cipő is színes formás
csak ment míg el nem
veszett szem
elől nem tévedt
csak egy
szín egy hang egy
illat maradt és
mély kút
áttörhetetlen erdő
kiszáradt tó
szétfutó folyó és
vágy
múlhatatlanul

LACKFI JÁNOS

Emberszabás

Számonkérő

Mit mondtam neked, kisfiam, mikorra kell a megállóba érned? Ne beszélj mellé, miben egyeztünk meg? Tudod te azt nagyon is pontosan! Én emlékszem, még nem hülyültem meg, bár lehet, hogy te arra utazol, és talán sikerül is meghülyítened hosszú távon, de nem ma még, szóval ötre kellett volna odaérned, ebben állapodtunk meg. És most hány óra van? Ott a karodon, nézd csak meg, kivárom, nekem van időm, tengernyi az időm, amit nem mindenki mondhat el magáról. Na látod, öt óra tizenhét, és saját bevallásod szerint még ki sem tetted a lábad a kapun. Vagyis megszegted az egyezséget, jól mondom? Hogyan is számíthatnék rád legközelebb, hogyan is számíthatnék rád valaha, hogyan is számíthatna rád bárki, bármikor ebben az életben vagy egy másikban akár, ha így eljátszotad az esélyedet? Az ilyen ember szava, kisfiam, hasonlatos a szélbe szórt pelyvához, a forró homokra hullott vízcsepphez, a csenevész fűthöz, amelyet szétkapdos a szél. Tök mindegy, mivel mentegetőzöl, az ilyen ember sehova nem ér oda, bárhol van is, sosincs ott, ahol lennie kellene. Nincs is ott más, mint az ő hült helye, egy fekete lyuk, egy nulla, egy mínusz, még annál is kevesebb, mínusz végtelen, hát még mindig nem szégyelled magad?

Megbocsátó

Nem baj, kincsem, tudod, hogy semmi baj nincs, a legfontosabb, hogy ne ess kétségbe, csak te vagy nekünk és mi itt vagyunk neked apáddal, csak érted vagyunk, te vagy életünk egyetlen értelme, ha nem vesznek fel arra az egyetemre, hát felvesznek majd egy másikra, vagy kimész külföldre, és akkor nézhet itt ez a sok okostojás, majd verik még a fejüket a falba, kapsz egy fincsi ösztöndíjat euróban, ott megbecsülik a tehetséget, ha meg nem becsülik meg, és nem kapsz, majd csak találsz valami munkát, abból fizeted a rezsit, ha meg nem találsz, hát azon ne múljon, angyalom, majd mi megbecsülünk apáddal, van ám a takarékbán, ha nem is egy vagyon, ugyan mire kuporgatnánk, vigyük a sírba talán? ha meg nem elég, most annyi kölcsönt hirdetnek a tévében, felvesszük, de fel ám, mire?, mire?, hát a házra, aztán szépen összetesszük a részletet a nyugdíjból, ha meg nem bírjuk, legfeljebb eladjuk, elköltözünk kisebbbe, elmegyünk öregek otthonába, a fennmaradó pénzzel meg majd te gazdálkodhatsz, ó, ha láttad volna, milyen helyeken laktunk mi,

túléltek a háborút is, az ötvenes éveket,
persze nem vagyunk már fiatalok,
de épp ezért mindegy arra a hátralévő kis időre,
fállábon kibőjtöljük, majd meglátogatsz néha,
szép, okos nagyfiunk, te mindent jobban tudsz,
mire is lenne jó már az életünk,
ha nem tudjuk továbbadni,
ha nem tudjuk a tiédet megtrágyázni vele,
ne szégyenlősködj, jó szívvel adjuk,
fogadd el, kisfiam!

JUHÁSZ ATTILA
Part és fény

Egekbe nézni –
engedni mind a könnyű
felhőt tovább, szemlélni
arcuk játékait s az
áttetsző paplanok közt
fények szeretkezését

Látatlan érkezel meg,
akár az első hűvös
nyáresti pillanat, de
úgy élsz érzékeimben,
miként az újraéledt
sejtekbe átszivárgó,
örök kavicsmeleg. S az

eszmélet mégsem keres –
megtart csupán, megőriz,
s miként kavicsban él a
zárvány, s lélegzetben
élhet tovább a lélek,
teljes valókban élsz mint
teljes valóság

Áldozás

Ölelkezés után a
legszebb a hangod. Akkor
egymásban csendesül le
a lélegzet s a lélek.
És sejtekig szabad lesz
a két test; ismeretlen
dajkál a földmelegben
a lassú fény, s tovább ölel
a színeváltozással

Ez legtisztább fohászunk
a titkokat sugalló
ártatlan égiekhez.
Halk és nyugodt, akárcsak
a ringató öröklét.

Egymás csöndjében hallgatunk

PETRIK IVÁN
lopott hús

a völgy rekedt torkában a hang elakad
a csend a párolgó avarba lök és felnyílnak
az ég hideg tárnái a mennybéli alagutak
s a csillagok a fák idelent szeleket rázva
a hályogos párapárnát átdöfik

aztán félresöprik előlem a fenyvest
kiirtott tisztások ébresztenek kábult részvétlenségemből
közelükben majd megalszom nyers faggyúszagú
súlyos prémekek alatt oly vészjósító álomtalansággal
mint aki sosem ébred mindig csak meghal
pedig az összes élő félti magát
szíve köré görbülve
csuklyába kócba börtönbe
drótbá darócba öltözve
önnön lelkébe gabalyodva és én sem vagyok más
jól látom
az élém kanyarodó patakban
a szomját oltó ordas holdarcát
ettől kezdve a kérdés
tehát az meg lehet-e tenni visszafelé
éppúgy az utat mint oda
emberből
állatba lopott húst marcangolva

ha rárontok sápadtan kérlel

elszántan
úgy ahogy éltem
hóba hajolva
fák
tövében

sorvezető tényérjós-tanfolyamhoz

Tenyerek haránt- és horizontvonalai
szabadulnak el, mint a madarak
selyemzsinórról lidércnyomásos mesében.
Mindenki önmagába temetkezik,
ahogy a napok
egymás után.

S az árkok öröklétet utánoznak,
rovarok dúlta árnyéktenyészetet,
pocsolyában szűrös szagú terpentinfolyást.
A céltalan félelmeket pedig elnyeli

egyfajta meghatározatlan rombolás,
ami híján van minden rosszindulatnak,
mint fogatlan ásitás,
vagy csak a horpadt gödre.

Ezzel kezdődik meg a csend litániája a tenyér
kifényesedett freskói közt,

amit repedései tartanak össze,
és a kiszáradó hang mint bukdácsoló harangzúgás
akadozva horzsolja foszló keményedéseit.
És ha nehezen is,
magától perdül még tovább.

HORVÁTH VERONIKA

Nem akarok

*Fújdogál a szél az öreg Duna felől,
Elszakadtam régen a szeretőm mellől.
Anyám, édesanyám, engedjen elmennem,
Mert az édes rózsám sírva keres engem.*

nagyapámtól porszívót örököltem
végül is kötődöm hozzá
ezt húzkodtam szobáiban
az asztalláb nyomát viselő szőnyegén
kopott bútorai között
amik aztán az udvarra kerültek
onnan meg ki tudja hova

a porszívó lett az enyém
használok tehát
kiszívok minden koszt a szekrények mögül
kiszívok minden koszt az ágyak alól
cserezsnye-fülbevalók maradványait
színes gombokat (mind külön egyéniség)
hajszálakat és a zsebkendőket amiket ágy sarkába gyömöszöltem
miután takaró alatt fuldokolva próbáltam tompítani a sírást
kiszívok és felszívok és magamba szívom és
kiszórom a szemétkébe
kirázom ami a porzsákban megtapadt
kiöntöm és nem gondolok rá többet
nem gondolok
nem gondolok

sikátorból sikátorba
kanyarodok irányt vesztve
ki a városból hídon át
fújdogál a szél
anyám nem enged el
futok a folyó fölött
nem enged el engem
nem a rózsámhoz de sehova
nem tiltással csak néz
néz mint a mária kép
fel az egekbe
a fecske presszóban a falon
ez lógott nagyanyám ágya fölött is
rám se néz és nem ereszt
gyökeret verem
termőföldön állok
folyik az öreg duna
nem siet de meg nem áll
folyik, folydogál
és jön a szél
belefújom taknyos orromat
szél vagyok
folyó vagyok
nem jártam máshol
nem különböztem sosem

nem akarok én mást
csak anyám lánya lenni

JÓZSA EMŐ
Negyedik dimenzió

Éjhajadban a
magnólia bezárult
Csönd. Aludjál.

meleg pókhálón
átvetődő holdsugár –
őzcsorda árnya

Azt hittem akác –
már gesztenyeillat volt –
mikor elhagytál

eltartalak magamtól
mint vénasszony a tükröt
hogy ne lássa roncsait

belefontalak
az erdő nyolc színébe
ősz van örökre

Egy baráti társaságnak

Őszi szögben, ferdén
szívja pogány Istenünk
a tájat
Elhullott mind, ki étket,
italt adhatott:
Szőlő
Búza
Napraforgó
kóróján parázslik,
aszottan csügg –
körös körül
szemhatárig.

De milyen az ember,
mint a vad kender
remél: jövőt, esőt,
fegyelmezett hazát.

Együtt imádkoznunk nem lehet.
Kis-Boldogasszony elsírta összes könnyeit;
Ím hiába.

Mint összement ruha
olajosan csillog tavunk
Halai száraz köveken
bűzlenek kiterítve

Aszályvidék.
Adósország.

De milyen az ember –
mint a kender:
kapaszkodik.
Remél.
Kőbe zárja Páljait.

PÉNTEK RITA

Zene

egész tested
lágý befelé hullámzó
rezdülés
előre rajzolva
a hangok közti
szünet ívét
egy nap
egy év
egyetlen óráütés szerint
ahogy fűszálak magasodnak
teljes súllyal és könnyedén
középen szúrva át a teret

Erdőn

kilépve a gravitáció köréből
emelkedik és süllyed
gyökérig lombig
vagyis megnyílik a térnek
bordái ívén a szívverés
sötét magja
körös-körül tűnékeny zöld
szentélyfalak

Egyenes

elfogynak lassan
lépcsők kanyarognak
bennem
egyenes ez is végül
benned
hosszú árnyékot növeszt
a hold

LEGÉNDY JÁCINT

Jóslat

death of gardener

majd felborulsz a hintával
szavak csukódnak össze benned
s napszúrta véres ég alól
az ürbe csillan zöld türelmed

Mikor az udvar

sorjázővers

mikor az udvar szemétvölgyre
emlékeztetett s anyám csípőjénél
a márványszeletek mint veszé-
lyes gyíkok zuhogtak egy acél-
dobozba a fák pedig ágaikkal
jövőért könyörögve harapdál-
ták a töretlenül mosolygó eget
és csupán e kővágó berende-
zés üvöltött a zöltségparcellák
előtt megértettem a növények-
nek is van klausztofóbiájuk ad-
ni kell nekik csillámkek csöndet
s ajándékozni kell szabadságot

Fenyők szemével

áramlóvers

legszívesebben egy fenyőfatörzsébe
szívódnék hogy végigsuhanjak az
ágak hálózatán mint fényteremt-
mény optikai szálakon és görcsök
felpattanó szemével múltbarévedve
lássam a nyolcvanegy decemberé-
ig lugasunk neonzöld karjára visz-
szaröppenő varjakat majd intelli-
gens csóvaként pupillájukon akár
hunyorító lencsén keresztül százöt-
ven éves tudatukba áramoljak emlé-
keikre összpontosítva legszíveseb-
ben egy fenyőfa törzsébe szívódnék
hogy növények és állatok tekinte-
tével nézhessem az évszázadokat

Csapda

1.

valóság ímhol a csapda
bár nem látni farkasvakon
körme a falat faragta
láb alatt légüres flakon

lapult s a kiégett fűben
lépdelve öröközöld nótát
dudorászva korszerűtlen
verset írt fejben a korlát

bármelyik oldalán talán
de az is lehet hogy máshol
hol tegnap a holnapután

és cirkuszi sátor lángol
jövönk a félmúltba tolat
lépni se kell olyan sokat

2.

lépni se kell olyan sokat
közelít felénk a tenger
a tarajos hullámokat
táncba hívni már nem kell

írva van mi volt és mi lesz
nem érhet készületlenül
senkit már semmi de ez
ott ahol madár se repül

annyira nem biztos mégse
van ki csak álmában ébred
bárkát barkácsolni késve

hiába ahol az élet
jégtáblán hív minket harcba
már ott állunk behavazva

3.

már ott állunk behavazva
persze ez kacagnivaló
sokaknak akik a lapra
ikszet karcolva télapó

zsákjából remélnék nyarat
agyat mos ingyen tisztára
egy uniós nagyvállalat
hallom a jó hírt bár másra

figyelek makacsul néha
földrengés vízözön köszön
egymásnak ahol a létra

legfelső fokán csíp fülön
vadat a vad s a pillanat
mint lerobbant tehervonat

4.

mint lerobbant tehervonat
egy kihalt pályaudvaron
néha egy lapszéli mondat
látványa riasztó nagyon

bár piszkozat még de mégis
már-már veszélyesen kerek
a történet és a kép is
a szakállas eretnekek

akárha eleven fáklyák
ím bevilágítják megint
a téridő rácsát s a láng

kit emészt el se bent se kint
nem kérdés amerre lánc van
a vakvágányon rozsdásan

5.

a vakvágányon rozsdásan
se előre már se hátra
vaskori hideg homályban
miközben felszáll a pára

a talán a majd a hátha
dallamát dúdolván halkan
s a végidők zászlájára
csak az írva lankadatlan

Van aki öröktől fogva
Világunk Világossága
akin a sötétség soha

nem győzhet hiába várja
árnyék a fényt falakon túl
régóta mozdulatlanul

6.

régóta mozdulatlanul
akár egy megfagyott hullám
mint tolvaj ha bealkonyul
áldozatára az utcán

úgy les reánk az ármány
számárfüleit növesztve
halálos vírus és járvány
bár se teste és se lelke

fekete lepke a lámpán
s jelen van akkor is ha nem
őrt áll a nemlét határán

a sötétből hadat üzen
kacagva azon ha gyász van
fél lábbal talán a mában

7.

fél lábbal talán a mában
időknek végezetéhez
közel már halálraváltan
kérdézi mikor mivé lesz

a világnak virága s árva
feje alá kerül-e majd
angyalok ígérte párna
s kérhet-e oly varázsitalt

amit is álmában egyszer
színarany kehelyben kapott
e földön rozsdás szögekkel

marasztalná akit a zsold
örjít s feszít akár a húr
bár meglehet azon is túl

9.

másmilyen dimenzióban
ezüstös tükör fonákján
valódi aranydió van
életfánk megannyi ágán

írom egy kénsárga lapra
mementóul ma magamnak
ahol az abrakadabra
varázsszavára az ablak

már pár éve befalazva
és gyertyafény világol csak
s a szavaknak annyi haszna

mint akvárium halak
pikkelye alá a pengék
akár egy eleven emlék

11.

úgy van jól ahogyan jól van
máshogyan miként is lenne
pár perce túl sok bőrt rólam
lám nem is nyúzott a penge

beteget miért jelentsek
ráérek (vas)ágyának esni
attól hogy orvostól retteg
jobban még nem is lett senki

persze fordítva is igaz
mindaz miről ma szó van
kanóc körül hideg viasz

lángja már ellobbanóban
gyertyámnak mit is tehetnék
búcsút se (legy)int a vendég

8.

bár meglehet azon is túl
túl megy már minden határon
vérszomjasan túlhegyre szúr
egy hús-vér rovar az álom

éjsötét vásznán ma fürgén
nem is egy másmilyen rovar
szemeit szent könyvek füstjén
a kígyó kit halálra mart

sokáig nem is felejtí
így szól egy evilági úr
halálát senki és semmi

nem éli itt sokáig túl
és lábnyom se lesz a hóban
másmilyen dimenzióban

10.

akár egy eleven emlék
ragyog a túlvilág tükre
végül is bárhova mennék
kiégett mezőre üzve

vethetném ágyamat újra
kitoloncolnának tudom
holnap is haragra gyúlva
a valakik rövidúton

pont úgy mint idáig sokszor
ím követnek mindenhová
és se templom se kolostor

nem lehet óvóhely soká
űznek is elfele gyorsan
úgy van jól ahogyan jól van

12.

búcsút se (legy)int a vendég
távozik köszönés nélkül
jönnek az egyforma esték
végül mindennel kibékül

versünknek alanya tárgya
ha marad még rajta bőr
csipp kerül alá kutyába
így veszi egy kedves fegyőr

ez lesz a legszebb ajándék
már kötelező kacagni
súgja egy éjsötét árnyék

kezdhet is fejfát faragni
aki ma túl az éveken
lélekben van talán jelen

13.

lélekben van talán jelen
ámbar ez is bizonytalan
nem tudni a miről milyen
nem biztos hová és hogyan

mivégre miért és merről
és nem csupán káprázat-e
idővel talán majd eldől
szirénaszó toronyzene

között a határvonal hol
tudósok dolgoznak rajta
merre a menny és a pokol

a kérdés ott magaslabda
amerre fű alig terem
még innen az üveghegyen

14.

még innen az üveghegyen
mely hol volt és hol nincs mese
mit nem láthat többé a szem
ma már a mélység ünnepe

övezi csupán naponta
apacs helikopter *napalm*
a téboly fekete szobra
megkoszorúzva és alarm

s van ki már sohase ébred
de virul a vírusgazda
lassú és biztos merénylet

bűbáj és abrakadabra
nincs már mit írni a lapra
valóság ímhol a csapda

15.

valóság ímhol a csapda
lépni se kell olyan sokat
már ott állunk behavazva
mint lerobbant tehervonat

a vakvágányon rozsdásan
régóta mozdulatlanul
fél lábbal talán a mában
bár meglehet azon is túl

másmilyen dimenzióban
akár egy eleven emlék
úgy van jól ahogyan jól van

búcsút se (legy)int a vendég
lélekben van talán jelen
még innen az üveghegyen

12 kavics (+5 szómalom)

1.
Hozott kavicssal
a zen kert csendje tanít:
ne szólj-hallj – de láss!

2.
Az emlék átüt
kavicsom bőrén megint.
Gyorsan letörlöm.

3.
Attól oly kemény,
langyos, kerek, személyes,
hogy bennem ébredt.

4.
Belső tengerem
fénnel paskolja vissza
szóból a csendbe.

5.
A tere szótlan.
Ami órá írható –
inkább vall rólam.

6.
Kemény s kristályos
belső végtelenedhez
nem jut el sorom.

7.
Megtapogatlak.
Emléktelenül-maradt
múltunk megéled.

8.
Aki rég voltam:
hegyek sziklakövéből
kiskavics lettem.

9.
Hideg s nem eszmél?
Nosza, vedd a markodba!
Ő is tapasztal.

10.
Vak fiúcska ujj–
begye tapogatja, mit
gondolhat a kő.

11.
Utassy-sóhaj
Lapos kavicssal
megdobom fönt a holdat.
Fénye kialszik.
Nyugodjatok csak, holtak.

12.

Csiszolgathatom,
háromsorosaimból
kavics sosem lesz.

Az utolsó háromsoros anagrammái

Bettes Istvánnak

13.

Csatai holt szmog
Maori mohás sorból
Szem vackol: Siess!

14.

Halott *mocsi* szag
Habos óriás mormol
Vesz is Csak lemos

15.

Holott magos cisz
romoló habos sirám
Csiszolva messek

16.

Csitt gazos halom
Romoló sorsa hibám
kicsal Sosem vesz

17.

A tsz-hal mi tocsog
Mobil mohás orsóra
Csel mossza Kivesz

TATÁR SÁNDOR

Mese (megsavanyodott) habbal

Új játékot kell kitalálnom,
mert belepusztulok a régibe.
Ki önmagát rászedve eltűnt,
magához kell mostan már térnie.

Betegség! Ugyan! Mese habbal.
(De ha nem, akkor micsoda?!)
Hogy szagolhassam (ó, mily bájos!)
lefelé nő az ibolya.

Ámde elbotlom gyökerében,
és láthatatlan bármiben.
Bár a meccset még nem adtam fel,
csapzott rongyzászló már hitem.

Haj, szűkre szabtam kifutómat:
föl-le – ki ne tébolyodna meg?
Boldogság-permet és kolosszus-félszek
közt életem (ez az egy!) elpereg.

Akár belső hang, akár csend ott, bent –
mindkettő idegen és retteg
-ek, hogy tiszta adás többé nem ér el,
elveszítvén azokat, kik szerettek.

Kereket oldottam, és mégis
fogoly vagyok, masszív a tömlőc
– ki annyi szabadságot harácsoltam,
szabadon egyre ellenemre döntök.

Nincs szó, mely bújtat, írasterá-
pia ki nem szöktet malaclopó alatt;
elárul félelmemnek nyirka, és a
démon sarkamba, mint kopó tapad.

Jó játék volt. Kicsit halálos.
S nem találom a kiutat.
A vad folyó, oktondi indiánnak,
elragadta a kenumat.

Mind a két part rohadtul messze.
Most legalábbis úgy tűnik.
Haszontalan levék, miként poén vagy mordály,
miután utoljára elsütik.

Csoda nélkül?? Csakis!?

Nem csodátlan világba váltottam jegyet –
eleget vártam; ide a csodámat!
Rebbszélnek szét utamból hegyek,
napokat ide, mikor démonom hiába támad!
Támadna, csakhogy derűm megbénítja, és
erejét tékozzalva hamarost feladja
– védelmi rendszeremen nem leli a rést.
Meleg aranyba von a lelki béke napja.
Ne fakadjanak többé panaszos szavak,
annyit sem érők, mint a télen elhalt gallyak,
az értelemről kandi napok meg ne fozzanak –
betelt élet után majd saját halált haljak.
Ha emberekre nézek, ne gondoljam azt:
mind állja a sarat, csak én hordozok kint bent,
s remény nincs annak, ki *ilyet* mulaszt:
összeroppantam, s nem faragtam istent,
aki kimentett volna, imádatért, innen,
vagy próbára tesz épp, de a talonban ott
vár a megváltás, és ad (nem fönt, *itt lenn*)
minden elmúlnál fénylőbb holnapot.
De csoda nem jön, sajgok; a jegyem
tán átverés volt vagy régen lejárt –
most tél jön; én félig holt, félig eleven:
jövő nyáron tán nem lel itt Medárd.
A „puszta élet” pedig milyen csoda volt;
nem védtem medrét, s jött a lavina.
(Mily bamba kapus kaphat ilyen potyagólt?!)
Csodára jog? Nincs. Ez a tény, de mégis
megkérdem: *Lehet-e elmaradnia?*

Pszichoanalitikus megjegyzések a bűn problémaköréhez

A bűn, a kriminalitás, a bűnérzet, a bűntudat és a lelkiismeret problémája nem csak az etikában, a teológiában, a filozófiában, az irodalomban és a művészetekben, de a pszichoanalitikus gondolkodásban is vissza-visszatér. A bűn problémájához félve nyúl az ember. Mint egy fertőző betegséghez és/vagy olyan kórhoz, amely már/még bennünk lappang. És ugyanakkor perverz élvezettel is. Kéjgünk a bűnben, ha az másoké vagy mindenkié. És lubickolunk benne, ha elhisszük, hogy a mi bűnünk tulajdonképpen mégsem a miénk, mert másoktól kaptuk vagy eredendően belénkplántálódott.

Vékony jégvárta feszül bűn és erény között. Ha akarjuk, ha nem, ott korcsolyázunk rajta, s lábaink alatt, amelyek fölül tartanak, miközben őket az erény súlya nyomja is lefelé, ha megroppan és beszakad, máris nyakig merültünk alá.

Noha pszichoanalitikus kontextusban a bűnről általában elsősorban Freud, azután rajta keresztül Dosztojevszkij – főként a *Karamazov testvérek* és a *Bűn és bűnhődés* – jut eszünkbe, most mégis egy másik szerzőt idézek megfontolásra ajánlva: „... minden kisfiú azt képzei, hogy ő találta ki a bűnt. Az erényt, úgy érezzük, megtanuljuk, mások mesélnek róla nekünk. De a bűnt egyedül rajzoljuk meg magunknak, a saját elképzelésünk szerint.”¹

Steinbeck itt tömören három dolgot állít: (1) Hogy gyermekként úgy hisszük/hihetjük – azt hitetik el velünk –, mi és csak mi vagyunk bűnösök. Ebben az értelemben a bűn egyedi találmány, így olyasvalami, amire még büszkék is lehetünk. (2) Hogy az erény tanult – tehát nem velünk született – dolog, amit áthagyományoz ránk környezetünk. (3) Hogy a bűnről való elképzeléseinkhez nincs biztos külső támasz, egyenként kell megalkotnunk hozzá – ha szükségét érezzük – a tradíciót. Éspedig szükségét érezzük, ha nem szeretnénk egyedül bűnösök lenni, és/vagy ha meg szeretnénk érteni bűnösségünk okait.

A gyermeki képzelet, akárcsak a felnőtt, hétköznapi vagy tudományos vagy teológiai gondolkodás, többféle stratégiát dolgozott ki a személyes bűnösség felmentésére, s ezzel összefüggésben a „főbűn”, az „eredendő bűn”, az emberi bűn ősiségének igazolására. Ezek a személyes és olykor az egész emberiséget érintő felmentések nézetem szerint öt témakörbe sorolhatók. Ezek a racionalizálások mind egy-egy mitológemához, vagy, ami a pszichoanalízis és témánk metszéspontjának szempontjából ugyanaz, egy-egy öröklött vagy archetipális mátrixhoz kötődnek.

A bűn fogalma a szakralitás szférájából származik. A bűn fogalma ugyanakkor a szexualitás szférájából is származik. A bűn és fogalma tehát a szakralitás és a szexualitás mátrixában fogan meg. Árulkodó ez a fölvetés: a mátrix anyai vagy női princípium, míg a bűn – elköveté-

se, értelmezése és megítélése is – hagyományosan az apai princípium jellegét hordozza.

Az öt személyes és közösségi mitológéma pedig a következő: (1) a bűnbeesés mitológemája, (2) az apagyilkosság mitológemája, (3) az incesztus mitológemája, (4) a testvérgyilkosság mitológemája és (5) eredendő bűnösségünkről a gnoszticizmus és a predesztináció tanításai.

Ebből a mátrixból születhetett meg az a képzet, hogy bizonyos kultúrákban és/vagy szubkultúrákban a bűnözőt azonosítják a szenttel, másutt az örülttel, megint másutt az örültet a szenttel.

Ha továbblépünk, láthatjuk, hogy e képzetek mögött alapvetően a szándékétika és a következményétika különbségei állanak. Így a pszichoanalitikus hozzájárulás értékelése szempontjából is figyelembe kell vennünk tehát legalább a következőket: (1) Mi a bűn tárgya? (2) Ki a bűn elkövetője? (3) Ki a bűn áldozata? (4) Mi a bűn motivációja? (5) Mit nevezünk bűnnek? (6) Mi a bűn következménye? (7) Hogy viszonyul mindehhez a bűnhődés, a lelkiismeret és a bűntudat?

Ezen kérdések mentén fogom megvizsgálni a korai pszichoanalízis négy, mára klasszikusnak számító szerzőjénél a problémakört, négy olyan markánsan elkülönülő gondolkodónál, akik egymásnak is gyakran ellentmondanak.

Kiindulópontom az alapító atya, Freud fölfogása. Három tanulmányát érintem itt: a *Totem és tabu*, a *Rossz közérzet a kultúrában* és a *Dosztojevszkij és az apagyilkosság* címűeket.

A pszichoanalízis ezen klasszikus megfogalmazásai mellett, ezekkel összevetve, megvizsgálom az egyik korai szakadár, Wilhelm Stekel és követői elképzelését bűnről, bűnözésről és a kriminális ösztönről.

Harmadik lépésben Szondi Lipót *Sorsanalízis és önvallomás* című írásának a hivatkozott Freud-művekre reflektáló részeit ismertetem, fölhasználva a Káinról vallott nézeteit is.

Végül Freud legközelebbi barátjának és tanítványának, Ferenczi Sándornak a pszichoanalízis és a kriminológia viszonyáról vallott korai nézeteit vizsgálom, majd a *Klinikai Naplójában* a bűn témakörében leírtakat foglalom össze.

Tudatában annak, hogy válogatásom a szakirodalomból véletlenszerű, megpróbálok javasolni a fentiek alapján egy olyan értelmezési kontextust, amelyben mind a négy, egymástól látszólag eltérő nézet a helyére kerül. Abból a szempontból, hogy nem látok köztük fölödhatalan ellentmondásokat, ha két szempontrendszer alkalmazunk értelmezésükhöz: (1) a bűnös, a szent és az örült ember megítélését és – leegyszerűsítve – (2) a bűn okainak, a bűn minémiségének és a bűn következményeinek tárgyalását. De, hozzáteszem, a pszichoanalízis – nagyon helyesen – soha nem vállalkozott a bűn fogalmának definiálására, elfogadta az adott kor adott társadalmának normáit, talán tudattalanul fölismerve azt, hogy amit bűnnek

¹ Steinbeck: 1958, 299.

tartunk, az kultúrafüggő térben és időben is. Azonban ez a megállapítás, mint ezt látni fogjuk, a „főbűnök” vonatkozásában csak korlátozottan érvényes.

Freud először a *Totem és tabu*-ban tárgyalja részletesen a bűn problémáját, és számára természetes módon az Ödipusz-konfliktus fogalmából indul ki. Ebből vezeti le az incestus és az apagyilkosság tabuját. A *Totem és tabu* kísérlet az ontogenezisben megfigyelt törvényszerűségek átültetésére a filogenezisre s egyben az előbbieket filogenetikus magyarázatára. A Dosztojevszkij-tanulmány több ponton is hivatkozik az itt leírtakra, mintegy egyetlen eseten illusztrálva az elméletet. „Az apagyilkosság, ismert felfogás szerint, az emberiség és az egyén fő- és ősi bűne. Mindenesetre a bűntudat fő forrása, bár nem tudjuk, vajon az egyetlen-e, hiszen a vizsgálatok még nem tudták a bűn- és bűnhődésigény eredetének lelki vonatkozásait kideríteni. Nem kell azonban egyetlen forrásnak lennie.”² Új elemként merül viszont föl a bűnre való – „destrukciós” – hajlam kérdése, s az, hogy egyesek miért, mások miért nem válnak bűnözővé. Ez a hajlam azonban itt még az ösztönkhöz való viszonyában nem kellőképpen definiált. „[...] Dosztojevszkij nagyon is erős destrukciós hajlama, amely őt könnyen bűnözővé tehetné volna, az életben főképp saját személye ellen (befelé, és nem kifelé) irányult, és így mazochizmusként vagy bűntudatként jutott kifejezésre. Személyiségjegyei is sok szadista vonást hordoznak, amelyek ingerelhetőségében, kínzó szenvedélyeiben, intoleranciájában nyilvánulnak meg – akár szeretett személyek ellen is, továbbá oly módon is, hogy ahogyan szerzőként az olvasót kezeli. Apró dolgokban szadista kifelé, nagyobbakban szadista befelé: tehát mazochista, azaz a legmelegszívűbb, legjóindulatúbb, legsegítőkészebb ember.”³

Az idézett rész irodalompszichológiailag is figyelemre méltó, ennek méltatásától azonban most eltekintek. Számunkra itt és most lényegesebb, hogy Dosztojevszkij összetett és ambivalens személyiségének megértése elvezeti Freudot az altruizmus problémájának és eredetének elemzéséhez. Éppen ez lesz a *Rossz közérzet a kultúrában* című esszé egyik központi témája.⁴

Freud itt azt állítja, hogy „az agresszív hajlam az ember eredeti önálló ösztönös adottsága”⁵, s ez az a kiindulópont, ahonnan lelki fejlődésének menetét és törvényszerűségeit, köztük a lelkiismeret létrejöttét is levezeti. Freud szerint a lelkiismeretnek a következő három fontos jellemzője van: az introjiciált agresszióból táplálkozik, a Felettes-én funkciója és a bűntudathoz köthető.⁶ Az agresszió a *Rossz közérzet a kultúrában* utolsó fejezetében azonban már bevallottan munkahipotézissé válik. „Meg vagyok győződve, hogy számos folyamatot egyszerűbben és áttekinthetőbben ábrázolhatnánk, ha a pszichanalízisnek a bűn érzésének a levezetésére alkalmazott ötletét az agresszív ösztönökre korlátozzuk.”⁷

Freud a lelkiismeret geneziséről a következőket mondja: „Az agresszió introjiciálódik, bensőségessé válik, voltaképpen azonban oda jut vissza, ahonnan jött, tehát a saját én ellen fordul. Ott az én egyik része veszi át, mely mint felettes én áll szemben a többivel és most mint ’lelkiismeret’ az énnel szemben ugyanazt a szigorú agressziós készséget fejti ki, melyet az én szívesen más idegen individuumokon elégitett volna ki.”⁸ A lelkiismeretnek Freud két fejlődési fokát különíti el: az első, a kisgyermek „rossz lelkiismerete”, amely tulajdonképpen „szociális szorongás”. A második szint a tulajdonképpeni lelkiismeret. „Csak akkor következik be nagy változás, ha a tekintély a felettes én létesítésével bensőségesebbé válik. Ezzel a lelkiismereti jelenségek új fokozatra emelkednek, alapjában véve csak ekkor beszélhetünk lelkiismeretről és bűntudatról.”⁹ A lelkiismeret második forrása, amin elindulhatunk, az agresszióval szemben éppen a szeretet. A szeretet akkor merül fel Freudnál, amikor megpróbálja egymáshoz való viszonyukat is tisztázva a helyére tenni a Felettes-én, a lelkiismeret, a bűnérzés, a bűntudat, a bűnhődési vágy és a bűnbánat fogalmait. Egy másik írásában, a vallásról szólván, Freud odáig megy, hogy egyenesen azonosítja a Felettes-ént a lelkiismerettel: „A szülők parancsai és tilalmai erkölcsi lelkiismeret alakjában élnek [a gyermekben] tovább”.¹⁰ Végül kijelenti: „a (ránk kívülről kiszabott) ösztönlemondás hozza létre a lelkiismeretet, mely azután további ösztönlemondást követel”.¹¹ A freudi lelkiismeret tehát agresszióból származik, maga is agresszív, bűn elkövetése vagy bűnös szándék esetén lép működésbe, s olyasvalami, ami lemondásokra kényszeríti az embert.¹² Freudnál a bűn oka, akárcsak az altruizmusé, az emberi agresszió, a lelkiismeret pedig egyértelműen a bűnből vagy bűnös gondolatból származik.

Ha Freud eredendően agresszív lénynek látja az embert, még nagyobb hangsúlyt kap ez a tétel Wilhelm Stekelnél. „A szexuális konfliktusok mellett – Stekel elméletében – döntő jelentőségű szerep jut a társadalom-ellenes tendenciáknak. Igen sok ember paraféájában egyedül a kriminális törekvések miatt keletkezett konfliktus szerepel.”¹³ A kriminalitásról vallott fölfogás, miszerint az nem az „ösztönösorsokból” magyarázható, hanem maga is önálló ösztön, kihívást jelentett Freud agresszió- és szadizmuselméletének. Stekel szerint a kriminalitás, amely nem tisztán pszichológiai, hanem „szociáletikai” jelenség, a mindenhatósági érzés (Ferenczi), a bekebelezési vágy, az agresszió és a hatalmi törekvés (Adler) összegződése vagy összejárása. Az újszülött – ebben a fölfogásban – nem csupán pánerotikus, de egyetemesen kriminális és agresszív is. A felnőttkori bosszúfantáziákat részben a túl szigorú nevelés, a gyermekkel szembeni testi és lelki agresszió miatt szublimálódni nem képes kriminális ösztön gerjeszti. Stekel eredeti megoldással szolgál a kriminális ösztönnek a lelki betegségekben betöltött szerepére is. Az epilepsziáról például azt gondolja, hogy a szexuális élvezet helyettesítése mel-

2 Freud: 2001, 291.

3 Freud: 2001, 286–287.

4 A mű etikai vonatkozásainak részletesebb kifejtéséhez l. Hárs 2003. A Freud és Stekel kapcsán kifejtetteknél az itteni gondolatmenetemre is támaszkodom.

5 Freud: 1982, 382.

6 Úgy vélem, mind a három állítás megkérdőjelezhető – s ezt részben már maga Freud is megteszi. Bővebben l. Hárs 2007.

7 Freud: 1982, 399.

8 Freud: 1982, 384–385.

9 Freud: 1982, 386.

10 Freud: 1993, 30.

11 Freud: 1982, 389.

12 Ezt a bűnhöz genetikusán kapcsolódó lelkiismeretet nevezem én a lelkiismeret túl szűk fogalmának. L. Hárs 2007.

13 Feldmann, 1930, 14.

lett a kriminális ösztön kiélését is lehetővé teszi, s maga a betegség az önvédelem és a közösség védelmének biztosítását szolgálja az antiszociális tendenciákkal szemben. Az epilepsziás tünetekben – s hozzáteszem, ezen elmélet és saját tapasztalataim szerint számos hisztériás jellegű tünet és megbetegedés, így például az anorexia mögött is – a büntetéstől való félelem, a bűnhődési vágy és a büntetés lejátszása jelenik meg; helyettesítik a büntetést és a bűnhődés érzetét. A stekelisták azt mondják, hogy a „beteg” olyan bűnöző, akinek nincs bátorsága ahhoz, hogy kiélje vágyait. Ferenczi, mint ezt a későbbiekben kifejtem, bűnözőről és „egészséges” emberről beszél, s az előbbin egy képesség hiányát kéri számon. A bűnöző, a kijelentés immanens tartalma szerint tehát beteg; de nem tudjuk, miben különbözik – pszichológiailag – a többi betegtől. Stekelista felfogásban viszont a határvonal nem „beteg” és „egészséges” között, hanem beteg és bűnöző között húzódik. Ők nem képességről, hanem „bátorságról” beszélnek, s ennek hiánya okozhatja a megbetegedést.

Freud elkülönöződött volt munkatársa emellett az elfojtott erkölcsiség és az elfojtott vallásosság jelenségeire is felhívja a figyelmet.¹⁴ Ha elfogadjuk, hogy azt fojtjuk el, ami számunkra kellemetlen, úgy el kell fogadnunk – és a klinikai tapasztalat ezt bizonyítja –, hogy lehetnek a tudat számára kellemetlenek és elfogadhatatlanok, azaz az Énnel összeegyeztethetetlenek a hagyományosan pozitívnak ítélt értékek is. Stekelnél, Freuddal ellentétben, nem a Felettes-én, hanem az Ösztönén az, ami tiltakozik a kellemetlen tartalmak ellen, a konfliktus Én és Ösztönén között áll fenn. Ugyanakkor Stekel az Ösztönénben katagóg és anagóg tendenciákat különít el, az előzőekhez tartoznának az ösztöntörekvések, az utóbbiakhoz a moralitás. Oskar Pfister zürichi lelkész és pszichoanalitikus pedig egyenesen elfojtott jóságról beszél. Míg Stekel, mint utaltam rá, Freudhoz hasonlóan és talán még nála is pesszimistikusabban az embert eredendően agresszív és egoista lénynek tartja, s ez indokolja is a természetellenes késztetések elfojtását, addig Pfister eredendően jó embert feltételez. Ami kettejükben mégis közös, az a pozitív értékek hozzákapcsolása az Ösztönénhez. Mintha azt a lyukat próbálnák mindketten betömni, amit Freud maga a *Rossz közérzet a kultúrában* lapjain otthagyt. Freud ugyanis az utolsó oldalak egyikén bevezet és rögtön el is hagy egy új problémakört: „az individuális fejlődés úgy mutatkozik, mint két törekvés interferenciájának az eredője, a boldogság utáni törekvésének, melyet mi szokásosan „egoisztikusnak” és a többiekkel a közösségben való egyesülés törekvésének, melyet „altruisztikusnak” nevezünk.”¹⁵ Freudnak mindamellett, az altruizmus elismerése ellenére sem jut eszébe, hogy a lelkiismeretet ne az egoizmusból vezesse le.

Új szempont volt tehát az etiológiában, hogy nemcsak a „rossz”, hanem a „jó” is lehet kórokozó. „Stekel figyelmeztet arra, hogy látszólag amorális és vallástalan emberek álmaiban speciális vallási szimbólumok vannak, és éppen ezeknél a betegeknél a rejtett vallásosság-nak igen nagy szerepe van a betegség keletkezésében.”¹⁶ Az már csak hab a tortán, hogy élete vége felé Ferenczi,

a freudi iskola talán legeredetibb gondolkodója, hasonló következtetésre jut. „Elfojtott jóság”: ezt az analízis tagadta – vagy csak egy magasabb régióban ismerte el. (Pfister!)”¹⁷

A jó és a rossz problémájára egészen másfajta választ adott Szondi Lipót. S míg Freudnál a beteggel szemben az egészséges, Stekelnél pedig a bűnöző állt, Szondinál a szent. Önéletrajzában¹⁸ elmeséli, hogyan jutott erre a gondolatra. Freudtól függetlenül a kiindulópont nála is Dosztojevszkij. „A választás problémája röviddel az érettségi után (1911) merült fel bennem tudatosan. Szenvedélyesen olvastam Dosztojevszkij műveit, és a Bűn és bűnhődés, illetve a Karamazov testvérek című regények olvasása közben kérdeztem meg magamtól először: Miért választott Dosztojevszkij előszeretettel gyilkosokat és szenteket regényei hőseiül? Szerencsére ekkor még nem olvashattam Freud „Dosztojevszkij és az apagyilkosság” című munkáját, mivel az csak 1928 őszén jelent meg [...]. Így dolgoztam ki egy fiatalember merészségével saját teóriámat, mely akkoriban valahogy így hangzott: Dosztojevszkij azért tudta a gyilkosok és szentek (Zozima sztarec) lelkivilágát ábrázolni, mert a gyilkost és a szentet is magában hordozta rejtett családi örökségében.”¹⁹ Dosztojevszkij összetett lelkivilága Freud szerint is magában foglalja e kettőt is, azonban az ambivalenciára, mint láttuk, Freud egészen másfajta magyarázatot adott.

Szondi, hogy a családi örökséget igazolja, később a dosztojevszkiji családtörténet felé fordult. „Ifjúkori ötletemet Dosztojevszkij hősválasztásának vonatkozásában sok évvel később Henri Troyat, az orosz–francia életrajzíró erősítette meg. Troyat szerint a Dosztojevszkijek neve a XVI. században tűnt fel először a litván krónikákban. „1506. október 6-án Pinszk fejedelme Danyil Ivanovics Irtisevicnek több falvat adományozott, köztük Dosztojevót. A bojár ivadécai fölvetették a Dosztojevszkij nevet. Bizonyos Fjodor Dosztojevszkij a híres Kurbinszkij herceg bizalmasa volt, kinek történetét az orosz költészet is megörökítette, s aki Rettenetes Iván cár haragja elől Litvániába menekült, ahonnan gyűlölettel és méltósággal telt csodálatos leveleket küldött barátjának. Ugyanazon korban bizonyos Rafael Ivanovics Dosztojevszkijt csalással és közpénzek saját céljaira való fordításával vádoltak. Más Dosztojevszkijek bírák, papok, kapitányok. Akindij Dosztojevszkij szent hírében állott a kijevei kolostorban. Sztjepan Dosztojevszkij 1624-ben megszökött török fogságból és a Ivovi madonnának ikonja elé ezüstláncokat akasztott. Egy Sasnij Dosztojevszkij és fia 1634-ben részt vettek egy katonasztarosztja meggyilkolásában. Filipp Dosztojevszkij 1649-ben szomszédainak földjei ellen intézett véres támadásokért és szervezett rablásokért felel. Tolvajok, gyilkosok, tanácsurak, látnokok, pereskedők – ez a családfa, amelyen a jó és a rossz párosul nemzedékek nászágyán keresztül, mintegy előképe Dosztojevszkijnek. A század közepe táján a családnak egy ága gyökeret vert Ukrajnában, konokul ellenállt a lengyel katolikus hatásnak, és tagjai többnyire az ortodox papság soraiban foglaltak helyet. [...] Az író nagyapja pap lett, miként elei,

14 Vö. Hárs: 2003.

15 Freud: 1982, 400–401.

16 Gartner, 1949, 53.

17 Ferenczi, 1996. 160.

18 Szondi, 1996.

19 Szondi, 1996, 6. – kiemelés az eredetiben.

és eszébe sem jutott, hogy fiának képzetét más hivatás csábíthatja. Nagy botrány volt, amikor a tizenöt éves ifjú ember, Mihail Andrejevics kijelentette, hogy orvos akar lenni. Anyjának titkos támogatásával elhagyta a családi házat és Moszkvába ment. [...] 1819-ben Mihail Andrejevics feleségül vette Marija Fjodorovna Nyecsajevát, egy üzletember lányát [...]. Ebből a házasságból származik az író.”²⁰

Később teóriájának megerősítését látta Balzac család-története, ill. egy saját élménye elemzése kapcsán és analitikus praxisában is. Arra a következtetésre jutott, hogy az emberi természet alapvetően kettős: látens harc folyik a „bennünk lévő Káin és Ábel között”, ennek kimenetelén múlnak az ember „Káin- és Ábel-sorslehetőségei”. Ezen a belátásán alapul a *Káin, a törvénszegő és Mózes, a törvényalkotó* című műve. Két embertípust mutat be itt, amelyekben viszont mégiscsak találhatunk egy közös pontot. „A Káin-ember a sorsanalízisben a törvénszegő sorsát testesíti meg. A Mózes-ember viszont annak az embernek a sorsát jelképezi, aki mulasztásait szigorú törvényekkel igyekszik jóvátenni. Az emberek mindkét fajtája [...] a gyilkos hajlam azonos sorsát hordozza.”²¹ A sorsválasztás az, ami őket megkülönbözteti. A választást éppen az teszi lehetővé, hogy mindkét sorslehetőség az emberrel veleszületett. „A Jó és a Gonosz, a szentség és a tisztátalanság nem egymást kölcsönösen kizáró, ellentmondó, hanem kiegészítő, komplementer ellentétek. [...] Minden Káin-ban van valami ‚mózesi’ és minden ‚Mózes’-ben valami káini lakozik.”²²

Ez azt jelenti, hogy a bűn és következményei egyaránt választottak – tudattalanul vagy tudatosan –, de a bűnre való hajlam humánspecifikus és általános érvényű.

Szondival szemben Ferenczi a bűnre való hajlamot és a bűnelkövetést nem a genetikával magyarázza, nem is az ödipális helyzettel vagy a velünk született agresszióval, mint Freud, s nem a kriminális ösztönnel, mint Stekel. A *Pszichoanalízis és a kriminalitás* című, 1919-es írásában ez áll: „Arra a híres kérdésre, vajon a bűnözési hajlam veleszületett-e, vagy nem, már most is azt válaszolhatjuk, hogy nem a bűnözési hajlam maga, hanem valószínűleg egy vagy más ösztön szokatlan erőssége teszi a konstitucionális alapot, amely aztán a társadalmi rendhez való alkalmazkodást megnehezíti, s az ily ösztönök megnyilvánulását megakadályozni vagy tompítani akaró szociális környezettel való összeütközésre, bűnözésre hajt.”²³ Ferenczi szociális érzékenységét jelzi, hogy a bűn jelenségkörét az ösztönkésztetések és a társadalom kettős hatásának tulajdonítja. Ebben elgondolása hasonlít Stekelére, aki „szociáletikai” szempontokról is beszélt. Viszont Ferenczi azt is írja, hogy „a bűnöző hajlam általában fejlődésbeli megakadás, vagy ősi fokokra való visszaesés megnyilvánulása”.²⁴ Ebben az írásában még nem ad kielégítő magyarázatot arra, hogy mi is okozza azt a fajta regressziót vagy fixációt, ami ilyen következményekkel jár, de magyarázata mindezenre határozott elmozdulás a korábban ismertett álláspontoktól. És fölsejlenek azok a megoldási javaslatok, amelyeket majd bő egy évtizeddel később *Klinikai*

Naplójában fejt ki. „Megtörténhetik tehát, hogy egy normális hajlandósággal született gyermek korán bűnöző irányba terelődik, ‚rossz gyerek’ lesz, és mindenre a született gonosztevő benyomását teszi, pedig a valóságban egész életén keresztül ún. *ismétlési kényszer* hatása alatt cselekszik, azaz kényszerűen, az élet legkülönbözőbb körülményei között előidézi újra meg újra azokat a traumatikus élményeket, melyek egykor ‚bűnbe’ kergették. A pszichoanalízis a régi konfliktus felújításával és kedvezőbb megoldásával az ismétlési kényszernek olykor sikeresen véget vet, s a betegnek nemcsak tüneteit, hanem jellemét is meggyógyítja. Ez a tény feljogosít rá, hogy némi reménységgel tekintsünk a kriminálterápia jövő fejlődése elé, különösen az eddig gyógyíthatatlannak tartott visszaeső bűnözőket illetőleg is.”²⁵ A traumatizáció, mint a bűnözési hajlam kiváltója meglehetősen egyedi és új elgondolás. Ferenczi szerint ahogyan a bűnözővé válás, úgy az erkölcsösség sem velünk született, hanem ösztöneink és a társadalom összjátékának köszönhető. E két erő egymásra kifejtett kölcsönös hatása dönti el, hogy mivé fogunk válni: bűnözővé vagy erkölcsös emberré. Érdekes módon Ferenczi az utóbbi lehetőséget az „agresszorral való azonosulás”-sal magyarázza: „az erkölcsiség nem kész szerkezet módjára kapcsolódik bele lelki életünk gépezetébe, hanem maga is csak a saját ösztönrezdüléseink ellen támadt visszahatásként jelentkezik. Más szóval a pszichoanalízis ama jámboroknak ad igazat, akik azt mondják, hogy mindnyáján szegény bűnösök vagyunk. A különbség köztünk és a gonosztevő közt csak az, hogy az utóbbiban [...] nincs meg a képesség, hogy önző indulatait megfékezze. Minél erősebb valakiben az ösztönök követelése, annál szigorúbbnak kell erkölcsiségének lenni, hogy azzal sikeresen elbánni tudjon; s érthető, ha az éles önmegfigyelés és önfegyelem néha túlzott önbüntető hajlandósággá fajul.

A másokkal szemben való túlságos gyanakodás, bűnös cselekvések passzionátus kutatása végeredményben szintén úgy magyarázható, mint az ember saját ösztönei elleni védekezés és a kísérő rossz példa eltávolításának óhaja. [...] Az előbbi mondást, hogy mindnyáján szegény bűnösök vagyunk, bizvást kiegészíthetjük tehát Freud ama másik megállapításával, hogy a tudattalanban sokszor erkölcsösebbek is vagyunk, mint hisszük.”²⁶ Ugyanez az azonosulás oka lehet azonban a bűnözővé válásnak is. „Ebben az összefüggésben közlöm Freud professzor megállapítását, amellyel a bűnözők egy bizonyos típusát, a ‚bűntudatból bűnözők’-et, különválasztotta. Megfigyelte, hogy bizonyos embereknél a bűntudat van meg előbb, a bűntett valami homályos nyugtalanságból ered, hogy a lelkifurdalás kínzó feszültségét, a belső gyötrődést kívülről jövő büntetéssel levezessék és enyhítsék.”²⁷

Az idézett munka egy másik alap gondolata az egészséges ember, a bűnöző és a neurotikus egymáshoz való viszonyát érinti. „Bűncselekmény elkövetése magában még nem biztos jele az abnormitásnak, hiszen számtalan olyan körülmény fordul elő, amely a legegészségesebb embert is máskor büntetendőnek ítélt, antiszociális

20 Szondi: 1996, 7.

21 Szondi: 1987, 43.

22 Szondi: 1987, 46–47.

23 Ferenczi: 1982, 370.

24 Ferenczi: 1982, 368.

25 Ferenczi: 1982, 371. – kiemelés az eredetiben.

26 Ferenczi: 1982, 376–377.

27 Ferenczi: 1982, 374. – kiemelés az eredetiben.

tetthe ragadhatja. A többi esetre vonatkozólag, amelyeket tehát abnormisoknak ismerünk meg, felmerül a kérdés, vajon a bűnözés a neurózis különös fajtája-e, vagy csak a már ismert körcsoportok különös veszedelmes formája.

Acselekvések bizonyos területét a kriminálpszichológia és a neurózisok tana máris elvitatják egymástól. Az ún. *nemi perverziók* egyrészt törvény üldözte, tiltott cselekvések, minthogy a társadalomnak s egyeseknek biztonságát veszélyeztetik, másrészt alkalomadtán pszichoanalitikus kezelés tárgyát képezik, mint kóresetek.²⁸

A határ itt tehát – ahogyan már jeleztem – nem egyszerűen bűnös és erkölcsös vagy bűnös és elmebeteg között húzódik meg: a bűnöző és a beteg ember közötti különbség sokszor és gyakorta önkényes címkézés eredménye, mint ahogyan sokszor az a normális és a beteg, ill. a normális és a bűnöző közötti különbségtétel is.

Más, az analitikus technikát érintő gyakorlati kontextusban jelenik meg a bűn kérdése a *Klinikai Napló*ban. Bár számos korábbi gondolat visszatér, de itt az analizált bűne és az analitikus bűne szorosan összefonódik. És konkrétabb magyarázatot kapunk a bűnelkövetés és a büntudat genezisére is. Ferenczit itt kevésbé érdekli a bűnöző és az erkölcsös ember közötti distinkció, annál inkább a normális és a beteg, az analitikus és az analizált szétválasztásának elméleti lehetősége vagy lehetetlensége, a „bűnös” meggyógyításának problémái és a társadalom képviselőinek – felnőttek és analitikusok – bűnei a gyermekekkel és a betegekkel szemben. Megjegyzem, Ferenczi itt a bűn fogalmát a kriminalisztikánál vagy a kriminálpszichológiánál sokkal tágabban értelmezi. Optimizmusának és pesszimizmusának egyaránt ez az oka.

Ami az optimizmust illeti: „A ‚fiatalkori bűnök’, tévedések, miután az ember fölébük kerekedett és analitikusan átdolgozta őket, még bölcsőbbé és óvatosabbá is tehetnek mindazoknál, akik nem éltek át ilyen viharokat.”²⁹

Hogy mi vezethet ehhez a változáshoz? A recept az ismétlési kényszer megfordítása, a gyógyító folyamatban az orvosnak kell ismételnie: „az analitikusnak [...] elkerülhetetlen feladata, viselkedhet, ahogy akar, lehet olyan kedves, amilyen csak akar, relaxáltathatja a beteget, ahogyan csak akarja, de eljön az idő, amikor a páciens elleni egykori gyilkosságot saját kezűleg kell megismételnie. De hogy különbséget tegyen az eredeti gyilkosság és e között, neki nem szabad tagadnia a bűnösségét; az analitikus bűn az, hogy az orvos nem képes az anyai gondoskodás, jóság, önfeláldozás tökéletes nyújtására, és ezáltal az annak idején éppen csak hogy megmenekült gondozásra szorulókat – mivel nem nyújt nekik elegendő segítséget – ismételten kiteszi az egykori veszélynek. Miután hagytuk, hogy a betegek kimerítően elmondják véleményüket rólunk és más gyilkosokról, ők maguk teszik fel a kérdést: hogy én mit válaszolnék erre? Válaszomban nyíltan elismertem, hogy nem voltam eléggé a segítségére, és nem titkoltam el azt, hogy ez mennyire fáj; továbbá megvallottam, hogy mi férfiak – valójában közülünk még a legjobb orvosok is – a gyermek- és betegápolásban ügyetlenek vagyunk; a férfiakat környezetük és a többi fiú gyermekkoruktól kezdve arra neveli: ne mutatkozzanak érzelmesnek, mert az nőies és gyermekes. A férfiak még akkor is mogorvák és közömbösek, ha kedvesek akarnak lenni. Mindazonáltal a mi őszin-

28 Ferenczi: 1982, 367. – kiemelés az eredetiben.

29 Ferenczi: 1996, 35.

teségünk más, mint a szülők képmutató hallgatása.”³⁰ Ez a bizonyos őszinteség magában foglalja az analitikus bűneinek megvallását is, amelyek közül az érzéketlenség csak az egyik. Ez hozzátartozik a kölcsönös analízis, a „kétgyermek-analízis”³¹ lényegéhez. „A saját „bűnök” kölcsönös megvallása – azaz gyermekesen naiv őszinteség a felnőttek fölényessége és magamutogató jósága (képmutatás és fanatizmus) helyett – megnyugtatólag hat mind a gyermekre, mind az analizáltra, úgy érzik, hogy nem ők a rosszak és az örültek, amikor szabadon engedik természetes ösztöneiket, hanem a felnőttek a becstelének és vakok.”³²

Ebből a két idézetből is kitetszik, hogy a bűnözővé válás oka az a bizonyos traumatizáció, amit az 1919-es írásban még nem részletezett, nem más, mint a környezet közönyössége, érzéketlensége és képmutatása. Ebben kell keresnünk a regresszió vagy fixáció okait. Az agresszorral való azonosulás kétféleképpen is kiválthatja a bűnöző hajlamot. Az első eset a Felettes-énnel függ össze: „bűntudatosnak érzi magát az ember. (Azonosulás a szeretett tárggyal, s eközben ugyanazon személy megvető gondolatainak és ítéleteinek átvétele: megvetem magam, ugyanúgy, ahogy ő megvetne, ha mindent tudna rólam [...]).”³³ Ezzel még maga Freud is egyetértene, noha nem ismerné föl mögötte a felnőtt bűneit. Mint ahogyan talán egyetértene a következő megjegyzés második felével is. „Eddig csak arról a bűntudatról volt szó, amely a büntetéstől való félelem helyébe lépve, felettes-Én intézményként szembehelyezkedik az Én és az ösztön-Én fennmaradó részével. A megfigyelés amellet szól, hogy akkor is felléphet nyomasztó bűntudat, ha az ember semmit sem vétett önmaga ellen.”³⁴

Amivel viszont bizonyára nem értene egyet, az a téma kibontása, s egyben átvezetés a bűnössé válás másik lehetőségéhez: „az idősebb személyek (felnőttek) részvétet keltő viselkedésükkel bűntudatosra tehetnek egy gyermeket, és gyámoltalanságában tartósan magukhoz köthetik, ez a helyzet azonban tudattalan gyűlöletet, sőt kriminális impulzusokat hívhat elő. Ezeknek az impulzusoknak egy része azután valóban meg is valósulhat [...]”.³⁵ A mások bűnének átvétele, a „büntelen bűnösség” és a bűnözővé válás összefüggéseinek Ferenczi itt egy kifejezetten pesszimista változatát fogalmazza meg. „Talán a megzavart Én kínjának csupán a támadó bűntudatának átérzése adja a bűnös jelleget. A tekintélyes személynek a tett elkövetése utáni viselkedése (hallgatás, tagadás, szorongó viselkedés), s hozzá még a gyermek fenyegetése arra jók, hogy a gyermeknek szuggerálják saját bűnössége és bűnrészessége tudatát.”³⁶ Röviden:

az a bizonyos „főbűn” Ferenczinél nem más, mint a szeretetlenség és az értetlenség, ami személyiségfejlődésünket végzetesen befolyásolhatja. Válhatunk tőle örültté vagy szentté, de bűnözővé is, mint ahogyan elindíthat bennünk a „menekülés a progresszióba” folyamatában.

Befejezésül visszatérnék Freudhoz és Steinbeckhez. Freud azt írja: „Dosztojevszkij gazdag személyiségén belül négy arcot különböztethetünk meg: a költőt, a neurotikust, a moralistát és a bűnözőt.”³⁷ Azt hiszem, Freud ezzel az emberiség „személyiségének” képét süríti egyetlen ellentmondásos személyiségbe. Valószínűleg mindannyiunkban ott szunnyad az örült, a szent, az elmebeteg és a szublimáló alkotó/értelmező. Ha hiszünk Szondinak, létezik tudatos választás. Steinbeck viszont így kommentálja a Káin-történetet: „De mért érezzük magunkat jobban ettől a történettől? – Mert tőle származunk! Mert ez a mi ősapánk! [...] A mi bűnünk egy része származásunk rovására megy. Végére is mit tehetünk, mit lehet tőlünk várni? Apánk gyermekei vagyunk. Vagyis, nem mi kezdtük.”³⁸ Hozzáteszem, úgy tűnik, sajnos, nem is mi fogjuk befejezni.

IRODALOM:

- Feldmann Sándor (1930): *A férfi ösztönélete*. Mai Henrik és Fia Könyvkiadó, Bp., 1930.
- Ferenczi Sándor (1982): A pszichoanalízis és a kriminalitás. In: *Lelki problémák a pszichoanalízis tükrében. Válogatás Ferenczi Sándor tanulmányaiból*. Magvető, Bp., 1982. 360–384.
- Ferenczi Sándor (1996): *Klinikai napló 1932*. Filum, Bp., 1996. (http://mek.oszk.hu/04700/04726/html/ferenczi_klinikai0004/ferenczi_klinikai0004.html)
- Freud, Sigmund (2001): Dosztojevszkij és az apagyilkosság. In: *Sigmund Freud Művei IX. Művészeti írások*. Filum, Bp., 2001. 283–303.
- Freud, Sigmund (1995): *Totem és tabu. Tömegpszichológia*. Társadalomlélektani írások. Cserépfalvi, Bp., 1995. 23–157.
- Freud, Sigmund (1982): Rossz közérzet a kultúrában. In: *Esszék*. Gondolat, Bp., 1982. 327–405.
- Gartner Pál (1949): *Lélektan és körlelektan mélypszichológiai megvilágításban*. Novák Rudolf és Társa, Bp., 1949.
- Hárs György Péter (2003): Mese az elfojtott erkölcsiségről és a kriminalitásról. In: *Iskolakultúra*, 2003/11, 113–123.
- Hárs György Péter (2007): A lelkiismeretről. A lelkiismeret pszichoanalitikus fogalmának revíziója. In: *Műhely*, 2007/3, 62–71.
- Steinbeck, John: *Édentől keletre*. Európa, Bp., 1958.
- Szondi Lipót (1996): Sorsanalízis és önvallomás. In: *Szondi Lipót és Ferenczi Sándor munkássága. Thalassa* 1996/2, 5–38.
- Szondi Lipót (1987): *Káin, a törvényszegő és Mózes, a törvényalkotó*. Gondolat, Bp., 1987.

30 Ferenczi: 1996, 76.

31 Ferenczi: 1996, 79.

32 Ferenczi: 1996, 79–80.

33 Ferenczi: 1996, 215.

34 Ferenczi: 1996, 194.

35 Ferenczi: 1996, 210.

36 Ferenczi: 1996, 196.

37 Freud: 2001, 285.

38 Steinbeck: 1958, 299.

MÓSER ZOLTÁN

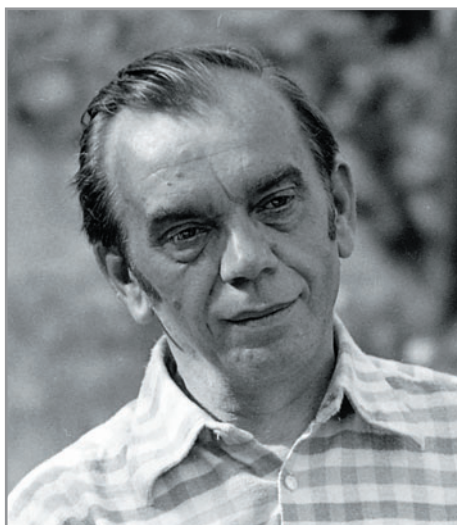
Epilógus

Néhány szó, néhány kép

Kormos István nemcsak barát volt (kéretlenül ő fogadott engem is a barátai közé), hanem valaki, akire felnéztünk. Sokaknak mestere és patrónusa. Amikor 1977. október 6-án reggel bemondta a rádió, hogy meghalt Kormos István, aznap semmit sem tudtam csinálni: hallgattam, szomorkodtam, talán sírtam is. Akkor Zsámbékon laktunk, és valahonnan kaptunk egy kocsikereket. Odatámasztottam a bejárat előtti ecetfához. Kiültem a küszöbre, szemben süttött a nap. Már órák hosszat kint voltam, amikor bementem a fényképező masinámért és lefényképeztem az árnyékot. Így és ekkor készült ez a fotóm, amelyről a visszajelzések szerint valami érződik az én rejtett szomorúságomból. Samu Géza barátom is ezen a napon halt meg, anyám is. Erről is szól talán ez az *Október* című kép.

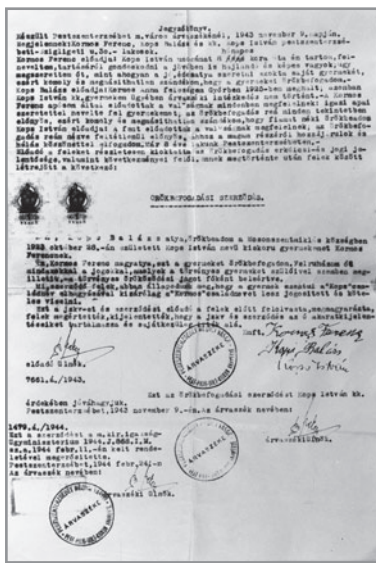
Csikszentmihályi Róbertnek 1974-ben, a Petőfi Irodalmi Múzeumban rendezett kiállítását Kormos István nyitotta meg. Azóta ismerték egymást. Amikor meghalt Pista, felkerestem a szobrászművészt, akivel régóta jó barátságban voltam, s aki az egyik legkiválóbb éremművész volt és ma is az. Kértem, pontosabban ajánlottam, hogy készítsen egy kisplasztikát Kormosról. Segítségként átadtam egy tucat fotót az itt láthatók közül. Az alábbi képet választotta és a mel-

lette lévő plakettet készítette. Kormos ezen sokkal szomorúbb, mint az én képemen, amely Szentendrén készült, ahová hétvégenként Mártával és Lucával egy bérelt kis nyaralóba mentek, hogy a szabadban legyenek.

Néhány hónappal a temetés után megkerestem Kormos István özvegyét, Péter Mártát, hogy mit találtak a fiókban. Ugyanis amikor Szentendrén jártam fotózni, el akartam hívni és vinni Csíkszentmihályi Róbertékhez, hogy egy közös képet készítsék róluk. Pista azt mondta, hogy most nem jó, mert dolgozni szeretne, ugyanis elhatározta, hogy tíz darab százsoros verset ír, ezekből állít össze egy kötetet, s nagyon benne van a munkában. Már a fele elkészült, ezt is mondta.

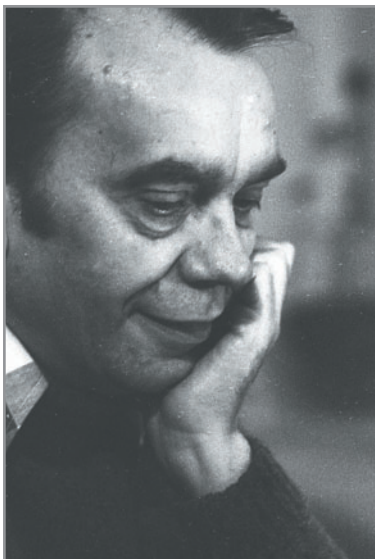
Erre emlékezve kerestem fel Mártát, aki elmondta, hogy a fiókban egyetlen verstörédéket talált. Viszont ott volt a keresztlevél, az örökbefogadási jegyzőkönyv a Kormos nagypapa, a vér szerinti apa, Kops Balázs és Kormos István aláírásával, 1943. november 9-i dátummal. Márta arra kért, hogy bár lefényképezhetem, de ne közöljem a dokumentumokat. Ekkor jutott

eszembe, hogy egyszer meg is kérdeztem: – Pista, te ismerted-e apádat? – Meglepett a válasza: – Igen. Annak idején segített is a tanulmányaim elvégzésében.

Hogy ez mi volt, hogy volt, nem firtattam, pedig talán lehetett volna, de akkor most nekünk egy-két Kormos-legendával kevesebb lenne.

Kormos Luca édesapját ismerte, de alig emlékezik rá, hisz nagyon kicsi volt, amikor meghalt. Édesapját nemsokára követte édesanyja is, és így az árvát a nagyszülők nevelték és iskoláztatták: elvégezte az orvosi egyetemet és gyermekgyógyász lett. Férjhez ment, s ma két gyermek édesanyja. Azért mondtam ezt el, mert nemrég gondoltam rá, hogy meg kellene látogatnom, hisz kicsi kora óta nem láttam. Kinyomoztam a címét és felkerestem, természetesen

Egy „magánzó emeritus”

(Karátson Endre: Retúrjegy)

Mintegy hat évvel ezelőtt Szépírói Díjjal ismerték el Karátson Endre kétkötetes művét, az *Otthonok* című visszaemlékezést. Az irodalmár cég megbecsülése annak jelzéséként is értelmezhető, hogy az '56-os emigráció után francia földön alkotóvá érett szerző szellemi rendszerváltásunk utáni (vissza)honosítása irodalmunkba jól halad. Ennek ellenére a 2012. évi könyvhétre megjelent folytatás, a *Retúrjegy* lapjain Karátson – joggal – mégis némi megkeseredettség hangján beszél a hazai szakma és olvasóközönség tartózkodó hozzáállásáról, recepciójáról. Bár új kötetének központi motívumai között hangsúllyal szerepel a változás sok-sok aspektusa, mégis legfőbb kulcsszóként a változatlanul meghatározó – ám sokféle változatban jelentést nyerő – idegenségfogalom és annak párhuzamos értelmezési irányai kapják az igazi figyelmet. A legizgalmasabb, legérdekesebb jelentéstartalom akkor társul az alap kifejezéshez, amikor paradox módon az „otthonos” jelzőt társítja hozzá a sajátos önvizsgálatra, szellemi változásfolyamatának áttekintésére vállalkozó elbeszélő.

Körülbelül egy időszakra esett, hogy a rendszerváltást megelőző és követő évek szabadabb politikai légkörében a hazai közéleti figyelem nagymértékben nyitottabbá vált a nyugati kultúra iránt, s hogy a nyugaton élő magyar írók – köztük az éppen egyetemi professzori nyugdíjba vonuló, s teljes egészében immár írói munkásságának kiteljesítésére készül Karátson Endre – figyelme mind jobban a magyarországi irodalmi életbe való megérkezésre-visszaérkezésre irányult. Gecsényi Lajosnak még el kellett utasítania egy Karátson-novellának a *Műhelyben* való megjelentetését, de a 90-es évektől a Jelenkor Kiadó már közzé tehetette a – munkáját alapító-társulajdonosként is segítő – szerző kötetait. (*Baudelaire ajándéka, Lélekvandorlás, In vitro, Első személyben.*) Tipikus példának tekinthető ugyanakkor a jól induló kapcsolat későbbi értékvesztése Karátson életére és a hazai lehetőségeket kereső nyugati magyar írók, folyóiratok sorsára nézve egyaránt. Érdeklentétek és kritikai érdektelenség, bizonytalanságok, fenntartások és feltékenység árnyékkolták be a sem generációs, sem művészi koncepció szerint nem egységes (vissza)érkezők integrálódásának folyamatát. Az ambivalens viszonyok felmutatásához szerzőnk felidézi a Réz Pál és Csordás Gábor felemás segítői tevékenységéhez fűződő emlékeit, de a teljesség kedvéért a jó példákat is bemutatja, elsősorban Rába György, Villányi László és Jász Attila személyéhez, alkotói és szerkesztői barátságához kötődően.

Külső összefüggései is vannak tehát annak, hogy az emlékezés harmadik, tervezett kötete már más kiadónál és más cím alatt jelent meg (a Kalligram ráadásul egy évvel korábban közreadta Hites Sándor Karátson-kismonográfiáját is), de az új elnevezés teljes mértékben jótáll önmagáért: szimbolikája gazdag és inspiráló, ráadásul egy alcímnel egészül ki (*Jó lakásom az irodalomban*), amely szinonimikusan azért jelzi a természetesen meglevő kapcsolatot, rokonságot az előzményekkel (otthon/lakás), még ha e folytatás jellegű kötet önálló közlésértéktől alkotásként szemlélhető is. (A recenzius egyébként nem tud megszabadulni attól a feltételezésétől, hogy Bornemisza evokálása itt tudatosan rájátszik arra, hogy az igazi befogadás-visszafogadás terén Karátsonnak azért még van némi hiányérzete...)

Karátson Endre írói életműve értekező és szépprózai részekre oszlik. Esszéistaként komparatista kutatásainak eredményeit alapvetően francia nyelven publikálta, tudományos munkássága nagymértékben egyetemi tanári munkájához kötődik. Novellistaként azonban magyarul alkot, s a „jó lakás” is elsősorban e nyelvhasználat vonatkozásában értelmezhető, hiszen ez az a megszólalásmód az író számára, amely a külső-belső világról való kreatív beszéd érvényes és inspiratív kísérleti terepe, teremtménye és immanens vívőereje lehet az alkotásfolyamatban.

A *Retúrjegy* műfaji szempontból egyfajta összegző jellegű, rendhagyó alkotás. Emlékező (hagyomány-szerűen mesélő-anekdótázó) szépprózai karakterjegyei már eleve nagymértékben különböznek nehezebben megközelíthető, intuitívabb kisépikai alkotásmódszerétől. A próza-poétikai motivációkról is gyakran ejt itt szót értekező formában, ami többnyire kapcsolatba hozható azzal, hogy novellairóként miféle kísérleti metódusok, mely rokon lelkületű-érdeklődésű szerzők művei ragadták meg figyelmét. Gyakran találunk filológiai adalékokat is korábbi művei keletkezéstörténetéhez, saját és mások alkotásait pedig olykor egyedi megközelítésben elemzi vagy újraértelmezi, s ezek mellett némely alkotóról jól összefogott emberi-költői miniportrékat is rajzol.

Szintén rendhagyó gesztusnak minősül, hogy az emlékezés nem monologizáló formában íródik, hanem – bizonyos értelemben a platóni, diderot-i hagyományokat folytatva – egy teremtett beszélgetőtárs aktív, sokoldalú közreműködésével. „Az olvasó” fiktív karaktere ugyanúgy sajátos összetettséget mutat, ahogy a szerzői beszédmód műfaji vonatkozásai. A figura megteremtésének befogadáskönnyítő aprója is van: Karátson szeretne nagyobb közönséghez szólni, így megelőlegezve partnere szájába adja azokat a felvetéseket, kérdéseket, kételyeket, amelyek valószínűleg egy avatatlan, de figyelmes érdeklődőben amúgy is megfogalmazódnának, akár az ars poeticus, akár a biográfiai összefüggéseket szeretné jobban megérteni, átlátni. A dialogizáló forma pergőbb, dinamikusabb szövegstruktúrát eredményez, illetve aktívabb befogadói magatartást inspirálhat, a benne indukálódó feszültségek közvetlenebb átélhetőséget, érzelmi-gondolati ráhangolódást tesznek lehetővé. A szerző olyan beszélgetőtársat alkot, akinek bizonyos mértékig naiv érdeklődése a beavatási munkát segítheti, ugyanakkor mégis sokszor bizonyul bennfentesnek, finom részletek ismerőjének, kvázi szakmabelinek, vagyis néha úgy tűnik, hogy tulajdonképpen alakmásként is könnyen azonosítható. Nem ritkán Karátson Endre belső dilemmáinak feltárásában, értelmezésében segít, ilyenkor még alkalmilag ironikus, szkeptikus hangvételt is megenged magának, de alapvetően bizonyára az a szerzői látásmód is munkál benne, amelyet Karátson a maga általános kívüllálói (komparatista) szemlélő pozíciójában a legfontosabb pozitívumként értelmez: elfogulatlan-ként, távolabbról vizsgálódva nagyobb esélyt kaphat a teljesebb rálátásra, a hitelesebb véleményformálásra. Ebből adódóan érezhetjük úgy, hogy „az olvasó” szerzőnk öniróniájának is a letéteményese, bár a szerző olykor l'art pour l'art is igyekszik fölébe kerekedni, és egyszerűen az inspiráló polemizálás kedvéért fűzi tovább a beszélgetést az adott témában. Ahogy előrehaladunk a történetben, az olvasó figurája egyre inkább az avatatlan hazai befogadó mentalitásával jellemezhető, aki az író rendszerváltás utáni visszaintegrálódásának ellentmondásos külső-belső történéseit igyekszik jobban megérteni.

A „be akarom vonni szellemi életem alakulásához tervezett zárándokutamba ... meg akarom nyerni, hogy legyen megértő társam ... legyen segítségemre irodalmi *Bildungsromanom* tető alá hozásában” kezdeti célkitűzése úgy valósul meg az ötödfélszáz oldalas áttekintés során, hogy a személyiségmegismerés lélektani és poétikai vetületei az önelemző eszmefuttatások mellett egybekapcsolódnak az idegenség, a köztesség, a kettőződés (sokszorozódás) egyéb irodalmi és közéleti jelenségeinek értelmezésével, beleértve rokon vagy éppen ellentétes jellegű példákat egyaránt. S miközben oly sok mindenről és mindenkiről esik szó, direkt vagy indirekt módon a vizsgálódás valamennyi eredménye a saját feltárulkozást, az önismeret kiteljesedését szolgálja. Eladdig, hogy az utolsó lapokon az alkotó eljut annak döbbenetes felismeréséig, hogy – bár a rengeteg elmondott észrevételén túl még mindig lenne közlendője bőven – az olvasó tulajdonképpen kifosztotta emlékezetét, kirántotta alóla a létrát, s a (belső) összhang is csak ritkán valósult meg köztük. A felszínre került hatalmas anyag szinte megemészthetetlen, az olvasó pedig – kettejük vizionált, allegorikus álmában – egy sorozatgyilkos vigyorgásával tépi ki a szerző kezéből a megrajzoló-dott kép(ek)et, amely(ek) már több előtűnő-elűnő képréteg után maradt(ak) rájuk a hosszú beszélgetést követően.

E nyomasztó zárókép komorságát ellensúlyozza ugyan az álomidézés ironikus-önironikus hangvétele, mégis váratlannak mondható ez az érzelmi hatás. Ha korábban tetten is értük a beszélő bizonyos mértékű megkeseredettségét, azt mindig elhomályosította a felvetéseiben ott rejlő gondolati kíváncsiság, érzelmi felülemelkedés, kedélyes bölcsesség, a teremtő izgalmak pozitív feszültségei, Karátson az idegenség sokféle tapasztalatában is képes volt megtalálni az otthonosság érzetét. Az „agnosztikus szabadgondolkodó” a személyiség megragadásának abszolutizálása helyett nyelvi-poétikai-filozófiai alapokon is igazolta mind maga, mind pedig az olvasó számára, hogy ahány alkotás, amennyi alkalmi megnyilatkozás, annyiféle szerep vagy személyiségréteg alkot mindannyiunkat a világ és belső világunk folyamatos változásából következően. Olyan irodalmi példákkal szemlélteti ezt, mint Borges, Kafka, Musil, Camus ismertebb alkotásai, valamint – jó ismeretterjesztőként – felhívja a figyelmünket olyan kevésbé olvasott kulcsművekre, amelyek érdemibb méltatást is kaphatnának a személyiség titkainak feltárásához, ebbéli tájékozódásunkhoz (pl. *Nabokov: Sebastian Knight valódi élete* vagy *Beckett: Molloy* c. műve – v. ö.: „Él-e bennem egy Molloy? Léphetek-e kapcsolatra vele? Ha nem, és ő bennem él, hogyan beszélhetek magamról? Élőszóban emberekkel? Írásban olvasókkal?”, l. 101. old.).

Szellemi fejlődésének történetéről egyrészt mégis nagyon könnyen, sőt többnyire stílusosan is felszabadult módon beszél a szerző. Szemléletesen mutatja be tudós mestereinek (Gyergyai, Etienne), a tudós szellemi munkatársainak (Jean de Palacio, Kibédi Varga Áron, Réz Pál) ösztönzést adó értékrendjét, tudós elemzéssel és ars poetica ráhangolódással az országot – és nyelvet – váltó, idegenségérzettel küzdő prózaíró rokonlelkek (Beckett, Joyce, Kafka, Rilke, Nabokov, Szolzsenyicin, Gombrovicz, Kundera, Ionesco) problémafeltáró, tájékozódást segítő elveit és alkotásait, illetve azokat a toposzokat, motívumokat, amelyek gyökértelenség és irodalom összefüggés-rendszerében számára sokatmondóak (a picaro, az örült, a gyermek, a felszabadító fantasz-

tikum, a kettősség; egyetemi előadásainak témái közt pl. a tükörfjáték vagy a metamorfózis). Másrésztől azonban súlyos, néhol nem könnyen követhető mondandója van a prózapoétikai és pszichológiai értelemben írói tudósi-emberi önismeretét inspiráló személyiségelméletekről (talán a Molloy-problematika továbbvitt tárgyalása az, ami a leginkább próbára teszi az olvasó értelmezési törekvéseit). A recenziens számára a legérdekesebb, sőt legszórakoztatóbb megközelítést az ÁVO-s megfigyelési-beszervezési kísérletekkel kapcsolatos észrevételek jelentették. Karátson jól kamatoztatja alapkérdésének megvilágításához az egykori feljegyzésekből kiderült dilemmákat és komikus szituációkat: az ügynökök hányféleképpen próbálják kideríteni, ki is ő, mit lehet vele kezdeni, hogyan befolyásolható, melyek személyisége megragadható és próbára tehető összetevői; hányféle álnevet használnak az ő kódolt azonosítására, hány fedőnevet saját „felderítői” tevékenységük álcázására (viccből aztán ő is gúnyosan „átkereszteli” az illetékes elvtársakat), s hogy miként teremtenek szavakból, kitalációkból, feltételezésekből fiktív valóságot annak híján, hogy bármi bizonyosat megtudhattak volna vizsgálódásuk tárgyáról, az „ezerarcú hősről” – aki ráadásul még maga is használt egykor írói álnevet, alteregót (Székely Boldizsár).

Karátson Endre a nyelvközpontú prózapoétika híve. Abban hisz, hogy a mű cselekményét a szöveg élete táplálja, az alanyt a nyelv teremti, s így jöhet létre az a fajta termékeny sokértelműség, amely a szabadságot a beszélő/narrátor és a befogadó számára egyaránt biztosíthatja, ilyen módon hozva létre a minőségi, modern műalkotást. Ez a fajta liberális szemlélet mind a tudós-tanár, mind pedig az irodalmár oldaláról nézve kizárja, hogy bármely hierarchikus, kanonizáló besorolás, szektás vonulat, kizárólagosságra törekvő tudományos vagy szépirodalmi irányzat elfogadható legyen a számára, ugyanakkor viszont besorolhatatlansága nyilvánvalóan megnehezíti azt is, hogy a hazai kritika, illetve olvasótábor őt és műveit könnyebben be-, illetve elfogadhassa, ahogy ezt egyébként a *Retúrjegy* vége felé olvasó-alteregója némi ál-kritikai éllel meg is jegyzi.

Gyökértelenség és szabadság tehát szinonimaként használatos szerzőnk számára minden vonatkozásban, de úgy tűnik, a visszagyökerezésnél fontosabbnak tartja a spontán mobilitást, az új impulzusok, a sokárnyalatúság iránti nyitottságot, és akárcsak honi művészbártaiban, emigráns pályatársaiban (Bakucz József, Ferdinandy György, Márton László, Thinsz Géza, a Mikes Kelemen Kör) is ezt tisztelti leginkább. Magánemberként európai otthonosságról beszél, melyben természetes és előnyös a több kultúrához való párhuzamos kötődés, a (pluszban még az asztrológiai érdeklődésből is táplálkozó) szélesebb látókörrrel s így nagyobb rálátással rendelkezés, a komparatív szemlélet és gondolkodásmód. Mindezek tanulságaképpen bizvást hivatkozhatunk arra befejezőként, hogy nyolcvanéves „magánzónk” nem csupán mint nyugalmazott munkavállaló vált független emeritusszá, hanem érdemessé és függetlené aktív tudósként és művészként, aki mindenképpen izgalmas és – ismerhetőként továbbra is – inspirálóan rejtélyes személyisége a kortárs, helyhatározós megjelölés nélküli magyar irodalomnak.

(Kalligram Kiadó, 2012)

Juhász Attila

Otthon az otthontalanságban

(Hites Sándor *Karátson Endre* című könyvéről)

A nyugati magyar irodalom alkotóinak munkái, különböző okok miatt, néhány kivételtől eltekintve, kívül rekedtek a hazai kánono(ko)n. Sajnálatos tény, hogy a „szerencsés” életművek vagy azok kiválasztott darabjai is, főként különböző anyaországi érdekcsoportok által vezérelten, inkább valamifajta közös elv érvényesítését, semmint a minőség követelményét szem előtt tartva kerülnek ideig-óráig az érdeklődés homlokterébe. Szerencsére e trend ellenében egyre markánsabban érvényesülnek azoknak az irodalmi „intézményeknek” (folyóiratok, kiadók, találkozókat szervező műhelyek) a törekvései, melyek a megőrzésre érdemes, értéket képviselő alkotásoknak, vagy az ezeket vizsgáló, szekunder szövegeknek kívánnak nyilvánosságot biztosítani. Ezért elismerésre és megbecsülésre méltó a pozsonyi Kalligram Kiadó Tegnap és Ma sorozatának elindítása is, melynek köteteiben a hazai és a szomszédos országok kisebbségi sorsú magyar írói mellett a nyugati emigráció élő vagy közelmúltban eltávozott képviselőiről készült monográfiák kapnak helyet. A szeria harmincadik kiadványként a 2011-es évben látott napvilágot a kiváló fiatal irodalomtörténész, Hites Sándor, a Műhely folyóirat állandó szerzője, Karátson Endre oeuvre-jéről írt alapos és igényes elemzése.

A szerző – nagyon találóan – a karátsoni életmű jellegzetességeit, jellemző motívumait különböző hívószavak segítségével adja meg, ezek kibontása által vizsgálja – ilyen módon megkönnyítve az eligazodást annak szövedékében az olvasó számára (is). Amint tartalmas bevezetőjében rámutat: az 1956 óta Franciaországban élő alkotó már új élete folyamán vált magyar íróvá, ami különös kettős identitást (emigránstudat), nyelv- és kultúráköziséggel járó előnyöket és hátrányokat (a magyar fokozatos kopását, a francia épülését, gazdagodását), végeredményben bizonyos fajta otthontalanságot eredményez esetében. Írásművészetét ezért éppen úgy jellemzi a saját (anyaországi) irodalmi hagyományoktól való elidegenedés, mint az idegen irodalmi minták átsajátítására törekvés. A hatások áttekintésénél így Kosztolányi mellett is jól megfér az E. T. A. Hoffmann, Kafka, Poe vagy a kortársak közül Beckett, Borges, Gombrowicz, Nabokov és Robbe-Grillet műveivel való szembeállítás. Az alkotó irodalomtörténeti szerepének vizsgálatában pedig a modern nyugati kisepika ösvényén haladó, ugyanakkor a magyar irodalom „prózaforulatát” megelőlegező pozíció.

Novellisztikája lényegében egynemű, narratív eszközei viszonylag állandóak, ám a motívumvariánsok folyamatos kombinálása, az előre- és visszautalások, az elbeszél és beszélő szüntelen felcserélődése (szerző és alakjai harca) és a lehetséges világok közti ugrások, átcúsztatások bizonytalanná, többértelművé teszik a megértés megvalósulását. „Legjobb pillanataiban ezért nem pusztán zavarba hozza, hanem egyenesen kétségbe ejti olvasóját.” Nem véletlenül hasonlítja a szerző Karátson epikai univerzumát az álom „csodálatos” és az ébrenlét „megszokott” világai közti átmenet átjárásához, és tekinti át több jellegzetes írását – egyébként az író esszéinek útmutatásai alapján – a freudi pszichoanalízis értelmezési keretét alkalmazva. De emellett felhívja a figyelmet a kisprózákban a közismert irodalmi alkotásokon túl a társművészetek (képzőművészet, zene, színház, tánc) műkonstrukciós folyamatának, hatásmechanizmusának, sőt egy-egy konkrét opusának játékba hozására, az egyes szám

első személy fontosságára (illetve ennek megtörésére), a testhez, mint objektumhoz és annak abjektjeihez való beteges viszonyra, a szélsőségesen groteszk ábrázolásmódra.

A kronologikus rendben tárgyalt kötetek közül értelem-szerűen az 1967-es *Lelki gyakorlat*ot vizsgálja először Hites. A pályakezdő alkotó két név, Karátson Endre és Székely Boldizsár alatt jelentette meg írásainak első gyűjteményét, s ez a Doppelgänger-jelleg, a két identitás egymáshoz való viszonya (a *Székely Boldizsár halála* című novellában a „szerző” megöli „társát”) a skizofréniát idézi, már itt a szerző-mivolt megingására, megkérdőjeleződésére utal. Ugyancsak megjelenik a közreadott írásokban az élet és irodalom kapcsolata. A *Schatyviraté íróvája* és a *Szakáts Attila önéletrajza* is azt mutatja be, hogy az íróként vagy tudósként alkotott szövegek, létrehozott univerzumok miként szolgálhatják a valóság kompenzálását. A kisprózák harmadik csoportját (*Az idegen virágok*, *Abroszon innen, abroszon túl*, *Télemakhosz utazása*) pedig az emigráns nézőpont, az idegenség, a félelemmel terhes bizonytalanság, az Unheimlich tapasztalatának megnyilvánulása alapján tekintjük át az elemző.

A *Színhelyek* című novellagyűjteményben (1980) a turista „tevékenysége” kapcsán a helyszín valósága és annak percepciói (a bédekker leírása, illetve az azt felkereső személyes tekintete által) közti elkülönbözés, a reális és dereális terek válnak beható vizsgálat tárgyává (*Rövidzárlat Rovinban*, *Emlék egy portugál monostorból*, *Töredékek a Paradicsom visszahódításáról*). De éppígy foglalkozik egy rövid fejezetegység a szövegek elégikus hangoltságával (*Paso doble*, *Kiürül a jégpálya*), a fikcióalkotás természetével, a metafikció „próbára tételével” (*Egy képzeletbeli fenyőfa előhívása*) és a megfigyelés mechanizmusával (*De profundis*).

Az *Átírások* darabjaiban (ezek a két megelőző kötet anyagával együtt *Átvitt értelemben* címmel az Orpheusznál jelentek meg 1992-ben) elszabadul az addig korlátozottan használt poétikai kombinatorika, a szövegalkotó mozaikdarabok immár teljesen szabadon váltakoznak, cserélődnek fel. Amint Hites rámutat: „nemcsak az egyes szereplői tudatok számára vegyülnek a reális és kitalált történetek, illetve a fikció különböző formái, hanem az elbeszélő nyelvé is össze nem tartozó szövegek járnak át”. Sőt nemcsak konkrét művek (*Svábbogárnovella* – Kafka Átváltozása, *Ő-novella* – Hamlet), de műfajok is „átíródnak”, határai felbomlanak, elmosódnak, egybecsúsznak (*Álarcnovella*, *Lépcsőháznovella*). Megtöbbszöröződik a metafikciós tükröshelyzet (*Fojtogatónovella*), sőt az önreflexió az irodalom terrénjáról elemelkedve a kép (képzőművészet) és a hang (zene) irányában is tovaterjed (*Gömbembernovella*).

Az 1995-ös *Lélek-vándorlás* beszélői a „belakott saját világ, a posztindusztriális nagyváros színtereiben tükröződnek vissza, általában patológikus módon”. A test nyomorúságaitól, különböző betegségektől, rendellenességektől szenvedő alakok szubjektivitása itt már teljesen feloldódott, a tömeg sajátságait birtokolják, vagy erre törekszenek. A korpusz pusztá tárgyként történő felfogásához kapcsolódóan megjelenik a medikalitás, a gyógyítás és az anatómia, a boncolás (*Szakorvosi kezelés*, *Az életöröm elvesztése*). De maga a művészet is defektussá, traumává válik (*Munkakörülmények*, *Tömegkultúra*, *Körtánc*), a „traumatizáltság pedig a művészet paradigmájává” (*Általános Alike*, *Zuhanunk leninelevtárshoz*, *Társadalmi szerződés*).

A három esztendővel később napvilágot látott *In vitro* (a cím a laboratóriumi mesterséges megtermékenyítésre utal)

szövegei az eredet(iség), az ismétlés, az utánzás, a másolás alakzatai köré szerveződnek. Mindezekkel összefüggésben a szereplők bűncselekményeket követnek el, lopnak, hamisítanak (*Fogják meg*), míg másutt az originális valamifajta hiányosságát próbálják pótlással, álcázással elfedni (*Barna sapkás, barkós, sima férfi, Mez*). Egyre szövevényesebbé válnak a mítosz-átiratok (*Szabad a gazda, Szabad akarat*), megjelenik az áltudomány (*Lao-ce karjele*), az ürités végtermékének (*Az a bájos, molett, krakkói asszony*) átlényegülése, a szexuális helyettesítés (*Fogják meg, Epedő*), a mesterséges megtermékenyítés, mely által maga az ember is imitációvá válik (*In vitro*), s végül a szerepek áttünésének köszönhetően a művészet hagyományos viszonyrendszere is felcserélhető lesz (*Elkárhozott Ön, Goya úr?*).

A 2001-ben megjelent *Első személyben* kötetben Karátson figyelme a test tárgyiasságára összpontosul, a végletekig fokozott obszcenitás és bestialitás jellemzi szövegeit. A kórházat a kínzás intézményévé, az „emberi nyomorúság színházává” avatja, melynek „diskurzusa a panasz és a jajveszékélés kakofón kórusa” (*Időhiány, A kórház én vagyok*). Az elferdült szexualitás jelenik meg az *Egy olvasó hosszú, méla lesben* és a *Kutyabaj* novellákban. Előbbiben egy ávos tiszt figyeli meg pöcegödörbeli állásából (Hites egyik kiváló meglátása, hogy Vizeresi örnagy nevében megtalálja Wolfgang Iser anagrammáját) a latrinán új kéziratát olvasó dekadens írónőt, míg utóbbiban a Gazdi, az áhított nő, valamint a férfi kutyája és annak uszkar társa közt létesül átlósan perverz kapcsolat. A *Hálátlan szerep*, a *Reggel megtudjuk, ki lesz a sáros*, az *Aranyfogú jövődő* és az *Eszeveszett kiáltás* pedig a pornográfia, a terror és a horror keresztmetszetein épülnek fel.

Karátson másik arcát, az esszé- és tanulmányíróét, a tudósét is vizsgálja a szerző. A téma szakértőjeként előbb a nyugati értekező irodalom jellegzetességeit, problémafelvetéseit tekinti át, majd az írói és irodalomtörténeti életmű találkozási pontjaira hívja fel a figyelmet. Külön kitér a pszichoanalitikus megközelítés fontosságára, s behatóan elemzi a *Le symbolisme en Hongrie* című nagydoktori disszertációt, a komparatiztika alkalmazásának kiváló példáját. De figyelme kiterjed az alkotó Poe magyarországi hatását vizsgáló dolgozatára, a Jean Bessière-rel közös *Déracinement et littérature* című regényelméleti munkára és magyar fordításban megjelent válogatott esszégyűjteményét (*Baudelaire ajándéka*) is görcső alá veszi.

2007-ben látott napvilágot az író *Otthonok* című önéletrajzának első két kötete. Amellett, hogy a szöveg maga is szépirodalmi alkotás, az értekezésekkel együtt megkönnyíti a novellák értelmezését, (bédekkerként) segít eligazodni Karátson prózai univerzumában. Hites az otthonképzet megnyilvánulásán túl a szerző halálhoz (felesége, Nicole elvesztéséhez) és gyászhoz való viszonyát is vizsgálja – s innen az autobiográfia, sőt az életmű egésze talán leginkább az otthontalanban (Unheimlich) való otthonosság felmutatásaként érzékelhető.

A monográfia, lezáratlansága ellenére (hiszen az oeuvre még nyitott) nemcsak a nyugati magyar irodalomnak, de értelemszerűen a Karátson-recepciónak is fontos, hiánypótló dokumentuma. Az áttekintett negyven esztendőnyi irodalomtörténet, a bő jegyzetanyaggal, fontos mutatókkal és válogatott illusztrációkkal együtt, egy izgalmas írói sorsba és gazdag alkotói vegykonyhába engednek bepillantást, melyben változatos formájú, színes üvegcék sorakoznak, s mindig fortog valami. E tekintetben pedig Hites Sándor

munkája nemcsak a szakemberek, leendő kutatók, de a „különös”, „fantasztikus” novellisztikát kedvelők figyelmére is érdemes, alapos elmélyülést igénylő olvasmányt biztosít.

(Kalligram Kiadó, 2011)

Szemes Péter

Mágikus tükör

(Deák László: Napló)

Aki naplót ír, mágikus tükörbe néz. Bátorság kell hozzá, hiszen a naplóírás, mióta világ a világ, az önnevelés, az önismeret iskolája. Ez az irodalmi, máskor az irodalomból kilógó műfaj valójában kényes, néha veszélyes terep, ahol az író sokféle tantárgyból vizsgázik. Kiderül ugyanis intelligenciája, világértésének, világképének számos mozgatórugója, életstratégiája, viszonya a korhoz, annak művészetéhez, szellemi áramlataihoz és így tovább, de ami a legfontosabb, hogy képet alkothatunk a naplóíró én belső világáról, amely nem mindig egyezik meg a külső képpel. Fokozottan igaz ez Deák László könyvére, amely az 1980 és 1990 közötti évtized izgalmas krónikája, és amely Kemsei István válogatását és szöveggondozását dicséri. Tény, hogy a *Nap Kiadó* alkalmasabb személyt e feladatra aligha találhatott volna, hiszen Kemsei István – a költőtárs, az irodalomkritikus, a tántoríthatatlan jóbarát – az életmű legmélyebb ismerője. Áldozatos munkája méltó tisztelgés Deák László életműve előtt, amelynek szellemi hangsúlyai épp a szemünk előtt változnak meg, mint ezt a Műhelyben folytatásokban megjelent *Repkény* című, kiadás előtt álló posztumusz regény és most a *Napló* igazolja. A két mű nemcsak önmagában fontos, hanem azért is, mert megmutatja, hogy a költő Deák László életműve milyen szellemi gyökérzetel kapaszkodott korába, amely, ezt sajnos megszoktuk már, csak félig-meddig értette. Ebből a szempontból a *Napló* kikerülhetetlen jelentőséggel bír. Már csak azért is, mert a Deák-versekből jól ismert életművész, a bohém figurája mellett a tudatos, az öngyötrésig elemző elmét, a művészeti gondolkodót ismerhetjük meg, aki festői karrierjét cserélte fel az irodalomra (épp akkor, mikor pályája elindult volna). Nem úgy, nem egészen úgy, ahogyan ez egy kockás (igényesebbeknek: négyzetrácsos) vendéglői asztalnál történhet, hanem annál mélyebben.

A könyv első, szikáran tárgyilagos bejegyzése 1980-ból származik: „Az elmúlt héten meghalt Illés Árpád, meghalt Pernye András, meghalt Csohány Kálmán.” A napló-jegyzet írása idején Deák László, a Magvető Könyvkiadó munkatársa, szerkesztője második könyve megjelenése előtt áll, amelyet majd – akárcsak az utána következőket a Magvetőnél – Parancs János fog szerkeszteni. Ez a téma, a naplóíró költői elfogadása, ha szerepel is a feljegyzések között, szinte mindig csak mellékesen. Jóval nagyobb hangsúly esik mások műveire, a szellemi élet jelenségeinek elemzésére, amelyben nemcsak az irodalomról, a képzőművészetről, a filmről és a zenéről esik szó, hanem utalás történik a jazz helyzetére, sikereire is. A több száz név, amelyhez művek, számtalan olvasásban eltöltött óra, kiállítások, hangversenyek élményanyaga kapcsolódik, némi képet adhatnak Deák László életformájáról, szellemi horizontjáról, így arról az érdeklődésről is, amely nem szűnő

vitális energiákkal olvasta és rendszerezte önmaga számára korának szellemi produktumait. A kezdeti spontán érdeklődés egyre tudatosabb, egyre pontosabban irányított szellemi felfedezőútta alakult át. Deák László kutatási iránya a *minőség* vizsgálatára irányult. Elismerő szavai mögött mérlegre teszi a megkésített művészek helyzetét. Korniss Dezsőről így ír: „Korniss munkái így összegyűjtve először szerepelnek nagy nyilvánosság előtt. Ez öreg hiba. Ha az ötvenes évek elején történik ez (legerősebb periódusában), talán másként alakul az ő művészete is...” A feljegyzés a művészi kvalitás mellett a korszakra mint a szellemi alkotás befogadó közegére reflektálva egy nagyon fontos, de gyakran elsikkadó szempontra hívja fel a figyelmet. Nevezetesen arra, hogy az érték elfogadása *korfüggő*. Szerencsés az a művész, akinek műve, művészete *szinkronban* van saját korával. A helyzetet azonban bonyolítja, mint erre számos utalás történik, ha a művész nem hajlandó holmi kozmetikázott vagy egyenesen hízeglő módon viszonyulni a korhoz, amely – úgy tűnik, ősidőktől fogva – nehezen viseli a kritikus magatartást. A félbetört karrierok, árnyékban keletkező életművek temérdek tanulsággal szolgálnak arra nézve, hogy mit jelent korán jött, vagy éppenséggel elkésztett művészhöz lenni. A *Napló* énje tudatosan törekszik arra, hogy értéktételei pontosak legyenek. Érvényes ez a szűkebb és tágabb baráti körre. Utalok itt Parancs Jánosra, Kecskeméti Kálmánra, Kemsei Istvánra, Villányi Lászlóra, Baránszky-Jób Lászlóra, Marsall Lászlóra, és folytatható a sor a hivatkozási mező alapján Tandori Dezsővel, aki a magyar líra paradigmaváltásának kulcsszereplője, mint erre éppen Doboss Gyula könyve kapcsán történik utalás; de visszatérő stúdiumként foglalkozik Deák László Weöres Sándorral, Vas Istvánnal, aki igazi „úriemberként” reagál a költő könyveire, és izgalmas, a magánélet ilyen-olyan eseményei miatt irodalmi csemegének számító bejegyzések olvashatók Somlyó Györgyről, Szentkuthy Miklósról. A hangsúly, habár a magánélet prózája átszővi a feljegyzések egy részét, az alkotó egyéniségének, szellemiségének vizsgálatára esik. Finom patikamérleglen egyensúlyozza szavait a szerző, öniróniával reflektál a lektor munkára (1985-ből), majd a *Főzzünk-e hagymával?* címet viselő eszmefuttatásában a következőket írja: „A 20. századi írói probléma lényege a „hagyma” használatának mértéke körüli eltérő nézetekben sűrűsödik, itt kulminál... Cseppet sem magától értetődő, hogy kikhez, mihez csatlakozik a művész... Voltak korok, amikor ez nem vezetett belső hasadáshoz, ma viszont aligha képzelhető el más. A kulcs nyilván ott keresendő, hogy a szóban forgó író társadalma, társadalmi környezete milyen mértékben képes tolerálni az individualitást...” A viszonylag bő idézet jól példázza a naplóíró-én, a *megfigyelő* nézőpontját. Azt a differenciált nézőpontot, amely egyszerre figyel az *itt és most* valóságára, a konkrét irodalmi megnyilvánulásokra, ám ezt nem tépi ki az élet általános szövedékéből. A *Napló*nak – ennek megfelelően – számos olvasata lehetséges. A konkrét tények, éjszakába nyúló kocsmázások, találkozások, művészeti események, a férfibarátságok és kvaterkázgatások a vállalt és követett életforma sűrűsödési pontjaiként szerepelnek. Ám az is igaz, hogy ezeknek a valóban élményszagú történeteknek is van egy, a fizikai történeteken messze túlmutató szellemi hozadéka, amely fontos szálakkal kötődik az én világlátásához, világképéhez. Jól példázzák ezt a füves könyvekbe való megállapítások, melyek tömör maximák, szentenciák formájában hangzanak el. Álljon itt néhány példa:

„Az élet a jóság próbája, de a romlottak iskolája.” Vagy: „Nincs menekvés: a rossz szokásokhoz foggal és körömmel ragaszkodunk. Nélkülük az élet nem adomány, hanem unalmas várakozás.” S íme egy újabb: „Az ember legközelebb a disznóhoz áll. Mindenekelőtt a szemétkben és a moslékban szeret túrni, örömmel hempereg a sárban. Nem tudom, Darwin hova tette a józan eszt?” De a következő megállapítás is felhívja magára a figyelmet: „Korunk művésztipusa a szorgalmas, okoskodó, humortalan ember. Kemény harcot vív a nézete szerinti álművészettel, amelyet ugyan csak szorgalmas és humortalan, de buta emberek követnek el. De együtt küzdenek, váll-váll mellett az olyan sehonnai, cinikus, parlagi lelkekkel, amilyen én vagyok.” Az idézetcsokor sokat elmond a Deák-féle világlátásról, így arról az *én*ről, akit a versekből ismerünk, aki a jelenségek hagymahéját bontogatva kellő öniróniával és distanciával rendelkezik ahhoz, hogy mást, többet tudjon meg saját koráról, mint amit az elárul magáról. A probléma, hogy minden korba a mindenséget kell belegyömöszölni. Egyszerre nevetség, ugyanakkor heroikus vállalkozás. Mezei Mária könyve kapcsán íródik le, hogy „a mindenség csak a mindenségbe fér bele, emberi praktikákba nem. De talán a művészet az egyetlen mégis, ami legalább felidézni képes a teljességet. Az már mindegy, melyik művészet, kár dekázni. A művészet. Egyetlen remény.”

Deák László *„folyamatanalízise”*, amellyel korát és annak értékeit vizsgálja, a bejegyzések szaporodásával egyre mélyebb és árnyaltabb. Az irodalom mellett egyre nagyobb hangsúlyt kap a lopakodó történelem árnyainak feltérképezése. Gondolok itt az ilyesfajta, 1987-ből származó megállapításokra: „Iszonyodom attól a lehetőségtől, hogy fegyverek oldják meg a tarthatatlannak ítélt gazdasági-politikai helyzetet. Pedig, sajnos ezzel a rémséggel nagyon is számolni lehet...” A mélyben működő fordulat jelzése az is, hogy sokan (a bejegyzés idején huszonegyen) kilépnek az Írószövetségből. Erről a következőket olvashatjuk: „Valami hasonló készül nálunk, mint ami a lengyel írószövetséggel történt. Feloszlatták, s a párttag szövetségi tagok újraalapították. Nem véletlen, hogy nálunk is elsősorban a párttag írók lépnek ki sértődötten, mivel kigolyóztuk volt őket a választmányból.” Deák László nem politikai alkat, de időről időre rávilágít bizonyos eseményekre. Nem maguk a történetek izgatják, hanem azok lehetséges következményei. Prognózisai közül a *Magvető*vel kapcsolatos megállapítása, amely egzisztenciálisan érintette, különösképpen tanulságos. Azt írta ugyanis: „Az a gyanúm, hogy a Magvető Kiadónak befellegzett. Ha a jelenlegi dibdábkodásnak, fatökü határozatlankodásnak hamar nem szakad vége, becsukhatjuk a boltot.”

Az 1988-ból és '89-ből való feljegyzések már a történelmi változások felgyorsulásáról vallanak. Deák László érzékeli ezt, mikor így ír: „Magyarország állami és gazdasági rendje komolyan megrendült, és ezt immár nem lehet sokáig titkolni. Mindenekelőtt politikai és erkölcsi válságról van szó... A magyar társadalom anarchikus állapotba süllyedt... Évtizedek dédelgetett hitét, meggyőződését hajtja el az ember, látszólag habozás nélkül, egy tál lencsért...” A történelmi változások ugyan, ez ma már közhely, nagyobb drámai összetűzések nélkül játszódtak le, de az idegekben valószínűleg jóval több dolog történt, mint amiről a pusztán tények hírt adhattak. Mindez kellő távlatba állítva („most van az a történelmi pillanat, amikor Lengyelország, Csehszlovákia, az NDK, Magyarország

és Jugoszlávia sikerrel leválhatna a szovjet katonai-politikai vonalról...) s pláne az események után a *Napló* fontos bejegyzéseit szaporítják. Annál is inkább, mert Deák László arra is rámutat, hogy a XX. század, rációfólva a matematikára, már '89-'90-ben véget ért. Ezt a „véget” Amerikában Márai Sándor pisztolylövése, Budapesten Weöres Sándor temetése jelzi. A színpad letakarításával színre léphetnek az új szereplők. Deák László megérte a fordulat utáni évtizedeket. Erről azonban már nem a *Napló* számol be, hanem sokkal inkább a versek és a sokat emlegetett kisregény.

(*Nap Kiadó, 2012*)
Baán Tibor

A termékeny mű: teremtett mű

(Tózsér Árpád: Fél nóta)

A nagy lélek, úgy látszik, a legszorítóbb pillanatokban veszi fel sztoicizmusát. Jobban mondva szantszándékkal megfosztja magát azoktól az álmoktól, amelyekből az ember illúziókra szokott ébredni. Erős habitus híján ez lehetetlen, s jár hozzá kereszt is; megértettetik kicsiség és nagyság, munkásan készül a mérleg, de semmi felesleges lárma. Az a fontos, hogy a magunk számára megtalált szavak merre gravitálnak. „Virágvasárnap, nyit a barka, / a paták alatt mirtuszág. – / Jön, jön az Egy, ki megbocsátja / az ember pluralizmusát” – így nézi, látja és gyönyörűen érti az emberfiát Tózsér Árpád.

S mert érti, kettősségében kell értenie; minél érzékibben, annál árnyalatosabb gondolatoktól vezetettve. (Végül is a művészet eszmékre megy vissza: akár Lillának írsz, akár Csinszának írsz, a szerelem, a szépség eszméjét ábrázolod.) Természetes, hogy akiben olyan sokrétű az intellektus, mint Tózsérben, azt ritkán töri le a hangulat. A fátummal szemben érvelni csakis a fátumot megértve lehet. S Tózsér szabadsága az, hogy komplex lélek. A legjelentősebb és legfajszínűbb élettörvényeket ő szemléletileg is ehhez az összetettséghez köti.

Persze, megesik, hogy az ember nem maga választ. („Valami más szervez, nem föld s nem ég”) Csak a választás szükségzerű. Nem e nyélbeütés kényszerében rejlik-e a roppant sorspillantatok hol elúszó, hol felvillanó iróniája? A félreértésből született bölcsességek arra tanítanak, hogy az ember akaratlan is a világ fölé emelkedhet.

Nem sok: egy önkéntelen sóhaj is elég az örökkévalósághoz. Különös kártyajáték a szavaké. Hogy a pakliban melyik az ász, valamiféle korrekciós hallás kérdése is. Így találhat prédájára, akár a legkegyetlenebb komolyságban, az irónia, mely azért tűnik kielégíthetetlennek, mert látszólag minden tárgyát képes túlélni. Mintha az ember tényleg megszabadulhatna kimeríthetetlen kinjaitól. Más szóval: mintha a szenvedésnek nem volna semmi értelme. No, igen, e kijelentés így, a szavak elemi szintjén hangoztatva, már maga is kész irónia. És minthogy a szenvedés méltóságával kajánkodik, egyúttal rés is az irónia koherenciáján. Az értelmezés variációi egymásba folynak, s néha éppen ez: a világertelmezésnek az egymás felé tartása a vers létrejöttének feltétele. „Agg föld, bár már elejt / ezt-azt, hogyha felejt, / csak félig, a más fele / nagyra nyílik másfele” – írja Tózsér Árpád az *Onto-libikókában*.

Az abszolút utáni sóvárgásunkban és a földhöz kötöttség realitásában hogyan is békülhetnénk? Furcsa korunk még furcsább módszerességét mutatja, hogy a vele való cinkosság és a kibúvók nélküli élet olykor egyaránt az irónia alibi-jétül szolgál. A maradandóság óhaja és a romlás kénye közt őrlődő nagy lelkekben az áthághatatlan kettősség felismerése éppúgy kelthet életvágyat, mint félelmet, amikor az ember attól rémül meg, hogy ez a kettősség is elmúlik egy napon. Amíg módjában áll, hogyne lázadna hát! Vagy kíváncsiskodik. Lázadás és kíváncsiság a szellem életében csak látszólag merőben elütő processzusok; legalábbis egy bizonyos életérzés erejéig egyik sem tagadja a másikat. „Bíbelődünk Valamink / nincs-eszközeivel. / Az elégséges Van int, / Semmink hozzá ível.” (*Nekrobatellek*)

„Unja már a vackát” – hangzik a vers hangulati kiindulópontján. Lám, a filozofikus szkepszisen túl valami másról is szó van a költeményben. Talán – ahogy botladozik a szóban – keres valakit a költő? Talán az örök egészség örök klasszikusát keresi? *Mehr Licht!* Több fényt! – kiált túlról Goethe. A termékenység a költő hazája, s hatékonyságát, akárcsak a félreértésből született bölcséletet, szavainak kiterjedésén lehet lemérni. A több fény konok óhajta középette eszünkbe jut-e, hogy a Goethe-féle életbölcséleti ukáz a költőóriáshoz végszavai egyikeként kötődik. Egy Friedrich nevű szolgának odavetett közönséges mondat (Mach doch den zweiten Fensterladen auf, damit mehr Licht hereinkomme! – Ugyan, nyisd már ki a másik ablaktáblát, hogy több fény jöjjön be!) forgácsa? *Mehr Licht!* Amire Kosztolányi ugyan csak súlyos pillanataiban ironikusan tromfol. *Mehr Luft!* – jegyzi fel nehéznél is nehezebb állapotában.

Egyébként pedig éppen Goethe az, aki nem szűnik hangoztatni: minden egyszerre görbe és egyenes. Az egyszerűnek tetsző, de annál inkább nagyralátó attitűd csakugyan bölcs belátást kíván, érzékenységet, a merész igazságok belső világosságát. És éppen ennek a bölcs: hol a tárgyszerűséggel, hol a megnyugvó, hol pedig a fekete iróniával kooperatív lírai ének a vallomása a *Fél nóta*.

A *több fényt, a több levegőt* – akár filozófia, akár frázis: program. A költészet hatalmas csodája viszont épp az, hogy bár célhoz akar érni, sosem ér célba, tehát folyton újrakezdi. Úgy birtokolja önazonosságát, ahogy a tenger egy torkolatnál a beléömlő folyót; végtelen és készségesen befogadó; akár meg is telhetne, de inkább változik. „Mi változott a gyermekkor óta? A gyermek / fölött, s már nem az ujjain számolgatja / az életfa tizenegy ágát, tudja: / a titok nem számítható ki soha.” (*A méhek kicsobognak a gallyak csövéből*) És mégis: amint dolgozni kezd a génusz, számol is; már csupán erkölce is kötelezi, hogy utánamenjen a titkoknak. Vagyis alkot. A termékeny mű: teremtett mű. Nem valaminő megoldás, vagy elintézés, hanem szemlélet, érintés, tapasztalat és tisztánlátás eredménye.

A jelenségek világa az ébredő, az emberlét a maga reggelén képekre ocsúdik. Csupa áhítás, akarat, még sejtelmekről beszélve is a világot inkább mint testet akarja. A szándék végzete különös, a világ ugyanis nem kínál kiutat, ellenkezőleg: a kimeríthetlenség az állandó hívó szava. Ám a reggel múltakony, s ahogy az ember érik, dilemmái fogalmakká sűrűsödnek; a holnap nélküli öröm és a jövőtlen fájdalom szorongást érlel, s többé már nem élhet naivul a teremtmény: ez az este; az egyedüllét a végokokkal, amikor a sors minden irányból, az ember mindenfajta körén éles kérdéseket vet fel. „Más a sok s kevés, más a jó s rossz már, / más a sötét és más a fény. – / A mélyben más én, valami rozmár- / féle

szörny sír – torz, furcsa lény.” (*Leng majd talányos emléként pár dal*) Ne tévedjünk: a fantázia csak eszköz Tözsér Árpád számára, nem megadást szuggerál a képzelet; nagyon is jó lenne győzni.

A sebezhető teremtmény egyetlen esélye, hogy tud és leír. A *Fél nótá*nak ilyen értelemben a szellem, az intellektus szinte kizárólagos léptéke. Rögtön J. S. Bach 140. kantátájától inspirálva nyit, részben a muzsikussá válástól *A gyöngykapu kitárva...* S egy szenvedélyes, nagy képzeletű, de végeredményben minden fölött az értelem primátusában hívó költő lép át e kapun.

Tözsér Árpádnál az ismeret megvilágosító hatalma a vezérszólam; ő az, aki átél, de míg átél egy dolgot, kívülről is nézi; úgy jut el a metafizikai teljességhez, hogy saját felismeréseiben azonosítja az egyén és az egyetemes egymással összefüggő kérdéseit. A külső látás képe nála, mint egy lélekrajz, lelkiileg visszavetített bensőséggként vonzódik a szellemhez, s válik a tudás részévé. Meghódítható-e a pusztulás, fölébe kerekedhet-e az ész és az erkölcsi tett? „Mi változik?” – kérdi a költő. „A vágy ma költi / a nyomorú test égi mását, / s holnap tovább ég. Sose tölti / ki teljesen ön-akarását.” (*Vizsgálok testem, ruhát, ha vásott*)

A szemlélet és a csodálat tárgya az idő eltékoztolt holmijává válik? A *Fél nóta* második felében a mindent összefogó ismeretről Tözsér Árpád finom metsző célzást tesz; tudniillik, hogy a tudás egyszerre csak és nem egyszer épp azt kérdőjelezi meg, amit odáig a maga becseként hordozott. A líra határtalansága révén új színlatásokat sejtető, sajátos sztoicizmus és egy profánul teremtő bravúr kötődik egymáshoz a *Visszatekintés a csillagokból* cím alatt. Titkok kinyilatkoztatása, a transzcendencia elfátyolozhatatlan leckéje: Isten kikerülhetetlen. A kitárult *gyöngykapu*t is alighanem ő nyitja. Tözsér verseiben Isten azonban majdhogynem pontosan annyira közeledő erő, mint az a pluralista emberi adottság, miszerint a teremtménynek megadatik megkísérelni, hogy utolérje teremtőjét. Ez a felfogás, ha másra nem, arra elég, hogy az ember irónia tárgyává vonja önhittségét. Vagy a világnál magasabb, s emiatt nyomasztó realitáson és mítoszon csúfolódni kezdjen.

Az irónia csomagjai a *Fél nótá*ban: az eszköz öncélá emelt remeklései, de a versforma rekeszeiben nyugtalanul vibráló színei, pompázó asszociációi és fogalmi egyaránt rámutatnak az avantgárd emlékeinek közelségére, mint ahogy komolyságuk perceiben önkéntelen idézik Vörösmarty fészengő, egzaltált aggályait. Tözsér gazdag, hajlékony nyelvezete szinte eleve hozza magával a pazar intellektust, a szórójongást, a fogalmazási kunsztokat, a stílusimitációt. A tökéletes érettség mágiája és mérnöksége az övé. (*Szó-kromoszóma; Hommage*)

Tözsér Árpád lírájának külső-belső fénylése mintha kimondatlanul is azt látszana feltételezni, hogy a mesterség e magas foka egyúttal maga a megváltás; mintha a mesterstudásból csakugyan bármiféle üdvösség következne. Holott az írásban csupán annyi a kegyelem, amennyi a szemlélődés és az átélés hozadékából se túl nem csap a formán, se el nem nyelődik a forma edényeiben. Ilyeténképpen: amit a kifejezés nem egységesít, az akarva-akaratlan, mint csonka rész, leválik a műről, s roncsolja a valóságot. Tözsér, mint minden jelentős költő, tökéletesen tisztában van ezzel; úgyhogy jelentős költőhöz méltóan: fölötte is áll anyagának és benne is áll anyagában. Mert egyébként a létnek *pont fele* lenne az övé. Vagyis: „Föl-le a két térfél: / lét és más-lét-mérleg – ahogy az *Onto-libikóka* hangoztatja.

Törekvése szétszórtságtól fáradt s egységesülésre vágyó korunkban a legigényesebb gesztus: a kölcsönös erkölcsi követelményekben és az emberi azonosságokban, az örömben, a fájdalomban, a szabadságvágyban fölbátorítani az egyént a függetlenségre, és elébe tárni áldozati és kegyelmi állapotának örök okát, azaz örök kettőségét.

Szépségét és keservét annak, hogy a teremtmény egyszerre anyag és lélek, értelem és érzelm, utazó, aki befelé, és utazó, aki a külső végtelenbe távolodik, léte a tárgyak és Isten közé ékelődött csoda vagy tortúra.

E fátum felfogása s az ebből való teremtés addig bátorság, amíg építően képes szembehelyezkedni a végzettel, s ugyanakkor képes azt okosan tudomásul venni. Amíg az ember „két fél ladik, párban, / al- és felvilágban.” Mindeme dolgok súlya persze gyötrelmes teher – de mondta-e valaki is az idők elején, hogy könnyű lesz?

(Kalligram, 2012)

Kelemen Lajos

A kezdet szembejön

Turczai István prózai verseiről
(Turczai István: A változás memóriája)

Turczai István terebélyes és szerteágazó munkásságában fordulópontot jelentett a *Hosszú versek éjszakája*¹ című kötet megjelenése. A fordulat azonban nem egy radikális szemléletbeli, poétikai változáshoz köthető, hanem annak a folyamatnak az emblematis felmutatásához, ami e kötet intenciója volt. Az 1997-ben megjelent kötet *prózaverseket* tartalmazott. A válogatásba bekerült szövegekből (*Most már mindig így; Egy év; Venus Vulgiva; Amerikai akció; Platón úr vacsorája; Euthanasia-keringő*) jól láthatóan rajzolódik ki az a napjainkig ívelő, s most immáron újabb kötet formájában is testet öltött tendencia, amelyet egyszerűen Turczai saját, elidegeníthetetlen prózavers-hagyományának tekinthetünk. Ha a tartalomjegyzéken végignéznünk, látható, hogy a prózavers az 1980-as évektől kezdődően folyamatosan jelen van költészetében; az életmű gyarapodásával, illetve ennek egy halmazba, kötetbe szervezhetőségének felismerésével formai elveket szem előtt tartó, egyszersmind a műfaj mellett határozottan állást foglaló válogatás született. Határ Győző e könyv előszavában így ír a műfajról: „Több helyütt leírtam már – jó prózaverset írni nehezebb, mint formahű, »ókonzervatív« poémát. A rutinos költő, akinek a kisujjában van a mesterség minden csínja-bínja, a kisujjából kirázza a verset (fogadásból, tréfából vagy akár hogy rögtönző készségét fitogtassa). Jó prózaverset írni viszont – kegyelmi ajándék. A kegyelmi állapot megragadása; a sugalmazott szavak »elkapása« ügyes szerrel, azok meghamisítása nélkül; a nyers szöveg átfésülése, »megtisztítása« az idegen hozzátétől, a vers-üzenet elrontása nélkül: ennek is előtanulmánya van, nem sikerül akárkinek, akármikor.”²

A *Hosszú versek éjszakája* mindemellett érzékletes példája a formai és tematikai bőségnak, a mindent önmagán áteresztő és ezzel gazdálkodni képes szubjektum megany-

1 Turczai István: *Hosszú versek éjszakája* (Prózaversek). Belvárosi Könyvkiadó, Bp., 1997.

2 Határ Győző: *Útrabocsátó* = *Hosszú versek éjszakája*, 5–6.

nyi alakváltozásának. A személyiség integritása nem kérdés, ám a szövegek tipográfiai megoldásai meglehetősen változatos, intenzív felületet hoznak létre; látható, hogy Turczi nagyon sok mindennel kísérletezett, a tradíció számos változatát kereste fel és formálta saját képére. Ugyanakkor végterményként mégis egy olyan költői emlékezet realizálható, ami érdeklődését tekintve a heterogenitástól lesz egyéni, szövegmegoldásait tekintve mozgalmas, és nem riad vissza a radikális szöveg megjelenítésektől sem.

Minderről szükséges beszélni, ha *A változás memóriája* című, 2011-ben megjelent kötetével foglalkozunk. A változást (a könyv címéből kiterjesztve) figyelembe véve megragadhatjuk a köztes időben beállt poétikai módosulásokat, mivel az újabb, prózai verseket tartalmazó kötetben már kizárólag zárt formszerkezetű, a fent tárgyalt kötethez képest rövid szövegeket találunk. Az is különbség, és lényeges, hogy a 2011-es könyv műfaji megjelenésében apróbb módosulást láthatunk; eszerint *A változás...* versei prózai versek, míg az előző vállalkozást még prózaversekként tartjuk számon. A prózai versek elnevezés határozottan utal arra, hogy ezek a szövegek már nem ugyanazt a mintázatot követik, ami a nyolcvanas és a kilencvenes években jellemző volt, s valóban: az új kötet szövegvilágán jól láthatók a tartalmi, poétikai és terjedelmi változások.

Amíg a *Hosszú versek éjszakájában* a terjedelem sok esetben meghaladja az ötven, nem egy esetben a száz sort, addig *A változás memóriája* szövegei megmaradnak a tíz és húsz sor közötti terjedeleminél. Következésképp az újabb versekben másfajta poétikai megvalósítással találkozunk. A *Hosszú versek éjszakájában* a szétírás, a szóródás metódusai érvényesülnek, áradó, hosszú szakaszokkal operáló reprezentatív hosszúverseket olvashatunk (*Euthanasia-keringő*; *Amerikai akció*, *Venus Vulgivaga*), illetve olyan tematikus versfüzéreket, amelyek olvashatók önálló műalkotásként is, valódi erejüket azonban a szövegegyüttesbe ágyazottan érik el (*Most már mindig így*; *Egy év*). S hogy a sor teljes legyen, a *Platón úr vacsorájában* feltűnik a sorkizárt, hasábos elrendezés is. Ezzel szemben *A változás memóriája* szövegeiben egy letisztultabb, lecsiszolt, gondos és fáradtságos alkotómunkával kiérlelt, hosszúságos vívódások után rögzült fegyelmezett sorokba tördelt, megszólalásmódját tekintve nyugodtabb, oldottabb, egyszersmind azonban összeszedettebb verseket találunk.

A változás memóriájában az öt ciklusba rendezett versek ugyanannak a T. S. Eliot-mótnak rendelődnek alá, amely jól jelzi az emlékezettel kapcsolatban, hogy a játékba hozott szöveg emlékezőtechnikájának egy esetleges keresztolvasat esetén realitása lehet. Nehéz, felemelő helyről választott mottó, a *Négy kvartett Burnt Norton* című nyitó darabjából, a kötetet útra bocsátandó: „Minden mindig most van.”, olvassuk, egyszerűségünkben elsúlyosodó szavak, az emlékezés végzetesen jelenre utaltságát felmutatandó. Szükséges hosszabban idézni Eliotot: „Szavak, ha mozognak, zene, ha mozog, / Csak az időben; de ami élni tud, / Az csak halni tud. Szavak ha elhangzanak, a csöndbe / Torkollnak. Csak a formával, a renddel / Torkollhatnak a szavak, a zenék / A nyugalomba – kínai váza is / Nyugalomban még örökké mozog. Nem a hegedű nyugalma, míg a hang kitart, / Nemcsak ez, de az együttlétezés, / Vagy mondjuk úgy, a vég a kezdet előtt van, / S a vég s a kezdet megvolt mindig is / A kezdet előtt és a vég után. / És minden mindig most van.”³

(Vas István fordítása, a kiemelés tőlem, S. CS. A.) *A Négy kvartett* olyan szintéziskísérlet, ami a 20. századi nagy szét hullásnak, szétesésnek próbált gátat szabni a maga eszközeivel, megpróbálva összerakni egy olyan világot, ami letűnt, megpróbálni beszélni az időről, a térről, a változóról és a változatlanról.

Turczi István nem pontosan erre vállalkozik, a választott mottó azonban jelzi: emlékezni csak a jelenben lehetséges. Ezzel kerül rögtön konfrontációba a cím második fele, a memória, hiszen mindközönségesen arról az archívumról van szó, ami lehetővé teszi számunkra a tér-idő kontinuum legalább hozzáférhető elrendezését. Ez pedig feszültséget generál, mert hiába tudjuk és fogadjuk el, hogy az emlékezés végtelenen a jelen módusára utalt, az elvégzett tevékenység, nevezzük anamnézisnek (felidézés), látszólag elmozdul ebből a pozícióból, úgy, hogy a felidézés eredményei, az emberi tudatban megőrződtek ismét képessé válnak arra, hogy modifikálják, felülírják a jelent. A címadó versben pontosan ennek a visszatérülésnek a problematikáját látjuk: „Ha elfogadod, hogy az ismétlődés a változás / memóriája, képessé válhatsz ritmizálni / megfigyeléseid. [...] Megtanulhatsz / parcellázni az emlékeid. Elgondolhatsz valamit, ami / aztán persze más lesz. [...] Sokáig tart, / amíg minden visszakerül a helyére. Ha elfogadod, / hogy az ismétlődés a változás memóriája, képes / leszel ritmizálni tévedéseid.” (17.)

Telitalát: a borítón és a belívben Fazakas Csaba *Fellelő kapu feszegető* című sorozata kapott helyet. A fölfirkált, szinte csak fölskiccelt, deformált alakok emlékeztetnek valamire, ami valaha antropomorf volt. Ezeknek az élő, szervesült alakoknak a gomolygása, akár kívül, akár belül esnek a tesztháron, jól jelzik az emberi létezés folyamatos kitörési kísérleteit, a feloldódás lehetetlenségét, a határok permanens meghaladás vágyát. A bonyolult, burjánzó, tekergőző vonalak mindig a test határainak közvetlen közelében maradnak, vagy onnan indulnak el, vagy igyekeznek belebontani a struktúrába, keresztezik, újra meg újra felülírják, átfutnak egymáson.

Az első ciklus verseiben (*Hazárdnak rendületlenül*) is érezhető már: nemcsak a felidézett alakok, nemcsak a megidézett kulisszák fontosak, épp ellenkezőleg. A felidézés folyamata az, ami a versek lírai alanyát mozgatja; az időzés, az emlékezet szóra bírása, s ennek a nehézsége az egész első tematikát eluráló beszéd- és szemléletmóddá változik: „A közös múltból sorsod már levált. Szószékéről le, / szószékre fel; egyedül járod, mit járod: futod a szívkanosszát. [...] Arra lettél, / hogy végigjárd a magad különbejáratú stációit, / tetszőleges sorrendben, pazarló szigorral. Hogy / olyan legyél, mint egy isteni terv kalligráfiája. De mi / haszna, ha nem oszthatod meg senkivel.” (*Szószék*, 19.) Élnünk kell a gyanúperrel, hogy az első ciklusban található szövegek önmegszólítások, az egyes szám második személyre-láció pedig lehetővé teszi az egykori és a mostani közötti távolság áthidalását. A legizgalmasabbak azok a szöveghe-lyek, ahol ez a kettes beszélő hirtelen többes szám első személyűvé kontaminálódik, megkülönböztethetetlené montírozva az egymásra rakódott rétegeket: „Meghúzódsz a geometrikus homályban, ahol nem / láthat, aki lát. Csak vázlat vagy egy időmarta, / csöndre-csiszolt történethez. Silány kis emlék-pótlék / a szem sós paraszában. *Kevés ahhoz, hogy újra / mozgásra bírjuk a tereket.* Látom, elfogyott a / kristályok türelme. Ha most hirtelen feltámad a szél, / megint törté- nien helyettünk valami.” (*Lélekmetező Jack*, 21., a kieme- lés tőlem, S. CS. A.)

3 Thomas Stearns Eliot: *Négy kvartett* = T. S. Eliot versei. Európa Könyvkiadó, Bp., 1978, 149–183.

A második tematika verseiben a humánontológia kiterjed; a szubjektum sokszoros reflektáltságban készül rögzíteni az emlékezet megragadható metódusait. Az *Alkímia* címmel ellátott szövegfüzér négy darabjában így változik az aranycsinálás az önfeltalálás lehetséges, rögzített szín-kavalkádjává; a nyitó *Melanózisban* a sötét dominál („A fehér eltűnik a feketében, a vörös a / fehérben, és a citromsárga a vörösben. Elemek, elmék / egyesülése. Az alkímia aranyszabálya maga az arany.”), a *Leukózisban* a fehér („Hattyút és galambot látsz, puha karácsonyokat, zászlót, abroszt, vendégszobákat. Cukrot, krétát, paranoiát és vakító ébredéseket.”), a *Xanthózisban* a sárga („A középkor aranyfüstös / táblaképei. Orosz templomok hagymakupolái. A Góbi-sivatag / korokon átfújó szüretlen pora. Van Gogh napraforgó-tengere.”), míg végül, ha van vége egyáltalán, a *Iózisban* a vörös („Folyik, csak folyik, mint a vér, szegény. A / sötétben fel tudod idézni, de látni már nem láthatod. / Ahogy a láng, a szegény, a muskátli. Ahogy a rubin, a / posztó, a karmazsin. A nagy babiloni parázna / skarlátszíne. A szfinx vörösre festett arca.”) Az érzékekre hagyatkozó emlékező alkímia alatt tehát az emlékek megragadását és formálását érti, jól tudva, mennyire viszonylagos tevékenység, eredmény egyaránt. A színek relatív egysége a tudatban összegződik, ugyanakkor a fenti idézetekből is látható, miként képződik távlattá a szubjektív és objektív térben és időben szabadon arénázó szubjektum által felskiccelt, s még így, vázlatában is monumentális felépítmény.

A harmadik ciklus a szellemi archívumból olyan alakokra fókuszál, akik az alkotóművészet különböző ágaiban tevékenykedtek. A kapcsolódás itt sem új keletű; a korábbi életmű két emblematikus kötete a 2007-es *áthalások*,⁴ illetve a 2002-ben megjelent *SMS 66 kortárs költőnek*.⁵ Turczitól egyébként sem állt soha távol a mindent egy mezőbe transzponálás azon gyakorlata, amely az átélteket, az átélhetőt más életművek fénytörésében is felmutatja, kialakítva ezzel egy időben saját, egyedi mintázatát.

A *Remake* verseiben a világirodalomból Jorge Luis Borges, Zbigniew Herbert, William Carlos Williams, Wallace Stevens, Itamar Jázó-Keszt, a magyar irodalomból Vas István és Deák László alakja, alakmása idéződik fel, emellett három ekphrázis található a ciklusban. A Gyémánt László, Gábor József és Gaál József festményeihez írt kommentárok, hasonlatosan a lírai életművekhez, itt is kiindulópontul szolgálnak, felidéznek, megidéznek, elhasonítanak, s ezekből a transzparenssé váló felületekből születik az újabb és újabb vers, szem előtt tartva azt, hogy akiről megemlékeznek, az a jelenbe kerül. Ez a kétes szimuláció mindig azzal kecsegtet, hogy az elmúlás vagy akár a közelebbi vagy távolabbi múlt nem végleges, a fizika törvényei mellett működő szellem gesztusai segítségével képes arra, hogy mindezeket újra egy mezőben rakja össze.

A kötet utolsó tematikájában, a *Tésai napokban* a szemlélődés mellett a megképezhető távlatnak újabb változataival találkozunk. Az emlékezés itt szűkebb térben játszódik, legalábbis a ciklus *Tésai napok* alcímmel ellátott darabjainál megfigyelhető ez a törekvés. A Börzsöny lábánál, Ipolyságban található kicsiny település az emlékezés szakrális terévé változik, szinte mitikus távlatba emelkednek a hétköznapi meditációi, a lírai szubjektum önnön árnyaival viaskodik: „Én, aki annyi ember vagyok, egyetlen név szorításában / hullok ki magamból. [...]

Önmagaimnak állhatok útjába / csupán. Máskor engedi, hogy megmutatkozzék bennem / a nevem. Feltárljon a saját misztérium.” (*A saját név*, 65.) A tudat és a szellem magára utaltsága, kiszolgáltatottsága ellenére is végzi a dolgát; a létezés áhítása ez, az apró, mikroszkopikus elemek egymásra rakosgatása, a nagy, sorsfordító kérdések latolgatása, mindez pedig dicséretes önfegyelmekkel párosul.

A szövegekben végig érezni, hogy elevenbe vágunk; az emberi létezés számtalan alakulási lehetőségét hagyják felvillanni, a mélystruktúra összeütközik a felszín hordalékai-val, nemegyszer azzal is konfrontálódva, hogy saját esetlegességünk teljes tudatában miként zajlik a túlélés a határonkon. Ekképp *A változás memóriája* egyszerre beszél a felejtést követő szomjúságról és a jelenben realizált egyéni és kollektív sorsmintázatok dinamikájáról. Történjék bármi is: mindenünk a jelenbe roskad, mindenünk a jelenbe ér. A kötet végén a magányos *Kié* című vers az *Epi* című ciklus egyetlen darabjaként megerősíti kételyeinket és elhomályosítja minden addigi tudásunkat, amikor a memória működtetéséről, az anamnézisz fenséges, felemelő vagy éppen mélységekbe húzó narratívájáról szólva annyit állapít meg, amennyi erről egyáltalán elmondható: „Az agy órája lejárt / bízd magad értekeidre / már túl néhány fohászon / menetkész új jelekkel teli az ég / kié a tisztánlátás ez a kozmikus vászon”.

(Palatinus Kiadó, 2011)

Sütő Csaba András

Czilczer Olga: „Mehetünk, kedves”

Egy értelmiségi pár (élettársak) – szimbolikusan pedig egy egész generáció – halk, szolid búcsúja a nyüzsgő „világ-vásártól”, s lassan az Élettől is. Itt az Idő, „mehetünk, kedves” – s talán már hiányozni sem fogunk senkinek, nélkülünk forog-pörög a világ tovább...

A „mehetünk” szó a regényen belül többféle szituációra is vonatkozik. Még tervezgethetünk – készülődhetünk – utazgathatunk ide-oda; még elvárásaink vannak egymással és a világgal szemben – ha a megvalósítás márk nem is megy könnyen; gyakran kudarcba fúlunk álmaink. De egészen konkrét jelentése is van itt: adott esetben a hűvösödő kertből *bemehetünk* a védett, kellemesen meleg szobába. Még van lehetőségünk kedvünk szerint rendezni mindennapjainkat, találkozásainkat, holott talán már „kiadták utunkat” a felsőbb hatalmak.

Az egykor sikeresnek számító, művelt, az egyiptomi művészetben a régészeknél is jártasabb festő-tanár, Lajos mára már egyszerű rajztanárrá szürkült, aki a diákjai számára szervezett kiállításon néhány saját rajzzal is szerepel ugyan, de önálló tárlata már régóta nincs. Élettársa, az intelligens, igényes könyvtáros, Ida – elvált asszony lévén – szeretné, ha mozgalmasabb életet élnének; de Lajos erre már nem tudja rászánni magát. Mindössze két éve élnek szorosabb szimbiózisban; ki-ki saját otthonában; hol egyiküknél, hol a másiknál töltve az estét. Lajos kertes házban lakik lányával és unokájával – a viruló Kert (mint kissé megfakult Éden) veszi őket körül tavaszikésőnyári gyümölcsök illatával-zamatával. Legfőbb dísz, egy hatalmas, dúsan termő meggyfa magasba törő, büszke ágakkal, mintha bizonyos értelemben közös életük jelképe lenne: érett gyümölcsöit már nem tudják leszedni, oly magasban vannak. Így jórésük – aláhullva – kárba vész.

4 Turczi István: *áthalások*. Palatinus Könyvkiadó, Bp., 2007.

5 Turczi István: *SMS 66 kortárs költőnek*. Orpheusz Kiadó, Bp., 2002.

A kisregény szerkezete alinearís, cselekménye jóformán nincs is; csak a szereplők tudatáramában lejátszódó mozzanatokból következtethetünk a valós eseményekre. Az író nő mindkét hőse tudatába „belehelyezkedik”, így kettős nézőpontból láttatja a történeteket; még a párbeszéddek is valóság-gal egymásba folyó szövegek, az ide-oda dobott gondolat-labdák mintegy keresztezik egymást, s a mondatok szétterül-nek. A párkapcsolatot a rokonszenv – barátság – segítőkész-ség parányi, szavakkal alig kifejezhető jelei teszik gazdaggá: az élet utolsó szakaszán már nem annyira az elsöprő szenved-ély, mint inkább a nyugalom és a békesség, az otthonosság vágya köti egymáshoz a feleket. Cziczler Olga kiváló érzék-kel, finom plaszticitással mutatja be ennek a szelíd-szolid kapcsolatnak a mélységeit, amely természetesen messze van a „holtomiglan – holtodiglan” elkötelezett összetartozástól, mégis: lehetőség a létmagány oldására. Lajos erős dohányos, asztmatikus rohamokkal, tüdőtágulással küzd; emiatt bekerül a kórházba – egyelőre csak kivizsgálásra, másodszor azonban már komoly veszélyhelyzetben van. Ida aggódik érte, látogat-ja, kedvenc süteményeit viszi be neki – de valójában tehetet-lenül néz szembe a helyzettel: mi lesz, ha...?

Sok százezer időződő pár aggodalmaskodik így az élet alkonyán, hiszen egymásra vannak utalva. Az író nő ez eset-ben azonban mégis inkább arra teszi a hangsúlyt, hogy az egymást bizonyos értelemben jól kiegészítő partnerek – bár különböző múlttal, családi háttérrel érkeztek ebbe a kapcsola-tba – önállóságukat megőrizve, egyfajta életszövetséget kötöttek egymás erősítésére, gyámolítására. Ida tudatalattijá-ból fel-feltör egy-egy mozzanat hajdani eseménydúsabb éle-téből, rövid (mindössze két évig tartó) házasságából, amely-nek érzelmi alapjait voltaképpen a *szorosabb* együttélés ingatta meg. Ami megromlott, azt helyreállítani többé nem lehet, nem érdemes: „elfújta, széthordta a szél, mint a pity-pang nemrég még étellel teli, mára szánalmasan eltárgyasult szirmait, példaképpen arra, hogy lesz az élő, vegetáló, léleg-ző szépségből dudva, hogy válik még csak nem is fogható tárggyá, mely – napok kérdése – tovább porladva elemeire bomlik a szemétdombon”. Ebből okulva választotta inkább a különélést Lajossal: „ki-ki él a maga csigaházában”, s ha netán elválának útjaik, még csak költözködniük sem kell. „Elköszönnénk egymástól, mint találkozásaink estéin, ami-kor egyikünk hazatér, a másik marad; s ilyenén elválásunk, ha jól meggondoljuk, tulajdonképpen apró, s csaknem min-dennapos szakítások végeérhetetlen sorát képezve, maga a NAGY SZAKADÁS (mintha egyfolytában csak ezt gyako-rolnánk); s így mintha egész kapcsolatunk nem állna más-ból, csak ebből a nagy szakadásból.” S mégis, ez az *együtt is – nem is* szorosabb kötelék, mint a folyton „egymás nya-kán” élők zsörtölődése.

Ida mélytudatában kínzó emlékként lappang egykori veté-lése, amikor már csaknem öt hónapos magzatát a műtőaszta-lon kellett hagynia. „Egy *életért* szenvedni, egy *másik életért* – az persze más. (...) De itt a *halálért* szenved az ember, egy magzat haláláért, mely – ahogyan világra nyomul – már meg is szűnik létezni, mert nála a születés egyenlő a halállal, a *magzat halálára kel*, azonnali pusztulásra születik, mert a *szü-letése* lesz a *halála* is, s ehhez nekem kell közreműködnöm”. Vissza-visszatérő álmaiban a gyermek mindig halott nővé-re arcával nézett rá; „egészen olyan volt az újszülött, mint Margit, aki ekkor még élt persze, csak a következő év őszén ment el szegény”. Ida hajdani házasságából csak egy kedves virágos ruhafoszlány maradt, mint emlék; elvetélt magzata helyett pedig Margit kisfiát, Péterkét nevelte fel, egyedül,

szeretettel; de már Péterke is kirepült otthonából: tehetsé-ges, elfoglalt fiatalemberként csak akkor látogatja meg (fel-nevelő) anyját, ha valamire szüksége van...

Hát ilyen a mai női sorsok nagy része. És most itt van Lajos, aki mégiscsak feloldja Ida magányát. Egyszer azt mondta Idának: „olyanok ők ketten, mint egy külön-külön gubbasztó kockaszobor”, mindkettő „a maga gondjaiba zár-közva ül a talapatán (a soha ki nem költendő tojásain), kimozdíthatatlanul”. Egyikük sem igazán elégedett; de a „páros magány” mégiscsak kellemesebb, mint az egyedüllét. Különösen az öregedés küszöbén. Ida némi iróniával tekint saját védekezési stratégiájára (kozmetikus, fodrász; „üstö-ke lépésről lépésre vált egyre szökebbé, mint a felkelő nap-korong”). Lajos viszont még a fenyegető jelek ellenére sem hagyja abba a dohányzást.

A kisregény nagyobbik fele a kórházi időszakról, kettejük kapcsolatának érzelmi elmélyüléséről szól. Természetesen továbbra is a belső monológ eszközeivel tárja fel az író hősei gondolatvilágát; de azért egy-egy szerzői félmondatban-mondatban érzékelteti azt is: részvétellel és szeretettel kísé-ri útjukat. Hiszen Lazovits, a főorvos, világosan megmondta Zsuzsának (Lajos lányának): „elégge előrehaladott állapot-ban van” az apja; fel kell készülni a legrosszabbra. De Ida ezt nem akarja tudomásul venni; sőt inkább megnyugszik: „Jó is, hogy ráijesztettek kicsit; csak ijedjen is meg Lajos, legalább annyira, hogy leszokjon a dohányzásról teljesen”. Csakhogy Lajos nem szokott le. A végre megnyíló – tanít-ványaival közös – kiállításán erősen köhögött, sötét öltönyé-ben nagyon soványnak látszott – de azért örültek a sikernek. Derűsen mentek haza, hogy Lajos virág- s gyümölcsillatban úszó kertjében töltsék az estét.

De lányának egyik nap váratlanul mentővel kellett apját újra bevitetnie a kórházba. Ida este szorongva hívta fel a főorvost; s a válasz megrémítette: „Lajos nagyon rossz álla-potban van”; „gyorsabbnak ígérkezik a folyamat, mint az lát-szott még a múltkor is, s máris elkezdődött... (...) Itt bent még el tudjuk látni, meg tudjuk neki könnyíteni a folyamatot, de otthon már...” S mikor Ida másnap koradélelőtt bement a kórházba, Lajos ágya mellett ott volt a lélegeztető készülék; ő maga – furcsa tekintettel – valamiféle „betegség-démono-ka” vizionált, amelyek folyton őt nézik. Arca elkéült, az erek kidagadtak a nyakán. Ida szájában megjelent az a furcsa íz, amelyet akkor szokott érezni, ha valami nincs rendjén – „a torkáig ért, az fojtogatta, mintha ő lenne itt a beteg, s nem is az, aki az ágyban fekszik.

Cziczler Olga rendkívül érzékletesen, átélten jeleníti meg azt a szorongató betegségtudatot, ami hősnőjében – párját látogatván – fel-feltámad. És mi lenne fordított esetben, ha ő lenne a beteg? Számíthatna-e Lajos segítségére? Szinte már viszolyog a kórháztól, „melynek büze úgy hatolt át betege egyre sorvadó és magát megadó testén is, mint a röntgensu-garak”. Lajost már a beszéd is fárasztotta; de azért mosolyog-ni próbált, tervezgetett: „ha innen kiszabadulok, elmegyünk valahova”. De hova? Sárospatakra, ahova régóta készül-nek? Avagy Egyiptomba, ahova Ida már oly régóta vágyik? S egyáltalán: el tudnak-e még menni valahova, bárhova? „Mehetünk, kedves”, igen – de mikor s hova?

Lajos pedig – magára maradván a kórházi ágyon – már egyáltalán nem tervez. Érzi: itt a vég... „Most, hogy itt vagyok bezárva és szorosra fogva ebbe a négyszer hétmé-teres sorvasztóba, apró ablakkal, ajtóval hálózottan, hogy épp csak levegőt kaphatok még rángó-remegő társaimmal, szállni már nemigen tudunk, s hogy kiszabadulunk-e valaha

is, kérdés. Itt, ahol mozgásterünk a képzeletünkre szorítkozik, s jó, ha idő előtt gombostűre nem tűznek, mind gyakrabban jut eszembe a kert. Mászkálok fáim-bokraim közt, lehajlok egy-egy ágaimtól elejtett gyümölcsért, kitépek egy-egy gyomot”. S szinte látja a meggyfát, amely képzeletében Ida jelképe lett, amint „gyümölcsrel büszkén megrakott ágaival” nyújtózik a magasba. Ida egyszer – a meggyfát csodálva – a szépségről beszélt neki, „amely az öregséggel nem sorvad el egészen” – s közben nyilván magára /is/ gondolt.

Ida emlékezetében is fel-felvillan egy kép, amint Lajossal együtt üldögélnek a hűvösödő kertben, s a meggyfáról beszélgetnek, „amely végre mintha megmozdult volna”. „Feketére festett, dúsán áttört, szantálnál finomabb legyezőnk, az anyaföld által marokra fogva, fönt sötétkéssel, némi ózüsttel, csak sejthető vörössel csipkézetten, ütemesen keverte, hajtotta felénk a kert illatát”. „Ne menjünk be?” – kérdezte Ida, vörösen lángoló, kiütésekkel vagy szunyogcsípéssel teli karját mutatva. S Lajos gyengéden válaszolt: „Mehetünk, kedves”. Ida másnapra belázasodott... Igen, mehetünk; s megyünk is, ha itt az Idő...

Belefáradva a napi teendőkhöz, kicsit talán meg is csömörülve az elmúlt időszak történéseitől, némileg a kórháztól is, Ida egy nap pihenőt engedélyez magának: *nemet* mond mindenre, nem megy sehova. Lakása ablakából nézi, amint két munkás az útburkolatot javítja. „Tisztán lehetett látni a járda csúnya sebeit, a sűrű, vörös szurkot, amely mint ha alvadtvér lett volna. A lemenő Nap „vére”? „A térdepelő ember szépen elsímította a szurkot; aztán, indulófélben, Ida felé intettek, majd útjukra indultak. Ida egy darabig még nézte őket – „egyetlen enyészpontonban vesznek el mindketten, gondolta, de ezt már nem volt kedve megvárni...”

Ezzel a képpel zárul a kisregény, mintegy hősei jövőjét is sejtetve. A vér színe, a lemenő nap, s a két távozó, lassan elenyésző figura a tájban: mintha totálplánban vetítené ki az író a két ember zsugorodó alakját. Amint eltűnnek a Térben és Időben...

Így megyünk el mindannyian – ki ekkor, ki akkor; hátunk mögött hagyva a Pillanattá zsugorodott életet. S ha eleinte tiltakozunk is ez ellen – végül beletörődünk. A Kert tovább virágzik – Zsuzsa és kislánya majd folytatja Lajos félbehagyott munkáját; Péterke is továbbadja, továbbviszi a szeretetet, amit Idától, (fel)nevelő anyjától kapott.

Czilczér Olga csendes, finom – a szó Arany János-i értelmében vett – humorral szemléli az elmúlást. Nemi melankóliával, de tudomásul veszi, s erre int bennünket is: mindnyájan alá vagyunk vetve az Élet közös törvényének, s testünk az enyészeté... Távozzunk tehát emelt fővel ebből a világból, amikor eljön annak az ideje.

(Pannónia Könyvek, 2012)

G. Komoróczy Emőke

Tempo perdido

(Czigány Zoltán: Az utolsó mondat)

Czigány Zoltán posztumusz kötete, *Az utolsó mondat* a Hungarovox Kiadó gondozásában megjelent válogatás. Hasonló jellegű gyűjtemények szerkesztőinek szándéka többfajta lehet. Egyfelől a szerző korábban nem publikált írásainak közlése, másrészt az egész életmű kritikai igé-

nyű, teljességre törekvő előtárása, de vezetheti a válogatókat valamilyen sajátos szempont, az íróra jellemző stílusjegyek felrajzolása, az alkotó attitűdjeinek, poétikai elveinek prezentálása is. A szóban forgó könyv láthatóan elsősorban ez utóbbi szempontot érvényesíti, hiszen nem tartalmaz kiadatlan, a nyilvánosság számára még újdonságot jelentő darabokat, nem érvényesít szigorú kronológiát, mivel az itt olvasható történetek nem feltétlenül a megszületés és az eredeti megjelenés rendjében követik egymást. Az viszont tagadhatatlan és látható rendszerezői szándék, hogy egy írói alkat fontos és jellemző pillanatait villantják fel a novellák. A biográfikus súlypontokat kijelölni igyekvő elgondolásban a kötet címe, a korábbi, *Az utolsó fiamnak* című kiadvány egyik írása (*Az utolsó mondat*), valóban könnyen kínálkozó és hatásos választásnak tűnik. Arról nem is beszélve, hogy a végső „jelentkezés” szövegei részben, ha nem is egészében igazodva a Czigány-oeuvre korábbi építőköveinek megjelenési idejéhez, így egymás mellé helyezve valóban egy életút állomásait jelző narratívát követnek. A sokoldalú, dokumentumfilmesként, televíziós szerkesztőként, íróként, irodalomszervezőként is tevékenkedő alkotó elbeszélései, mesenovellái a válogatás keretei között láthatóan erre a részben kronologikus, ám sokkal inkább tematikus ívre feszülnek fel, a kötetet indító *Az első énektől* a kiadványt záró *Az utolsó zongorázásig* tartó, konfesszionális jelentéstartalmakat működtető szárla.

Czigány Zoltán prózájának rétegeiben képzettségeinek és professzióinak megfelelően a zenei műfajok és szerkezetek, a filmes látásmód részben dokumentarista, részben fikciós eszközei, a jelenségeket a gyerek megfigyelők szemmagasságából láttatott képek bukkannak fel leggyakrabban. Fontos szerepet játszik bennük az utazás, a peregrinus narrátorok kulturális emléknymok és eltűnő életformák után kutató adatgyűjtő technikái. Az író helyei, gyerekkori zebegényi, óbudaí, tabáni terepei, a Kárpát-medencebeli, elsősorban erdélyi vándorlások, a Mediterráneumot, főként az olasz városokat feltáró tekintetek meséi, miközben az „utaztató” esszé-novella hagyományába illeszkednek, a magyar nemzeti kultúrával is mindig reflektált viszonyban maradnak. A gyűjteményt indító *Az első ének* is ebbe a tartományba tart, amikor könnyen kínálkozó felütéseként Szent Gellért legendájának legismertebb, magyar dallamokról szóló részletét ismételve vezet be abba a poétikai jegyekkel erősített univerzumba, amelyben a ritmusok és a hangjegyek a próza állandó, otthonos codái. A jellegzetesen közép-európai, multikulturális identitású család és a szellemi otthon adó környezet részleteit feltáró elbeszélők feljegyzései Czigánynál sokszor zene-történeti és -elméleti áttekintő részletekkel bővülve nyerik el saját karakterüket. A gyűjteményt indító egység az alkotó első könyvének címét ismétli (*Zendülés az idő ellen*), miközben a fiatalkori helyekben otthonosan mozgó, a gyerekkor világát magabiztosan előhívó, a múlt terepein átsétáló elbeszélővel előlegezi azt a jelentéstartalmat, amelynek az alkotó későbbi mesenovellái lesznek majd igazi esszenciái. A szóban forgó ciklus hosszú című darabja (*Majd megmondok neked valamit: egy titok hangot, ami a szívemben dobog*) a gyerekkor elbeszélés-változataiból soha ki nem szakadó megfigyelői attitűdöt hívja elő, az pedig határozottan érzékelhető, hogy a szerző sokra emlékszik ebből az életszakaszból, annak rezdüléseit követő érzékenységgel minden műfaji regiszterben képes elbűvölni közönségét. *Az utolsó mondat* bőven tartalmaz ilyen természetű víziókat, ahogy az alább idézett részlet is hasonló szellemű: „A kisgyerek úgy érzi a mindenség darabjának magát, mint a kavicsokat. Ez a min-

denhez való közellét teszi láthatóvá a titkot: a dolgok lényegének szabad átélését, ami nem más, mint az ellenőrizetlen valóság.” A prózaíró Czigány elbeszéléseinek kezdettől fogva erős jegye a halál olykor nosztalgikus, olykor patetikus, a legtöbbször rezignált és plasztikus szépirodalmi megjeleníthetőségének keresése. *A mulandóság első csapása* című rövid írás a természet állapotváltozásainak lajstromozását fókuszába állító, az elvirágzás és a haldoklás színekdochéját megvalósító aforizma, amely a világirodalom ismert elmúlásélményeit (I. Jeszenyin, Tolsztoj) használva érkezik meg a személyesség puritán és őszinte határáig.

Az összegző gyűjtemény második részében (*Magyarországi levelek*) a korábbi, azonos című könyvben kidolgozott és begyakorolt, majd a 2001-es novelláskötetben (*Posta Dukába*) megismételt és újabb darabokkal bővülő forma, a levélregény imitációját végrehajtó „missilisek” kapnak teret. Mikes Kelemen híres levelei a hazavágyódás, Czigány hozzá írt „válaszai” az erdélyi helyekben felfedezett és újra megtalált „szülőföld” dokumentumai. Az utazások révén látott partiumi és székelyföldi tájak a hazai helyekhez hasonlóan otthonos és biztos kapaszkodók, olyan kiindulópontok, amelyekből útra kelhet az elbeszélő képzelete, ahonnan megkezdődhetnek a kimozdulások történetei. Bár Czigány Zoltán prózája sokszor éppen műfajainak pillanatnyisága, mondanivalójának alkalmisága miatt hat itt-ott túlpontírozottnak, mégis úgy tűnik, elbeszélései, a Kárpát-medence emblematisztikus tájait bejáró scriptorainak történetei közül azok a legjobbak, amelyek ebbe az esszéisztikus felfedezői hagyományba illenek. A történetek hol mértéktartó visszafogottsággal, hol áradó szenvedélyességgel beszélnek el a tényleges haza és a teremtett otthonok domborzatának határait végigtapogató krónikások sorsát. Narrátoraik az európai kultúrtörténeti emlékezet emblematisztikus helyein zajló filozofikus töprengések átélői, akik az idő múlását a dolgok eltűnése, elvesztése felől láttatják. Különösen sűrítetten jellemzi ez az utolsó válogatás szóban forgó, fiktív és tényleges levelezésekből építkező egységét, köztük az *Eső Abbáziában* című elbeszélést. A magyar és a világirodalom tengerélményét sűrítő és újratemtő szűzsében a *Halál Velencében*, a *Hajnali részegség*, *Az eltűnt idő nyomában* töprengő, tépelődő hőseinek mások életét fürkésző gesztusai testesülnek meg, a Thomas Mann-i vagy éppen a Kosztolányi Dezső-féle próza thalasszális víziói jelennek meg újra. A sűrű szövésű szövegközi hálónak köszönhetően az *Eső Abbáziában* lírai útirajz, a tragikusan hamar lezárt életmű és e válogatás egyik legjobb története.

Czigány Zoltán írásainak érzelmes vonala a gyerekkor pszichés természetének, emléknymokhoz kapcsolódó létállapotainak láttatása. Szemléltetői jellemezve talán nem is az empátia a legmegfelelőbb szó, sorait olvasva úgy tűnik, ő egyszerűen nem lépett ki ebből az érzelmi szférából, annak működési mechanizmusait, azok legapróbb mozzanatait is hitelesen képes tükröztetni. Minden bizonnyal ezért olyan elevenek és olvasói körökben is sikeresek a pálya utolsó éveiben született mesenovellák, a Csoda és Kósza-sorozat darabjai. A két kalandor ló bolyongásai koherens részletei az életműnek, a próza más regiszterű és műfajú részleteit figyelmesen olvasók számos ponton ismerősnek érezhetik a jelen hétköznapi kulisszái közt zajló hancúrozásait, váratlan fordulatokat tartogató maratonjaikat. A két, vidéki és nagyvárosi terepeken mozgó kóborló hol a Gödöllő környéki térséget járja be, hol a kedvelt dél-európai turistacélponthoz felé veszi az irányt, miközben szellemes dialógusaik-

ban a létezés súlyosabb kérdései is ott rejtőznek. *Az utolsó mondat* harmadik fejezetében újraközölt kalandjaikban, ugyanúgy, ahogy az alkotó „felnőtteknek szóló” szövegeiben, felbukkan a tenger végtelensége (*Csoda és Kósza Olaszországban*, *Csoda és Kósza Santorin*), miközben a mulandóság intim közelségből történő megfigyelése is egyre inkább fontossá válik. A mesékben a „felnőtteknek szánt” elbeszélésekhez hasonlóan határozottan jelennek meg az eltűnés mozzanatai: „[É]s jókedvűek voltak, amíg meg nem haltak. De nem haltak meg.” (*Csoda és Kósza mint órásmesterek*). A két ló dialógusai a mese stílusjegyei segítségével teszik a létezés legkomolyabb kérdéseit könnyen megoldhatóvá, felvetéseik pedig mintha a gyűjtemény utolsó ciklusának (*Alkonyat*) pusztulásról szóló képzeletét készítenék elő. A könyv zárlatának szánt *Az utolsó zongorázás* végkövetkeztetése a *Csoda és Kósza mint órásmesterek* pandanja, hiszen a mese szituációjával ellentétben inkább az alkotói én egzisztenciális kérdéseit hangsúlyozza: „Aztán nem próbáltunk többet. Ráadásul én hamarosan meg is haltam.” Bár az életmű jellegét és természetét átfogóan feltáró válogatás nem nélkülözheti a Csoda és Kósza-történeteket, kalandjaikat, különösen az eredeti megjelenések kiváló illusztrációi nélkül, e médiumban kevésbé működnek, mint első közlésükkor.

A könyv végső, *Alkonyat* című egysége az utolsó két széppróza gyűjtemény, a *Várok ránk*, valamint *Az utolsó fiának* írásaiból válogat, a végpontnak szánt történetek érezhetően a halálba érkezés élményét készítik elő. Ebben a sorrendben közreadva az író szövegei valóban egyre hangsúlyosabban foglalkoznak az elmúlás problémáival. *Az utolsó puncstorta* a gyerekkor ízeit, *Az utolsó zongorázás* a ritmusokhoz és dallamokhoz fűződő gyakorlatokat, rajtuk keresztül pedig láthatóan a létezés intellektuális és fizikai gimnasztikáit emeli megfigyelői és emlékezői ritusainak középpontjába. E szövegvilág nem nélkülözi a szürreális elemeket sem, Zebegeyi, a krónikás gyakori alakmása a *Pietá profana* római utcákat járó barangolójaként Olaszországban Szent Mihály arkangyallal találkozik, az *Alkonyat* infernalis-karneváli éjszakai utazásában természetes módon válik kalauzává egy medve. A *Pietá profana* római utcákon focizó fiúkat szemlélő rögzítője a mozdulatokban, az apró történetekben is a dolgok elvesztését szemléli: „Ezen a téren, ebben a játékban megtalálható volt a mulandóságban egyedül föllelhető, apró örökkévalóság. Belefeledkezni valamibe, gondolta Zebegeyi.” A halállal való találkozások pillanatai a napi, írói feladatokban, a mozdulatok félbeszakadásában, a percek elillanásában, a tárgyak eltűnésében a memento mori atmoszférájával telítődnek. A témafelvetések a szétbomlás megfigyelésének hagyományos lehetőségeivel dolgoznak, ebben a tekintetben Czigány Zoltán prózája több esetben kiszámíthatóan működő gépezet, elbeszélői a naplószerű feljegyzések vallomássósága valamint a hagyományos emlékező technikákat alkalmazó novella közti vékony határvonalon mozognak. Mindez sokszor várt és kiszámítható utakat, megfogalmazásokat eredményez, am elbeszélőik az ábrázolás finomsága, a jelenségekhez közel hajlós gesztusai miatt többször lendülnek át ezen a minőségi akadályon.

A Hungarovox Kiadó kötete előlapján a szerző fotójával, egyszerű sötétzöld háttérrel diszkrét, ám nem különösebben izgalmas borítótérket kínál, amely utolsó meglepetésként hátoldalán a *Kötött forma* című képverset, Czigány korai és meglehetősen kis számú lírai kísérleteinek egyikét teszi meg az olvasást lezáró gesztusnak. A 2011-ben, fiatalon elhunyt író szövegeit szemlélő válogatás szerkeszté-

si elveivel persze lehet vitatkozni, néhány jó, és az itt bon-
tako-
zó tendenciákba nagyon is illeszkedő darab talán indo-
kolatlanul maradt ki belőle. *A hasnyálmirigy az ördögé* a
betegség-tematika esztétikai megjelenítése, a *Nápolyban*
most is dél van pedig a látványban elmerülő, az „elbeszélés
nehézségeivel” küzdő utazót idéző alaphelyzete miatt lehe-
tett volna izgalmas építőkőve a szöveg-halmaznak. Az két-
ségtelen, hogy a könyv szándéka szerint reprezentatív élet-
műkövetés, amely a torzóban maradt pálya legjobb pillana-
tait igyekszik felidézni. Működőképes törekvésnek bizo-
nyult azonban, hogy az inkább alkalmi műfajok, a kritikák,
a dokumentarista, elsősorban naplótöredékeket, forgatási
jegyzeteket, fragmentumokat imitáló elbeszélésmód tanul-
ságos, ám sok szempontból kevésbé jól érvényesülő elemei
nem kerültek be *Az utolsó mondatba*. Czigány Zoltán utolsó
könyve láthatóan tiszteletre méltó kiadói és válogatói szán-
dékotól vezérelt kiadvány, amely felkeltheti az író világát
nem ismerők figyelmét. Mégis, talán hatásosabb lesz az első
találkozás, ha a történetek közt bolyongást a *Posta Dukába*,
a *Várok ránk* vagy *Az utolsó fiannak* szellemi örökséget,
családi legendáriumot, és az eltűnés formáit érzékenyebben
kontextualizáló közegében kezdik meg a szövegekbe merü-
lő olvasók. A Csoda és Kósza-kalandok szellemes novel-
lái pedig első kiadásuk eredeti képi víziói közt igazán ünne-
pi pillanatai ennek az univerzumnak. Az alkotó elbeszéléseit
folyóiratbeli publikálásukkor vagy korábbi köteteiből figye-
lemmel követők az utolsó „jelentést” lapozgatva a hiány-
nyal szembesülhetnek újra, egy finom és érzékeny elbeszé-
lői hang be nem teljesülő ígéretein, már meg nem valósuló
lehetőségein tűnődhetnek el még egyszer.

(Hungarovox Kiadó, 2012)

Kovács Krisztina

(Az írás a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0012 témaszámú projekt
keretében készült. A TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0012 „Az SZTE
Kutatóegyetemi Kiválósági Központ tudásbázisának kiszélesítése és
hosszú távú szakmai fenntarthatóságának megalapozása a kiváló tudó-
mányos utánpótlás biztosításával” című projekt az Európai Unió támo-
gatásával, az Új Széchenyi Terv keretében valósult meg.)

„Valami összeköt...”

(Boško Krstić: *Az azúr őrzőinek legendája*)

Boško Krstić legújabb kötete izgalmasnak indul, s érde-
kesként zárul. Ebben a változásban rejlenek a könyv ére-
nyei s gyengéi egyaránt. A fényképekkel gazdagon illusztrá-
lt kötet már külsejében is különleges: inkább hasonlít
albumra, mint tisztán irodalmi szövegre, s ez nem véletlen:
Krstić könyvének főhősei ugyanis vázák, méghozzá a palicsi
Zsolnay-féle kék vázák.

Valóságos képzőművészeti krimiként indul *Az azúr őrző-
inek legendája*, melynek már címe is titokzatosságra utal. „Ki
volt, aki szájon lőtte a Szabadka melletti Palicsi-tó partján álló
kék kerámiaváza vízi istenségét, s mi okból tette?” – ezzel a
kérdéssel kezdődik a kötet, s az első oldal bevezetőként funk-
cionáló bekezdése ekképpen zárul: „Tökéletes bűntény.” A
könyv hátlapján Szirtes Gábor irodalmi riportkönyvként defi-
niálja Krstić kötetét, ugyanakkor a Pro Pannonia által kiadott

könyv nem marad a képzőművészeti krimi vagy az irodal-
mi riportkönyv egy valós eset utáni nyomozást ígérő kate-
goriájában. A szövegben észrevétlen, a narrátor mikor kezd
az addigiakhoz képest valami egészen másról gondolkodni,
s ez a könyv végéig fokozatosan erősödő, inkább értelme-
ző, semmint felderítői hozzáállás sokkal inkább esszéregény-
nyé alakítja a szöveget, jelentős(ebb) súlyt adva így a leírtak-
nak. Akik tehát az első oldalak után izgalmas, ám tét nélkü-
li leírást várnak, a nyomozás végén megoldással, azok rész-
ben mindenképp csalódnai fognak. A kötet (nem meghatároz-
ható, honnan kezdődő) vége azoknak lehet érdekes, akiket az
érdekel, amit a hátsó borító szövege is említ: hogy „hogyan
változott meg ez a valamikor különösen [...] gazdag kulturá-
lis régió”. Más esetben *Az azúr őrzőinek legendája* könnyen
válhat helyenként zavaros, és emiatt unalmas, se füle-se farka
albumkönyvvé. Krstić tehát könnyen eshet a saját maga által
kialakított csapdába azzal, hogy könnyed műfajt ígér, s mégis
fontos könyvet ad. A magam részéről azonban ezt nem tekin-
teném a szöveg hibájának, sőt, épp a konkrét eset utáni nyo-
mozás elhalványítása és a kulturális régió működésére való
fókuszálás menti meg a könyvet, elvégre az könnyen belát-
ható, hogy a palicsi kék vázák ügye önmagában nem akko-
ra horderejű, hogy joggal tarthatna számot egy róluk szóló
könyv a helyinél szélesebb körű érdeklődésre.

Az első oldalakon megkezdett nyomozás tehát részben
ürtügyül szolgál a szerzőnek arra, hogy művének szépiro-
dalmi jelleget is adjon, valamint arra, hogy ezen keresztül a
vajdasági irodalmi-kulturális régió néhány fontos kérdésé-
re rávilágítson. A nyomozás, ha úgy tetszik, *jelképes*, ahogy
Boško Krstić szinte minden könyvében. A szöveg összes
fontos és központi tényezőjének elmosódtak a kontúrjai, a
helyi legendák és szóbeszéddek veszik át a tények szerepét,
a biztos és érthető helyett a bizonytalan és az érthetetlen men-
tén halad a narrátor. S ez az, ami a címben megjelenő legen-
daszerűséget garantálja, hiszen „az emberek legendát köl-
tenek arról, amiről nem tudnak semmi bizonyosat.” (11.) A
vázák rejtélyes története Palicsról indul, itt található a kötet
borítóján is megjelenő kék váza, melynek szájába valamikor,
valaki, valamiért kétszer belelőtt. Nemcsak a lövés körülmé-
nyei vesznek homályba, ugyanannyire rejtélyesnek festi le
Krstić „a homokpusztában ki tudja mi módon és mikor lét-
rejövő település[t]” is. (10.) Palics ősi, misztikus helyszín-
ként jelenik meg, s ezt a különös hangulatot elsősorban az a
tó biztosítja, amelynek partján a kék vázák is állnak. „A tó
zavaros, zöld vizében mintha élnének még azok az állatok,
amelyek más helyeken rég kihaltak, partján a szelek iránya,
az emberek természete változó.” (8.) Krstić Palics történetét
bogozgatva fogalmazza meg azt, ami a kötet egészére igaz-
nak bizonyul: „legendák elegyednek a valósággal, és nincs
világos választóvonal múlt és jelen között.” (9.) Palics für-
dővárosként vált a környék meghatározó településévé, „törté-
nete és léte az itteni két legfontosabb és legértékesebb ele-
men, a földön és a vízen alapszik.” (12.) Különböző gyógy-
fürdők, s ami a kötet jelképrendszerén belül még meghatá-
rozóbb: sárfürdők álltak a látogatók rendelkezésére. A *sár* a
legalapvetőbb szimbóluma a kötetnek: a sárfürdő az ember
és természet közti érintkezés legelemibb formájaként jelenik
meg, és a vázák is kerámiából készültek „(s mi más a kerá-
mia, mint égetett agyag)” (13.). Mindennek megfelelően „az
ember és a természet közötti érintkezés szimbólumaként és
a tó csodájának magyarázatoként bukkan elő a múltból ez a
két kerámiaváza, amelyet 1910-ben Zsolnay Miklós, a pécsi
gyár tulajdonosa ajándékozott Palicsnak [...]” (14.) Ezek

alapján a lövés utáni nyomozás központi kérdése is hangzhatna ekként: *kinek a sara*, hogy két golyó ütötte nyoméktelenkedik a palicsi kerámiaváza szájában?

A kérdést azért is lehet elbagatellizálni, mert maga a szerző sem az erre adható válasza irányítja az olvasó figyelmét. Anélkül tehát, hogy elárulnám, ki a tettes (bár nem hagyományos krimi *Az azúr őrzőinek legendája*, erre talán mégis illik odafigyelnem), annyi biztosan kijelenthető, hogy „akár a *Vízöntő* orosz tisztje, akár egy csavargó, egy bérgyilkos, akár pedig Tolnai Ottó versének partizán komisszára az elkövető” (24.), a könyv középpontjában nem ez az eset és nem ez az egyetlen váza áll. „A [...] palicsi kék váza [ugyanis] nincsen egyedül – találni, illetve találni lehetett belőlük Pécs és Bécsben is [...]. Palicson Zsolnay, Pécsen bécsi és palicsi, Bécsben Ohmann-vázáknak nevezik őket.” (14–15.) A nyomozás a palicsi lövés helyett egyre inkább arra irányul, ki a megalkotója a vázának, kinek a tervei alapján készült a három városban is fellelhető képzőművészeti tárgyak legelső, eredeti darabja? „Az öntés és égetés műszaki feladata mindenképp a Zsolnay-gyár mestereié, a tervezés semmiképp, erre utal a bécsi építész gondos rajza, munkatársainak szobrászati megoldásai.” (82.) Az ez utáni nyomozást könnyíti, hogy Bécsben újragyártottak Zsolnay-vázákat, miután a korábbi darabok megsemmisültek (az egyetlen épen maradt bécsi kék vázát restaurálták), így „csak” egy időben napjainkhoz közelebbi munkamenet részleteit kellett kikutatni. Ebben van a szerző segítségére (mit ér egy nyomozó profi segítő nélkül...?) Jadranka Klabučar Gros, aki pl. a Bécsi Városi Múzeummal telefonos és e-mailes kapcsolatban lévén fontos dokumentumoknak kerül birtokába. Krstić neki ajánlja a könyvét is. E segítségnek is köszönhetően a szerző részletesen be tudja mutatni a vázák készítésének folyamatát, s a kötetnek ez a része „sokkal bonyolultabb volt, mint amire számítottam”. (56.) A kikészítésnek, a legmegfelelőbb anyag kikísérletezésének, a kék szín kinyerésének bemutatása a szöveg addigi meséihez és legendákhoz idéző beszédmódjához képest váratlanul szakszerű. A leírás olyan, kissé didaktikus tanulságokhoz is elvezet, miszerint „a mai automatizált ipari berendezések nem alkalmasak az egyéni megmunkálást igénylő kézműves darabok gyártására, [...] a mesterség és a sorozatkivitelezés olyannyira eltávolodtak egymástól, hogy a legkorszerűbb kemencék sem képesek akár a leggyorsabb szecessziós darabok előállítására sem [...]”. (89.) A vázák elkészítését nehezítette, hogy „Bécsben nem tud[t]ák, hogy a vázákat Pécsen öntötték; Pécsen nem tud[t]ák, hogy a bécsiek új vázákat a német Koblenzben készítették.” (64.) A kulturális párbeszéd hiányára való rámutatás az egyik legnagyobb eredménye a szerző nyomozásának.

Krstić valójában a három városban (Palics, Pécs, Bécs) található vázák elkészítésének történetén keresztül egy sajátos kulturális kapcsolatra, pontosabban e potenciális kapcsolat felderíthetőségére mutat rá, feltéve azt a zavarba ejtő kérdést, hogy vajon amiről nem tudunk, az biztos-e, hogy nincs is? Konkrétabban megfogalmazva: a közép- és kelet-európai térség városait és régióit, ha tudunk róla, ha nem, élesebben: ha tudomást veszünk róla, ha nem, számtalan kulturális szál köti össze. A vázák története kapcsán is az a megdöbbentő mondat fogalmazódik meg, miszerint „[v]alami összeköt bennünket, s nem is tudunk róla.” (64.) Boško Krstić személye és ez a műve megkérdőjelezi annak jogosságát és pontosságát is, hogy a Vajdaságban születő irodalom valóban nemzetiségi alapon tartozhat-e valamely többségi kultúrához, s nem lenne-e szerencsés-

sebb a vajdasági irodalmat olyan eleve többnyelvű közegnek tekinteni, amelyhez pl. a kötet recenzenseként feltüntetett Tolnai Ottó, vagy a szerző maga is erősebben köthető, mint saját anyanyelve többségi irodalmához? A magam részéről nem tartanám aaptalannak *Az azúr őrzőinek legendáját* a kortárs szerb helyett elsődlegesen a vajdasági irodalomhoz kötni. Boško Krstić legújabb műve ismét felteszi azt a kérdést, amit a szerző egész életműve körüljár (s a térségben nem csak az övé), tudniillik azt, hogy mennyire tartható, tartható-e egyáltalán a kulturális (művészeti és irodalmi) produktumok, jellemzők értékelése és leírása során az állami, de akár még a nyelvi határok szabta tagolás? Vagyis egy-egy kulturális és/vagy irodalmi közeg megnevezése során jól járunk-e el, ha azt nyelvi vagy állami régió után látjuk el megkülönböztető jelzővel? E tekintetben különös jelentőséggel bír, hogy Krstić képzőművészeti produktumokról ír, amelyek élvezetét és befogadását nem korlátozza az esetleges nyelvi különbség.

A vajdasági térség történelmét a vázák utáni nyomozás során bejárt városokon keresztül villantja fel a szerző, vagyis elsősorban Pécs és Szabadka kapcsolatát taglalva. „Pécs Magyarországon, Szabadka Szerbiában, de e két város a történelem során többször került egy országba [...]” (47.) A több oldalon keresztül bemutatott képtelen történelmi alakulásokat egy olyan mondattal vezeti be a szerző, ami a korábban már idézett legendagyártási gondolkodásra utal vissza, miszerint az emberek legendát szönek arról, amiről nem tudnak semmi bizonyosat. A történelemre vonatkoztatva a következő igen hasonló gondolat olvasható a Pécs és Szabadka kapcsolatát bemutató részek előtt: „az érthetetlen jelenségeket általában érthetőkkel magyarázzuk meg [...]” (47.) Ezek alapján azt lehet mondani, hogy *Az azúr őrzőinek legendája* című könyvben a vajdasági kulturális térség történelme is, bizonyos tekintetben, legendaként ragadható meg, amennyiben az, ahogy az idézett bevezető mondatból is látszik, érthetetlen események magyarázataként definiálódik.

A kulturális kapcsolódásokat nemcsak a Zsolnay-féle kék vázák biztosítják, Krstić ezek mellett több további közös pontra is rámutat. Ugyanakkor például az önmagában is legendás Orient expressz említése már-már felesleges, előrángatott bizonyítéknak tűnik, mintha a szerző maga azt gondolná, a kék vázák (és az, amit azok jelentenek) nem elegendőek ahhoz, hogy ez esetben Pécs és Szabadka városát összekössék. Hasonlóan szükségtelen súlyozásnak tűnik a római Navone téren álló Neptunus szökőkút leírása. Krstić ezek kifejtetlen említésével csupán azt a gyanút ébresztheti fel az olvasóban, hogy a könyv főtémájaként tárgyalt képzőművészeti tárgyak történelme önmagában esetleg nem elég erős irodalmi téma ahhoz, hogy a térség kulturális jelentőségét önmagukban megmutassák. *Az azúr őrzőinek legendája* által kijelölt téma és régió fontos és érdekes anélkül is, hogy azt – ahogy a hátsó borítón olvasható – „a huszadik század egészét átfogó, átívelő történet[ként]” kelljen megfogalmazni. Annál is inkább, mivel Krstić a vázák mellett hosszasan beszél egy másik képzőművészeti alkotás történetéről is, melyen keresztül a művészeti tárgyakhoz való viszony különböző értelmezhetőségét is megmutatja.

Ezúttal a szabadkai városháza nagy tanácstermének szecessziós ablakairól van szó, amelyek „a két régi magyar mester, Róth Miksa és Nagy Sándor munkái. Ezeken a legjelentősebb magyar királyok és természetesen Mária Terézia királynő és Ferenc József császár mellett a magyar történelem nagyságainak társaságában Hunyadi Jánost is meg-

találjuk.” (49.) Az ő alakján keresztül Krstić is megemlíti a szerb–magyar népköltészet egyik leggyakrabban vizsgált kapcsolódását, tudniillik Hunyadi János jeles alakja a szerb verses hősepikának, Szibinyáni Jank néven. (A névnek több változata is van, Krstić ez alapján hivatkozik rá.) Nem minden íroniatól mentes az, ahogy az ő személyén keresztül Krstić a szabadkai városháza ablakainak sorsát felvilágosítja, azokat ugyanis a különböző államformák vezetői hol eltávolították helyükről, hol visszatették őket. Hunyadi kapcsán pedig „a magyarok nem kérdezték, miért ünneplik őt a román, a szerb, a montenegrói népi énekek”, amikor pedig Szabadka a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság városa lett, s a magyar történelmi szereplőkkel együtt a Hunyadi ábrázoló ablakot is kivették, „senki nem kérdezte, miért tűnt el Szibinyáni Jank, szerb és egyéb népdalok hőse. Egyszerűen rossz társaságba került, osztozott a többiek sorsában.” (49.) Az ablakok el- és visszarakogatásának Krstić szövegében egy névtelen „liberálisabb pártvezér” jelképes mondata vet véget: „Jaj annak a pártnak, amelyik üvegkirályoktól retteg!” (50.) Az üvegkirályoktól való rettegés hasonló jelenség, mint az, hogy valaki belelőtt a palicsi kék váza szájába. A képzőművészeti tárgyakhoz való emberi viszonyulást érdekes fényben tünteti fel ezeken keresztül Krstić: minden esetben különleges jelentéssel ruháznának fel, hiába ember által készítették, önálló létezőként értelmeződnek. Kultikus tárgyként jelennek meg. A Friedrich Ohmann által tervezett kék vázák elevenségét remekül érzékelteti Krstić akkor, mikor kötetében egymás mellé tesz két képet, az eredeti vázát ábrázolót, mellette pedig egy photoshopos verziót, amelyen a vázán ábrázolt vízi szörny tekintetét előre irányítja. „Az előre tekintő Neptunus vagy gorgófej közel sem nyújt olyan dramatikus látványt, mint a »kifordult szemű«.” (83.)

Boško Krstić *Az azúr őrzőinek legendája* című szövege érdekes és láthatóan több szinten értelmezhető. A leggyengébb szöveghelyek azok, ahol a szerző nem hagyta az olvasóra a jelképek és többletjelentések felfejtését, hanem ő maga fogalmazza meg a vélt tanulságot vagy értelmezést. Ezek többnyire triviális vagy túlzó meglátások. A váza általános jelentésének kissé naiv fejtegetése során (melynél a *Jelképtár*ra hivatkozik) a szerző azt írja: „[a] váza általában a festészet és az iparművészet egyik leggyakoribb motívuma [...]. Van benne valami mágikus: megjeleníti az emberi törekvést a virág szépségének megőrzésére, [...] a természet illúziójának fenntartására olyan helyeken, ahol az nem megszokott [...]. [...] A váza [...] víztartó edény, a víz pedig az élet forrása, a megtisztulás és az újjászületés eszköze.” (73.) Még ha igaznak tekinthető is az itt leírt szimbólumértelmezés, a kötet amúgy szellemes hangvételéből kilóg a maga banális megállapításaival. Az azonban nem mondható, hogy Krstić gondolatmenete és szimbólumrendszere következetlen lenne, hiszen pár oldallal később, kötetének legvégén a palicsi kék váza szájában lévő két lövésnek is a szépség megőrzésével kapcsolatos értelmezését adja. „Szíjlövése emeli ki a többi »élő« kék váza közül a palicsit. Ezekkel a golyónyomokkal a huszadik század és minden e századbéli történet új, szürreális szobrává lett. A két seb az isteni szájban nem egyszerűen a vizek istenének illúzióját, de a kék színt is eloszlatja, mert a kék máz alatt csak a föld, a kaolin látszik. Mintha a két lövés tulajdonképpen az evilági szépségbe vetett hit szétzúzására irányult volna, s azt bizonyítja, a szépség kizárólag emberi privilégium.” (92.) Az értelmezés sajátos, számomra kissé elragadtatott is, ám *Az azúr őrzőinek legendája* című kötetben a sok jelképes esemény és

szimbólumként megjelenő tárgy értelmezése csupán ebben a két esetben nincs az olvasóra bízva. Konkrét jelentést a saját maga által említetteknek Krstić többnyire nem ad (kár ezért a két alkalomért is), értelmezési lehetőségeket villant fel, szerencsés módon több szintűvé téve így saját szövegét.

Az azúr őrzőinek legendája érdekes kötet, rövid terjedelme ellenére sokfelé nyit kapukat, melyek mögé benézve az olvasó a vajdasági kulturális régió változásairól, különböző jelenségeiről is képet kaphat. Apropos: kép. Említettem már, hogy gazdagon illusztrált szöveg Krstić-é, s egy kerámiavázákról és egyéb képzőművészeti alkotásokról szóló könyv esetében ez nagyon jól is van így. A képek hol a környezetet mutatják, mint a kötet legelején a Palicsról készített régi képeslapok, hol a vázák készítésének munkafolyamatát teszik érthetőbbé, de több privát fotó például a szerző saját nyomozását, tulajdonképpen a jelen kötet anyagának gyűjtése során tett utazásait dokumentálja. Ami kellemetlen, hogy a képek minősége nem minden esetben a legjobb, s láthatóan a könyvbe kerülés során lettek elmosódottak. De van ennél bosszantóbb hibája is a kiadványnak (nem Krstić szövegének! – épp ezért a bosszúság), mégpedig az, hogy két kép is a szövegnek az adott oldalra kerülő első sorára csúszott. Nem lehet elolvasni a 35. oldal első sorát (így nem lehet végigolvasni a még 34. oldalon kezdődő mondatot), s ugyanez a helyzet a kötet 48. oldalán is, ahol egy új mondat kezdődne, de csak egy szó közepén (!) tűnik fel a második sorban a már olvasható rész. Azért érdemelt volna nagyobb odafigyelést Boško Krstić legújabb kötete (amellett, hogy ilyen hibák egy gyengébb szöveg kiadása során sem megengedhetők), mert *Az azúr őrzőinek legendája* különleges és érdekes alkotás, melynek szerzője amellett, hogy beszél a közép-kelet-európai (időnként szűkebben a vajdasági) kulturális régió különböző városai, térségei közti párbeszéd fontosságáról, rögtön demonstrálja is azt egy izgalmas kutakodás dokumentálásával.

(*Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, 2012*)

Szarvas Melinda

Bednanics Gábor: *Kerülőutak és zsákutcák*

(A modern magyar líra kezdetei)

Bednanics Gábor monográfiája, a *Kerülőutak és zsákutcák* (*A modern magyar líra kezdetei*) című könyv olyan témával foglalkozik, amely az irodalomtörténeti vizsgálatokban az elméleti megalapozottság részleges hiányát mutatja. Napjainkban látszik kidomborodni a tendencia, amely a 19–20. század fordulójára magyar irodalmi termésének újragondolását és teoretikus újraértelmezését igyekszik megteremteni. A recepciónak az elmúlt években megjelent eredményei a századforduló magyar lírájáról, továbbá magának az adott irodalomtörténeti periódusnak a meghatározásáról egyaránt azzal az igénnyel léptek föl, hogy a XX. századi „modern” irodalomtudományi iskolák elméleti kérdésfeltevéseiből kiindulva – és így a befogadástörténet eddigi eredményeit újragondolva – rendszerezék és karakterisztikusan megragadják azt a szemléleti és (forma)nyelvi váltást, amely

meghatározza az Arany János és Ady Endre költészete közötti időszakot. Ennek az irányultságnak egyik első összefoglaló és reprezentáns példája ez a könyv. Innovatív szemlélete részben kapcsolódik azokhoz az értelmezésekhez, amelyet a Horváth Jánostól Komlós Aladáron és Rónay Györgyön át Németh G. Béláig tartó hagyomány képvisel, részben pedig egy másfajta interpretációs módszer játékba hozásával (a hermeneutikai kérdézhorizont és a legújabb mediológiai kutatások alapján) kívánja új fénybe helyezni ezt a sokáig homályban maradt korszakot, hogy kiszabadítsa azt az eddigi, többségükben hátráltató sztereotípiák fogságából.

A monográfia első fejezetei éppen ezért alaposan végigtárgyalják a vonatkozó recepciót, a stílusmeghatározások sokféleségét és hiányosságait a korszakolás szempontjából. Az eddigi megközelítések ugyanis szinte kivétel nélkül köztes jelenségként fogták fel a századvéget, figyelmen kívül hagyva hatástörténetének aktivitását. Ez az irodalomtörténeti beágyazódás ellehetetlenítette, hogy önálló történeti alakzatként váljon szemlélhetővé a romantika és a klasszikus modernség közötti intervallum, a Petőfitől vagy Aranytól Adyig tartó magyar irodalmi hagyomány. Szili József fogalmával szólva megmaradt „semleges időkeretnek”, mint ahogy az átmenetiség degradáló kategóriája miatt a benne foglalt műalkotások is leértékelődtek: nyelvi-poétikai artikulációikat tekintve alulmaradni látszottak az előző és a következő, jelentősen többre értékelt korszakok teljesítményével szemben. Bednancs Gábor célja, hogy elvetve az „előzmény-következmény” oksági rendezőelve alapján történő vizsgálódást, ne portrékat rajzoljon meg és fejlődésorientált irodalomtörténetet vázoljon, hanem a hermeneutikailag értett *utólagosság* rendezőelve alapján, az intertextuális kapcsolatokra építve helyezze új alapokra a kutatást. Ennek eléréséhez a recepció végigkövetésén túl áttekinti és a továbbiakban következetesen hasznosítja azokat a koncepciókat, amelyek a *korszak*, a *kánon*, az *archívum* fogalmaiban keresztül kívánják elgondolni az adott periódus szövegeit és azok kontextusait. Mint azt a könyv ismertetőjében írja: „nem az archeológia leletmentő erőfeszítéseit támogatja, hanem archívumként tekint az időszakra, amely a jövő felől nyitott jelen generálta kérdésekben ölt testet”.

A monográfia programja kettős irányú: egyfelől tehát a tárgyalt időszak nyelvi-poétikai sajátosságait, továbbá a századforduló „jelválság-tapasztalata” által determinált szubjektumát és nyelvhasználatát kívánja a „modernség” fogalma alá rendezni, ezáltal teoretikusan megragadni a „modern magyar líra” sajátosságait. Másfelől pedig el kíván határolódni attól a gyakorlattól, mely a századvég irodalmi termését lényegében a Vajda, Reviczky, Komjáthy költőhármassal teljesítményére korlátozza. Teljesen jogos a vizsgálódás kiterjesztésének igénye, azzal együtt, hogy az interpretáció középpontjában ne pusztán egy-egy szerző, hanem a költői megnyilatkozás maga álljon. Ezzel megvalósulhat a könyv másik fontos célkitűzése, vagyis hogy „a kánon strukturális összefüggéseit felmutató szövegkorpuszt” tegyen hozzáférhetővé. A kötet ezért – terjedelméhez képest – nagy szövegkorpuszt vonultat fel. E mennyiség azonban nemegyszer az egyébként kíváló verselemzések rovására megy, a költőhármastól való elhatárolódás pedig a másik végletbe csap. Műveik ugyanis olyan esetekben sem kerülnek elő – vagy csak elvéve, leginkább Vajda egy-egy versére szorítkozva –, ha megemlítsük indokolt lenne. Ez leginkább Reviczky költészetének újragondolása szempontjából mutatkozik kedvezőtlennek, ugyanis amíg többek között Eisemann György már megkezdte számos tanulmányával Vajda és Komjáthy költészetének újragondolá-

sát¹, addig Reviczky esetében kevésbé kínálkozik a monográfia által is képviselt szempontok kidolgozását elősegítő kezdeményezés. Ez a részben tehát tökéletesen érthető és jogos elhatárolódás vezethet el olyan, akár tévesnek ítéhető kijelentéshez például, mely szerint „költészerkesztésre nem igen találunk példát”² a korszakban. Ugyanis éppen Reviczky két – a szerző életében megjelent – kötetének szorosabb vizsgálata adhatna kitűnő lehetőséget a *Lírai én hangja(i)* című fejezetekben tárgyalt *alkotó én* és *önmagára ismerő (reflektáló) én* kategóriáinak még szemléltetőbb kifejtésére, rámutatva a korszak jellegzetes formációjára, a „pusztán gyűjteményes jelleggel túllépő kötetkompozícióra”.³ Reviczky verseskönyveinek szubjektumváltozatai ugyanis egymással dialogikus értelmezői viszonyba lépve alakítják ki a két kötet (egységes) szövegvilágát. Továbbá Reviczky e kompozícióinak vizsgálata az *én* mások általi destabilizációjának és az emlék szubjektumlétesítő aktusának tárgyalása kapcsán a dal műfajának korszakos fontosságára hívhatja fel a figyelmet. A kötetben felhozott, kevésbé ismert szövegpéldák – Bárd Miklós, Szalay Fruzsina, Telekes Béla, Szentessy Gyula, Vargha Gyula, Erdős Renée, Czöbel Minka dalainak – megidézése sok esetben nem terjed ki a költemények részletekbe menő interpretációjára. Persze nem is ez a monográfia szándéka, hanem egy összefüggő szövegkorpusz hozzáférhetővé tétele. Néhol azonban egy-egy vers alaposabb vizsgálata talán árnyaltabb képet adhatna a korszak jellegzetes formációiról, mint az egyes koncepciókat alátámasztó megannyi idézet felvonultatása.

A kötet az elméleti és recepciótörténeti áttekintést követően három fő témakörbe szerveződik. A *mediális kapcsolatok*, kép/írás, hang/szubjektum, lejegyzés/nyelv problematikájának tárgyalása a jelszerűség dimenziójára és a modern magyar líra kezdetének az önreflexivitás nyújtotta formai újításaira világít rá rendkívül szemléltetően. Főként a dal műfaji megújítása kapcsán, egyfelől a „kép uralmának” poétikai, vagyis formai, szemantikai szervező erejéről beszél, mely a recepciótörténetben sokáig a képzőművészet és az irodalom „eszköztárának” egyszerű megfeleltetésére és átfordítására korlátozódott. Másfelől az alapos képelméleti áttekintés mellett⁴ Bednancs Gábor hozzákapcsolja a költői megnyilatkozás egy másik, ugyanannyira jelentős aspektusát is, a retorikai megközelítést. Vagyis az aposztrophé és a prosopopeia

1 *Szimbólum és metafizikum Komjáthy Jenő költészetében*, Bp., 1997, Széphalom Könyvműhely; *A Komjáthy-líra vizsgálatának poétikai feltételei (Metafizikum és szimbólum viszonya)*, Irodalomtörténeti Közlemények 1994/2. 201–14.; *Elsajátított idegenség és elidegenedett azonosság (A modern lírai alany önértelmezésének történetiségéhez) = Identitás és kulturális idegenség*, szerk.: Bednancs Gábor, Kékesi Zoltán, Kulcsár Szabó Ernő, Bp., 2003, Osiris Kiadó, 56–65.; *Líra és bölcsélet – 1895, Komjáthy Jenő: A homályból* [Fejezet *A magyar irodalom története* című könyvhöz], Literatura 2003/4, 378–90.; *Átmenet vagy fordulat? (1867 – Vajda János: Újabb költemények)* = Szegedy-Maszák Mihály – Veres András szerk.: *A magyar irodalom története 1800–1919*, Bp., 2007, Gondolat, 540–547.

2 „A 19. század végi magyar költészetben a Nyugat egyes szerzőinél oly kiemelkedő szerepűvé előlépő költészerkesztésre ugyan példát nem igazán találunk, mint ahogyan az avantgárdban teret nyerő látható nyelv, illetve alkotó tipográfia szerepeltetésére sem, az írás mint a költői alkotásfolyamatot szemléltetővé tevő médium azonban az esztétikai termelést új szempontokkal szembesíti”. 149. o.

3 Eisemann György: *Líra és bölcsélet*, i. m. 378.

4 *A Mediális kapcsolatok témakör Költői „képek”* című alfejezete átláthatóan és nagyon alaposan vezeti végig az értelmezést a képzőművészet és az irodalom könnyed megfeleltetésétől a verbális és vizuális „kép” elméleti szakirodalmáig. Érinti többek között W. J. Thomas Mitchell kép-tanulmányait, Ezra Pound, Wolfgang Iser vagy Paul de Man *image* fogalmát.

fogalmi által körüljárható lírai megszólalást, s az „egyszerű képi megfeleltetés helyett”⁵ a szubjektum helyzetét teszi meg az interpretáció tétjévé, szoros összefüggésben a vers képi tartományával. Mindez együttesen vezet el a romantikához képest egy újfajta költői beszédmód megalkotásának kísérleteihez („poétikai öntematizációs kísérletekhez”), ahol „nem a kép identitását, hanem a nyelvi közeg jelentésalkotó képességét domborították ki”.⁶ Ennek értelmében a korszak egyik uralkodónak mondható alakzatát, a szünesztéziát sem csupán az érzéki befogadás szempontjából, hanem a *vizionált nyelv* kategóriáján, vagyis a zene és a kép mediális váltásain keresztül gondolja el, „verbális vizualizációról” beszél, ahol a textus nyelvi-poétikai elemei építik fel a költeményben létrejövő (metaforikus) képi világot. Mindemellett az elsőként felsorakoztatott szövegpéldák értelmezése többször hiányérzetet kelt. Az alaposan körüljárt és megalapozott elméleti előfeltevések után a látvány és a hang különböző poétikai és retorikai aspektusainak tetten érése nem minden esetben történik meg. Elmondható ez például Kiss József és Inczédi László *Vízió* című verseinek megidézése kapcsán, ahol a képek látomásosságának és a hang azonosíthatatlanságának problematikája igen izgalmas interpretációs lehetőségeket vet fel, de az általánosító észrevételek nem vezetnek végig a „médiák össztérkéaként” megképződő ellentmondást a költeményben, a „hangot nem ádó” némaság szavát, mely a vers poétikai megszerkeszttségének szintjén mégis hangzóvá lesz a hangutánzó szavak és paronimáziák nyomán. Nem így alakulnak a következő fejezetekben a leginkább Czóbel Minka költészetének jellegzetességeivel foglalkozó összegzések, ahol a „képi megjelenítésen” túl számos kiváló elemzés (pl. *Az üvegfal* vagy *A por* című költemények egzakt interpretációja⁷) mutat rá a századforduló lírai költészetének a „jelszerűség” irányába történő elmozdulására, mely az önreflexivitás lehetőségeinek új perspektíváját nyitja meg. Ez a perspektíva a *lejegyzés* (az írás) mint a „költői alkotófolyamatot láthatóvá tevő médium” poétikai szervező elvét helyezi előtérbe, s a gondolatok helyett az írásfolyamat bemutatására, a „nyelv tropologikus összetettségére irányítja a figyelmet”.⁸

A második nagy témakör a *lírai én* problematikájáról szóló fejezet, mely a megnyilatkozó szubjektum lehetőségeit, a reflektáló én konstitúcióját és a hang diszkurzív eseményné történő transzformációjának eseményét az elméleti szakirodalom eredményeit integrálva járja körül. E kérdéskör ismételtén a dal műfaj korszakos fontosságára és az „elégikus lírai beszédmód az individuális megnyilatkozás formái sajátosságaira” irányítja a figyelmet. Makai Emil *Én* című versének kiemelése a tárgyalt problematikát kiválóan demonstrálja, így a hasonló értelmezések közül szintén több szerepelhetne a monográfiában. A fejezet szorosan kötődik az előzőeknek a lírai megnyilatkozásról, és ezzel a megnyilatkozó énről szóló észrevételeihez és ezek alapján folytatja többek között a Németh G. Béla által megfogalmazott önmegszólító verstípus-koncep-

ciót és alkalmazza ismét jó megfigyeléseket tartalmazó, de kevésbé kifejtett verselemzésekben. Többek között izgalmas észrevételeket tesz a *tükör*-metaforika kapcsán, mely az önszemlélés során nem az *én* megerősítéséhez, hanem éppen annak destabilizációjához vezet, vagy éppen az *emlék* önkonstituáló képessége tekintetében. A *hang* problematikáját nemcsak a megnyilatkozás révén köti a korábbiakhoz, hanem a *hangzás* medialitását is produktív szempontként veszi elő újra, a zeneiséget mint auditív inskripciót és a szubjektum megnyilatkozását, mint a hangkölcsonzés által végbement én-konstitúciót vizsgálva.⁹

Végül pedig a *természethez és kultúrához* viszonyuló szubjektum megnyilvánulásait mutatja be a kor technikai újításainak, főként a vasútnak a verstechnikai újításokban tetten érhető hatása, továbbá a nagyváros tipológiájának újszerű megjelenése szerint. Vizsgálván tehát a város jelrendszerének olvashatóságát, a város mint szöveg nyelvi-poétikai újításainak implikációit. A monográfia utolsó fejezetei a korszakra leginkább jellemző megállapításaival az elméleti feltevések után talán a legérdekesebb fejtegetései a könyvnek. A természet reprodukciójának és a szellem alkotásainak egymással való szembeállítás, egyúttal pedig az „optikai látványosság” keretében történő egymás mellé helyezése termékeny értelmezői horizontot nyit a modern magyar líra sajátosságainak megragadásához. A dekadencia mint költői-technikai irányzat megfigyelésének meghaladásaként a poétikai szerkesztés és alkotásmód változatait szükséges nyomon követni ahhoz, hogy rámutassunk a szemléletmódbeli átalakulásra, mely a tematika szintjének a hanyatlásra való reflektálását a produkció szintjén (előre)haladásá változtatja. Ennek bemutatására talán a legjobb példa a századot végigkísérő *vasútnak* mint „mitikussá emelkedett technikai vívmánynak” a végigkövetése a költészetben Petőfitől a századforduló irodalmáig. E végigkövetés egy jól tetten érhető verstechnikai és szemléletbeli váltást is láthatóvá tesz, ugyanis ezek a költemények nem pusztán tematizálják a technikát, hanem új technikákat is hoznak. A váltás szemléltetésére pedig kiváló példa a természetes–organikus és a mechanisztikus–strukturális kódok egymásba játszását demonstráló szövegeknek, Petőfi és Vajda azonos című két költeményének (*Vasúton*) egymást követő tárgyalása. Mindemellett leginkább Czóbel Minka *Granulatio* című versének interpretációja adhat betekintést a vonat szemantikájának pusztán tematikus átalakulásán túlmutató verstechnikai újításai terébe.

9 Szalay Fruzsina *Hervadt versek* című költeménye olyan izgalmas problematikát vet fel (209. o.), mely a korszak egyik specifikuma lehetne, mely azonban sajnos nincs teljesen végiggondolva. A régi dalok megidézése, az emlékezés folyamata és a zeneiség auditív inskripciója további intertextuális kapcsolatok játékba hozását tenné lehetővé, és az önreflexivitás további távlatait nyithatná meg a vizsgálódás számára. Ugyanis nemcsak Szalay Fruzsina, hanem Szentessy Gyula, Kiss József vagy akár Erdős Renée több versének értelmezése, továbbá főként a már említett Reviczky-féle kötet szerkesztés bevonása is elkerülhetetlennek tűnik (magának a két kötetnek a kapcsolatában, de a *Régi dalok* című vers esetében is). Ráadásul az idézett Szentessy-vers szakaszának utolsó két sora szinte szó szerint idézi meg Reviczky *Dal* című költeményét. „A dal mint a grammatikailag megképződő szubjektumhoz kötődő zenei megnyilatkozásmód a hangulaton keresztül rendezi újra a perszonalis ambivalenciákat, azonban a közönség igazoló szerepe helyett magában a dalban véli tetten érhetőnek a lírai én stabilizálását.” (211. o.)

5 Bednatics 98.

6 Bednatics 101.

7 Bednatics 121–126.

8 Czóbel Minka *Őszi vendég* című költeményének értelmezésében (155. o.) szemléltetően világít rá, hogy a vers miként hívja fel a figyelmet az írásra mint közegre, és ezzel hogyan képes meghaladni a pusztán közlésfunkciót a szó önreprerentálása által. Mindez a tárgyas költészeti hagyomány felé mutat, ahol a költői leírás helyett a nyelv teremtő-alkotó karaktere kerül előtérbe.

Csapody Tamás: Bori munkaszolgálatosok

A technikai fejlődésen és főként a vonatnak a XIX. századon végigvonuló irodalom- és kultúrtörténeti fontosságán túl a másik alapvető sajátosság, amely talán hangsúlyosabban jelenik meg a századvégi novellisztikában vagy akár Gárdonyi prózairodalmában, az a nagyváros szemantikájának, említett olvashatóságának megtapasztalása, vagyis az erre irányuló poétikai-retorikai útkeresés. Bednatics Gábor ez esetben a romantika tájleíró költészetének továbbélését és annak lírai átalakulását követi végig. A folyamatot, melyben a topográfiailag meghatározható város az organikus szóképeket tovább működtetve jelrendszerré alakul át, amely immár nemcsak egy megváltozott élethelyzet és tér empirikus tapasztalatát jelenti, hanem egy újfajta (metaforikus) kódrendszer olvashatóságának kérdését veti fel. Ez utóbbi hozza létre a nagyvárosi poetológiát, mely mint diszkurzív térbeliség, egy szavakból és azok konnotációiból felépülő város, és nem pedig mint pusztán „látvány” lesz szöveggé. Ide tartozik a városias, „vulgárisabb” nyelv megszületése, amely műfaji váltást is implicál, a szonon irányába mozdul el, a budapesti dal megszületése felé.

A monográfia lapjain Bednatics Gábor végig rendkívül tudatosan és következetesen vezeti végig azt az újszerű koncepciót, amely bár végig egyetlen fő vonulat (a mediális feltételezettség teoretikus elgondolása) mentén marad, mégis az irodalomelméleti vizsgálódás széles körű lehetőségeit nyitja meg. Ezek az elméletileg megalapozott kezdeményezések a felhozott, hol csak vázlatosan, hol pedig részletesebben interpretált szövegpéldákkal együttesen teljesítik be sikeresen a monográfia alapvető célját, vagyis azt, hogy specifikus jegyeiben, a nyelvi-poétikai eljárásokra koncentrálna ragadja meg a „modern magyar líra kezdetét”. Így e korszakot sikerül nem pusztán előtörténetként vázolni, hanem az „átmenetiség degradáló kategóriája alól” kiszabadítani, s az intertextuális kapcsolatokon alapuló, az aktív hagyománytörténésre koncentráló irodalomtörténeti vizsgálódás alapján átfogni. Mindemellett azonban, mivel a könyv az új kérdésirányok, a bevezetett elméleti kérdésfeltevések és az eddig nem vagy kevésbé tárgyalt alkotások szövegszerű vizsgálata által kívánja új alapokra helyezni a korszak kutatását, még nem felelhet meg hiánytalanul a maga támasztotta célkitűzésnek. Említhető itt a felidézett szövegtörzsek nagy mennyisége és a versek interpretációja közötti szükségszerű aránytalanság, további igényként fogalmazható meg a most hanyagolt költőhármának az újszerű vizsgálódás terébe történő visszaemelés, vagy az igazán izgalmas témák még alaposabb vizsgálata. Remélhetőleg a szerzőtől is mihamarabb olvashatók lesznek a téma további kutatásának vonatkozó eredményei. De nem kétséges, hogy a monográfia a korszak megújuló kutatása egyik megkerülhetetlen alaplátvénak (fog) számít(ani). S bár szerencsére a hasonló törekvések egyre erősödnek a klasszikus modernség kezdeteivel foglalkozó szakirodalomban, Bednatics Gábor munkája rendkívüli alapos elméleti megalapozottsággal nyit meg számos fontos tárgykört, és – ami a recepció szempontjából a legfontosabb – teoretikus kérdőhorizontot, így minden bizonnyal további termékeny kezdeményezést nyújt az előző századforduló irodalomtörténeti vizsgálata számára.

(Ráció Kiadó, 2009)

Dancsecs Ildikó

Csapody Tamás monografikus kötete a bori munkaszolgálatosokról terjedelmében, de elsősorban tartalmában minden elismerést megérdemlő vállalkozás. Munkája közel egy évtizedes kutatásra épül, amelynek részleteit már korábban megismerhettük szakfolyóiratokban közölt tanulmányaiban és egyéb publicisztikai írásaiban. A szerzőt valamilyen „belső erő” készteti, hogy színvonalas szakmai kutatásait ne csak a témával foglalkozó kollégák szűk köre, hanem az érdeklődők avagy az eddig közömbösek vélhetően nem csekély létszámú csoportja is megismerhesse. A mai rendkívül szétszakadt és átpolitizált történeti közgondolkodás Auschwitzot még emlékezetében tartja, de Borról csak Radnóti Miklós személyével és halálával kapcsolatban vannak emlékképei, elsősorban iskoláinkban is tanított versein keresztül. Ezért örülhetünk Csapody Tamás fáradságot nem ismerő munkásságának, mely a magyar emlékezetkultúra egy fontos részét építi föl és gondozza. A szerző figyelmesen áttekintett minden korábbi könyvet, tanulmányt, filmet, kiállítást és interjút anyagot. Az aprólékos és nagy felkészültséget igénylő levéltári kutatások mellett telefoninterjúkat készített és elektronikus levelezést is folytatott. A források, emléknemek minden lehetséges formájának felkutatásával korántsem elégedett meg. Bejárta a munkaszolgálatosok raboskodásának legfontosabb helyszíneit is. A helyszíneken készült fotók és a földrajzi eligazodást segítő térképvázlatok segítik áttekinthetővé tenni az eseményekben, adatokban és helyszínekben igen gazdag monográfiát.

A szerző végzettségét tekintve jogász-szociológus, de a történettudomány módszertanában is példamutatóan képes eligazodni. A rendkívül gondosan összegyűjtött források elemzését áthatja az a szemlélet, amely képes megérteni a munkaszolgálatosok mindennapjait: azt, hogy mit jelent küzdeni a túlélésért és közben visszagondolni az otthon maradt családtagokra, barátokra. A feldolgozás során Csapody mindig megőrzi objektív távolságtartását a forrásoktól. A bevezetésben megemlítette, hogy „természetesen előfordulhatnak hiányosságok, tévedések és hibák”, s kéri az olvasókat ezek jelzésére. A múlt feltárására irányuló, mindenre kiterjedő alaposág és a múlt történéseivel szembeni alázat a kötet egyik legfőbb érdeme.

Az egymásra döntően kronologikusan épülő fejezeteket olvasva önkéntelenül felvetődik az a kérdés, hogy napjainkban, és főként ilyen részletességgel, kiket érdekelhet múltunknak ez a része. A második világháború alatt sérelmet elszenvedettekből már csak igen kevesen élnek, sőt, már a második generáció is erősen fogyatkozóban van. Az unokák számára pedig már igencsak távoli ez a világ. Múltunknak most egészen más traumái kerültek a felszínre és váltak az érdeklődés, illetve a szimbolikus politizálás középpontjává. Ezek is vitathatatlan sérelmek, de múltunk csak teljes egészében válik egységgé. Csapody Tamás nem is törekedett másra, mint a dokumentálásra és az értelmezésre. Az emlékezet ezáltal válik teljessé. Nem lehet tudni, hogy mikor jelenik meg egy új generáció, amelynek ismét fontossá válnak a korabeli történések. Ennek a kötetnek a hiányában már most is szegényebbek lennénk.

Szükség van ezekre a művekre, nagyívű monográfiákra, vagy éppen rövid publicisztikai írásokra. Határozott fogódzók nélkül ugyanis meglehetősen ingoványossá vá-

lik a múlt. Magyarországon csak kevesen tudják, hogy Németországban az 1933-as évvel kezdődő korszak nemcsak a zsidó származású polgárokat érintette, hanem a társadalom más csoportjait is. Összességében viszont a Németországban élő zsidó polgárok sokkal nagyobb arányban (75%) éltek túl ezt a bő tíz évet, mint a magyarországi zsidó származásúak a német megszállást követő pár hónapot. A túlélők aránya talán 30%-ra tehető. (Pontosabb és Európa 23 országára kiterjedő adatok Karsai László: „Túlélhettek volna a magyar zsidók a holokausztot? – Régi kérdés, új válaszok” című írásában találhatók. In: Grüll Tibor – Répás László [szerk.]: A zsidóság és Európa. 155. o.)

Ennak a rendkívül intenzív és borzalmas folyamatnak egy időszakát dolgozta fel Csapody Tamás. A több mint hatszáz oldalas kötet hat nagyobb, eltérő időben keletkezett, önálló életet élő fejezetből áll. Az összekötő kapcsot a bori munkaszolgálat, a személyek és a sorsok azonossága jelenti. A művet rendkívül gazdag irodalomjegyzék – beleértve az internetes anyagok és a levéltári források elérhetőségét is –, valamint közel ötven oldalas névmagyarozat zárja. Minden, az események során feltűnt személy megtalálható benne olyan részletekbe menően is, mint például „Albert Abdán lévő német szakács”. Radnóti meggyilkolása kapcsán a faluban szolgáló német katonákat is meggyanúsították. A névmutató szerepe azért fontos, mert egyazon személy nevét sokszor eltérő módon írták, illetve történtek névváltozások is. Ezek az adatok a későbbi kutatók számára komoly fogódzókat jelentenek.

A magyar történeti köztudatban a „bori menet” Radnóti halálával kapcsolódik össze. Különösen igaz ez a Győrben élőkre, ahol a Radnóti Emlékbizottság nevű civil szerveződés napjainkban is igyekszik ébren tartani az emlékezetet. Sokat azonban nem tudunk az eseményekről. A magyar holokauszt-kutatás döntően az Auschwitzba történő deportálásokkal, illetve a keleti front munkaszolgálatosaival foglalkozott. Kevesen tudják, hogy 1943-tól megközelítően hatezer magyar munkaszolgálatos dolgozott a Bor körüli bányákban. A német hadigépezet számára szükséges réz kitermelését ez a kényszer- (rabszolga) munkaerő is segítette. Az is kevésbé ismert, hogy a zsidó származásúak mellett Jehova tanúi, szombatisták és nazarénusok is a munkaszolgálatosok listájára kerültek.

A könyv egészéhez képest rövid, de hiánypótló és figyelmet érdemlő fejezet foglalkozik a bori lágerbe került orvosokkal. Bor csendes kisváros volt, amelyet tucatnyi, német helységnévvvel ellátott altábor (Westfalen, Bayern, Bregenz stb.) vett körül. A kötetben két áttekinthető térképvázlat nyújt eligazodást ezen a környéken. Az első alfejezetek az ide került orvosok tevékenységét dolgozzák föl. Ma már nehéz elképzelni azt az időszakot, amelyben sok, már korántsem fiatal és korábban komoly megbecsülésnek és tiszteletnek örvendő orvos ilyen rövid idő alatt kiszolgáltattott „rabszolgává” válik. Helyzetük csak annyival volt jobb a többi munkaszolgálatosénál, hogy gyógyítaniuk kellett őket, hiszen a munkaerőre szükség volt. Körükből később olyan tekintélyes szakemberek kerültek ki, mint Rubányi Pál, Zoltán László vagy Levendel László. A szerző végigköveti a táborba kerülés körülményeit, és az orvosok munkája által a lakók mindennapi életét is igyekszik felvillantani. A különböző altáborokban tevékenykedő orvosok minimális eszközökkel próbáltak segíteni a szerencsétlen betegeken, sok esetben bámulatos sikerrel. Külön nem érdemes kitérni a könyvben bemutatott keretlegények embertelenségére, vagy éppen

minimális emberiségére – őket gyorsan le is váltották –, mert ezek a magatartásformák mindenütt hasonlóak voltak. A legkegyetlenebb Marányi Ede volt, akinek Csapody később külön fejezetet szentel. Ebből az időszakból szinte kizárólag Radnóti Miklós nevét és sorsát ismerjük. Itt raboskodott mellette még Lukács László költő, akit 40 fokos lázzal munkára parancsoltak. Márai Béla, aki Lukács kezelő- orvosa volt, emberfeletti kitartással kórházba szállította, de már nem tudtak rajta segíteni. A lágerben (lágerekben) dolgozott még Halász Jenő orvos-költő, a később elismert szociológus Szalai Sándor, Spira György, utóbb kiváló történész, az 1848–49-es korszak kutatója, és Justus Pál szociáldemokrata politikus. Az emberi sorsok nagyon szerencsétlenek is lehetnek. Justust a következő rendszer évekre bebörtönözte, több egykori bori kényszerszermunkás pedig távoli oroszországi táborokban halt meg. Természetesen voltak szerencsések is. Megszabadulva német és magyar örököitől, később a szovjet katonák elől menekülve, majd ismét – egészen más fogságba esve – egy „orosz tiszt” mondta: „Ismerem magukat, együtt voltunk Borban.” Egy embertelenül nehéz korszak ma már érthetetlen életképei tárulnak föl a könyv minden fejezetében.

A második fejezet Justus Pál baloldali politikussal foglalkozik, akit származása mellett még világnézete is sújtott. Csapody Tamás a tőle megszokott alaposággal pontosan és áttekinthetően dolgozta föl az időbeli eseményeket és a térbeli tényeket (ki, melyik táborba került, milyen útvonalon érkeztek, milyen környezet vette őket körül). Megtudhatjuk, hogy Justus 1944. június 11-én indult el Jászberényből – ami helyi gyűjtőpont volt –, ahol találkozott Aczél Györggyel, a későbbi Kádár-korszak meghatározó kultúrpolitikusával, és pár nap múlva már a Bortól 30 kilométer távolságra lévő Bregenz altáborban volt. Csapody itt is bemutatja a lágerek mindennapjait, csak más életképekben, mint az orvosok esetében. Egy korabeli visszaemlékezés alapján leírja a „hippis”, azaz az átvizsgálás módszereit. A motozás mindenre kiterjedt, amit a munkaszolgálatosok magukkal hozhattak. A túlélés reményében mindenki vitt magával pénzt, értékeket, amelyeket – mint talán nem is alaptalanul gondolták – később életre cserélhetnek. A tábor kezdődő mindennapjairól érdemes e helyütt pár sort idéznünk. Amikor a motozást végrehajtó tisztas „az én takarómhoz ért, egyből megnézte a spulni címámat és fogásából rájött, hogy benne pénznek kell lennie. Egy meglehetősen erős pofon után, amit természetesen én kaptam, egy hanyag mozdulattal zsebre tette a címát. Így lettem egy száz pengővel szegényebb és egy pofonnal gazdagabb”.

A Bregenz tábor munkaszolgálatosait egyéb megaláztatások is érték: elvették a cipőjüket és fapapucsban jártak dolgozni, valamint sárga csillagot kellett viselniük. Az intézkedés oka nyilvánvalóan a szökés megakadályozása volt. A kikeresztelkedett és a vallásukat megtartó zsidók vizuális megkülönböztetése is a hatalmi technikát szolgálta. A visszaemlékezések alapján a tábor vezetése, nyilván német minta alapján, tudatosan szított viszályt a két csoport között. A kikeresztelkedett fehér karszalagosok lettek a kedvezményezett csoportvezetők, akik többnyire kíméletlen hajcsároknak bizonyultak. Az emberi természetnek szélsőséges helyzetekben szomorú megnyilvánulásai lehetnek. Minden fejezetben feltűnnek emberségesebb vagy kegyetlen keretlegények – névvel megjelölve –, utóbbiaknál a sokszor halállal végződő büntetés magánszórakozás volt. A szerző forrásai a hivatalos dokumentumok (periratok) és a visszaemlékező-

sek. Mindössze egyetlen példát említenénk: Császár János főtörzsörmeister tetteit a népbíróság ötszáz oldalas vádiratban foglalta össze.

Külön fejezet foglalkozik Marányi Ede táborparancsnoki tevékenységével. Elődje, Balogh András (aki 1943 végéig töltötte be ezt a pozíciót) igen szigorú volt, Marányi viszont kifejezetten kegyetlen személyiség. „Személyes parancsára megszorodtak a kikötések és a kínzások. Parancsnoksága alatt sok rab halt meg embertelen módon, Csillag Albertet (ismert grafikus) és 20–23 fő munkaszolgálatos társát hosszú ideig kínozták, majd kivégezték. Az első lépcsőben Magyarországra induló mintegy 3600 fő szenvedéseiben és jelentős részének elhalálzásában felelősség terheli.” A szerző rekonstruálja a parancsnok életútját. Bori tevékenysége miatt saját felettesei részéről katonai eljárás indult ellene, amelyet Szálasi Ferenc hatalomra kerülése után leállítottak. Sok a rejtély Marányi háború utáni élete körül. Közel 90 évben békességben halt meg Markdorfban, Fehér Antal néven. Mi lehet az oka, hogy nem vonták felelősségre?

A kötet legterjedelmesebb, tizenhét alfejezetre tagolt fejezete a tábor kiürítésével és a szerencsétlen munkaszolgálatosok sorsát kíséri végig, amely nagyrészt gyalogmenet volt Újvidéktől egészen a németországi táborokig (Flossenbürg, Sachsenhausen). Főként Radnóti Miklós halála kapcsán ezekkel a történetekkel foglalkoztak legtöbbször, és a hazai nyilvánosság is ebben a legtájékozottabb. Csapody érezhetően rengeteg időt és energiát fordított a korábbi feldolgozások (könyvek, tanulmányok, a napi sajtó publikációi) kritikájára és a fellelhető források újragondolására, minden apró mozzanatot esemény- és helyszíntörténeti sorba ágyazva. A szerző teljesítményéhez képest szolid észrevétel, hogy az eddig jól összefogott és szerkesztett kötet itt bonyolulttá válik. A szándék érthető, hiszen minden fellelhető adatot (hogy hívták a betegeket szállító kocsisokat) és mozzanatot (a Keret által Écsen vagy Nyúlön vásárolt disznó) igyekszik aprólékos módon beilleszteni a történetbe. Tiszteletre méltó mozzanat, hogy mindezt érzékelve az alfejezetek egy részénél az összefoglalás módszerét alkalmazta. Ugyancsak apró észrevétel, hogy az első fejezeteknél még nem jelenik meg ez a rendszer, a Marányi Edét bemutató résznél „összegzés” a neve, később már „összefoglalás”. Az okokat értjük, hiszen a kutatás hosszú évekig tartott, a feldolgozási technikák fokozatosan alakultak ki.

Az események időbeli alakulását és térbeli mozgását rekonstruálva Csapody úgy ítéli meg, hogy az 1944-ben elindított 3600 fős menetből 1500 munkaszolgálatost útközben kivégeztek. Több menet is volt, amelyek néha találkoztak. A források hiányosak, a visszaemlékezéseket közlő korabeli szemtanúknak pedig nem volt rálátásuk ezekre a szerveződési formákra. Az egyik menetben tűnt fel Radnóti Miklós, és a későbbiekben kialakult mítosza igen sok eseményt rendel hozzá. A szerző minden korábbi feldolgozást, rendőrségi jegyzőkönyvet, visszaemlékezést, levéltári forrást stb. aprólékosan elemez és közöl. A háborút követő népbírószági perek alapján újabb bepillantást nyerhetünk a keretben szolgálatot teljesítők tevékenységébe, magatartásformáikba. Következtetését jogászként itt is bátran levonja. Ha szakszerűbb és alaposabb lett volna a nyomozói, ügyészi, bírói munka, akkor talán közelebb kerülnénk Radnóti hiteles történetéhez.

Hiteles történet pedig nincs, és az események már nem rekonstruálhatók a maguk teljességében. Ezt üzeni az utolsó fejezet, amelyben a költő halálával, az exhumálással és a holttestek agnoszkálásával (azonosítás) foglalkozik. Az 1946 júniusában készült jegyzőkönyvek eredeti példányai eltűntek. A tüzetes és szakszerű forráskritika után levonja végső következtetését: szinte biztosra vehető, hogy Radnóti Abdánál végezték ki, „nem bizonyítható ugyanakkor, hogy a győri koporsóban átvett személy földi maradványai azonosak az abdai exhumálás során megtalált és Radnóti Miklósként azonosított személy földi maradványaival.” Ilyen véleménnyel zárul le a tiszteletre méltó kötet. A hihetetlenül sok primér és másodlagos forrás feldolgozása után nem mond ki köbevésett véleményt, inkább kételyeket ébreszt, gondolkodásra ösztönöz. A témával foglalkozók és a levéltárosok tudják, hogy az 1950-es években, és talán később is, folytak a témát érintő iratgyűjtések és iratmegsemmisítések. Az okokat csak találgatni lehet. Azt azonban nem jelenthetjük ki, hogy új források már nem kerülhetnek elő. Csapody Tamás könyve egy új történészgeneráció számára kiváló alap lehet.

(Vince Kiadó, 2011)

Szakál Gyula

Számunk szerzői

Baán Tibor 1946-ban született Rákoslígyen. Költő, irodalomtörténész. A győri bencés gimnáziumban érettségizett. Legutóbb megjelent kötete: Gyűjtemény (versek, 2012).

Báthori Csaba 1956-ban született Mohácson. Költő, műfordító, esszéista. Budapesten él. Legutóbb megjelent könyve: Elemi szonettek (2013).

Dancsecs Ildikó 1988-ban született Budapesten. 2011-től az ELTE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskolának hallgatója a Késő romantikus és kora modern magyar irodalom programban, több színháznál dramaturgként is tevékenykedik.

Dobai Lili író, költő. Kötetei: Tangere (2001); Formula pietatis (2010).

Doboss Gyula 1945-ben született Wismarban. Irodalomtörténész, író. Budapesten él. Legutóbb megjelent kötete: A „Költészetregény” (2003).

Gergely Ágnes 1933-ban született Endrődön. Költő, író, műfordító. Budapesten él. Legutóbb megjelent kötete: Jonathan Swift éjszakái (versek, 2010).

G. Komoróczy Emőke 1939-ben született Budapesten. 1961 és 1979 között különböző győri középiskolákban, majd a Budapesti Tanárképző Főiskolán (1982 óta az ELTE Tanárképző Főiskolai Kara) tanított. Legutóbb megjelent kötete: Egy par excellence közép-európai művész: Szombathy Bálint (2012).

Hadarics Gábor 1961-ben született Győrben. Fotográfus, televíziós operatőr. Budapesten él.

Hárs György Péter 1965-ben született Győrött. Költő, esszéista. Önálló kötete: Pszicho Ana Logosz (2005).

Horváth Veronika 1990-ben született Győrött. Ikrényben él. A győri Kazinczy Ferenc Gimnáziumban érettségizett. Jelenleg Budapesten színészetet és drámajáték-vezetést tanul.

Józsa Emő 1960-ban született Kolozsváron. Költő. Budapesten él.

Juhász Attila 1961-ben született Téten. Költő, kritikus. A győri Révai Miklós Gimnázium tanára. Legutóbb megjelent kötete: nehézfény (versek, 2011).

Karátson Endre 1933-ban született Budapesten. Író, kritikus, irodalomtörténész. 1956 óta Párizsban él. Legutóbb megjelent kötete: Retúrjegy (2012).

Kelemen Lajos 1954-ben született Büssün. Író, kritikus, a Magyar Napló szerkesztője. Kaposváron él. Legutóbb megjelent kötete: Árnyalatok igazsága (tanulmányok, 2013).

Kovács Krisztina 1976-ban született Békéscsabán. A Szegedi Tudományegyetem magyar–történelem–régészet szakán végzett. Jelenleg a Modern Magyar Irodalom Tanszék doktorandusza. Kutatási területe: térelméleti szempontok a ’30-as évek prózájában.

Lackfi János 1971-ben született Budapesten. Író, költő, műfordító, a Nagyvilág c. folyóirat szerkesztője, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem docense. Zsámbékon él. Legutóbb megjelent kötetei: Milyenek a magyarok? (esszék, 2012,

második kiadás); Százérintő – Ölbeli játékok és mondókák (J. Kovács Judittal közösen, 2013).

Legédy Jácint 1976-ban született Gödöllőn. Költő. Szülővárosában él. Kötetei: Központi Zóna (2006); RAF: Búcsúszimfónia (Tamás Gáspár Miklóssal és Sztányi Györggyel közösen, 2009).

Móser Zoltán 1946-ban született Szekszárdon. Fotóművész, író. Bicskén él. Legutóbb megjelent kötetei: Tünedeznek, megjelennek (tanulmányok, 2011); Alámerült Atlantiszom I–IV. (2011–2012).

Mutis, Álvaro 1923-ban született Bogotában. Kolumbiai költő, regényíró, esszéista. Gyermekkorára nagy részét Belgiumban töltötte. 1956-ban telepedett le Mexikóban. Magyarul megjelent kötetei: Maqroll, az Árbocmester nekibuzdulásai és hanyattatásai 1. (2008); 2. (2009).

Péntek Rita 1974-ben született Győrött. Költő. A Nyugat-Magyarországi Egyetem Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskolai Karán végzett.

Petrik Iván 1971-ben született Balassagyarmaton. Költő. Az ELTE BTK-n végzett, levéltárosként dolgozik. Pápan él.

Poniatowska, Elena (Hélène Elizabeth Louise Amélie Paula Dolores Poniatowska Amor) 1932-ben született Párizsban. Mexikói származású író, újságíró.

Pusztai Zoltán 1955-ben született Mosonmagyaróváron. Költő. Győrött él. Legutóbb megjelent kötete: Képirás. Kétszázötvenkét haiku – a szerző grafikáival (2013).

Sajó László 1956-ban született Sátoraljaújhelyen. Költő. Legutóbb megjelent kötete: Magyar versek (2013).

Sütő Csaba András 1979-ben született Győrben. Költő, kritikus. Szülővárosában tanít. Legutóbb megjelent kötete: Aura (versek, 2013).

Szakál Gyula 1957-ben született Győrben. Történész, politológus, a Széchenyi István Egyetem tanára, a Műhely szerkesztője. Főbb kutatási területe a vállalkozástörténet és annak győri vonatkozásai, a politikai magatartás és értékek, valamint legújabbban a társadalmi tőke különböző aspektusai. Legutóbb megjelent kötete: A civil szektor szerepe a társadalmi tőke képződésében (2006).

Szarvas Melinda 1988-ban született Győrben. A győri Apor Vilmos Iskolaközpontban érettségizett, majd az ELTE magyar szakán diplomázott. Kritikákat és tanulmányokat 2010-től publikál. Főbb kutatási területe a vajdasági magyar irodalom.

Szemes Péter 1979-ben született Zalaegerszegen. Kritikus, esztéta. A Pannon Tükör kulturális folyóirat főszerkesztő-helyettese.

Tatár Sándor 1962-ben született Budapesten. Költő, műfordító. Legutóbb megjelent kötete: Bejáró művész (versek, 2007).

Varga Imre 1950-ben született Kisgyarmaton (Cseh-szlovákia). Költő, műfordító. 1982-ben települt át Magyarországra. Legutóbb megjelent könyve: Mielőtt kimondaná (versek, 2011).

A MŰHELY MEGVÁSÁROLHATÓ AZ ALÁBBI KÖNYVESBOLTOKBAN:

Győr:

Antikvárium (Kazinczy u. 6.),
Koncert Zenemű- és Hangszembolt
(Arany J. u. 3.)

Budapest:

Írók Könyvesboltja (Andrássy út 45.),
Gondolat Könyvesház (Károlyi Mihály u. 16.)

Debrecen:

Sziget Könyvesbolt (KLTE)

Hódmezővásárhely:

Petőfi Könyvesbolt (Andrássy u. 5.)

Nyíregyháza:

Kötet Könyvesbolt (Hősök tere 9.)

Pécs:

Zrínyi Miklós Könyvesbolt (Jókai u. 25.)

Sopron:

Cédrus Art Klub (Fő tér 6.),
Fekete Cédrus Könyvkereskedés
(Bűnker Rajnárd köz 2.),
Vörös Cédrus Könyvkereskedés
(Mátyás király u. 34/F.)

Szeged:

Bálint Sándor Könyvesbolt (Aradi vértanúk tere 8.)

A RELAY ÚJSÁGÁRUSOKNÁL BUDAPESTEN:

Blaha Lujza tér
Déli Pályaudvar
Ferenc körút
Kálvin tér
Őrs vezér tér
Váci utca
Bajcsy-Zsilinszky út

Folyóiratunk megrendelhető
a szerkesztőség címen:

9002 Győr, Pf. 45.

Honlap:

www.gyorimuhely.hu

E-mail:

szerkesztoseg@gyorimuhely.hu

MŰHELY KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

Megjelenik kéthavonta
2013. XXXVI. évfolyam, 4. szám

Főszerkesztő:
VILLÁNYI LÁSZLÓ

Szerkesztők:
HORVÁTH JÓZSEF,
MÁRTONFFY MARCELL, SZAKÁL GYULA

Arculat:
KURCSIS LÁSZLÓ

Szerkesztőségi titkár:
SZIKONYA GABRIELLA

T Á M O G A T Ó K :

Nemzeti Kulturális Alap

Nemzeti Kulturális Alap

Győr Megyei Jogú Város Önkormányzata

Pannon-Víz Zrt. Győr

Tarandus Kiadó

Széchenyi István Egyetem, Győr

Uniklub Kft.

Hungaro-Len Kft., Komárom

Hotel Klastrom, Győr

Index: 25975 HU ISSN 0138-922 X. A szerkesztőség címe: 9002 Győr, Rákóczi u. 1. Levélcím: 9002 Győr, Pf. 45. Tel./fax: (96) 326-845. E-mail: szerkesztoseg@gyorimuhely.hu. Honlap: www.gyorimuhely.hu. Kiadja: a Műhely Folyóiratkiadó Nonprofit Korlátolt Felelősségű Társaság. A kiadásért felel: Villányi László ügyvezető. Budapesten és vidéken terjeszti a Magyar Lapterjesztő Rt. és a Könyvtárellátó Kht. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Üzleti Ügyfelek Üzletág, Központi Előfizetési és Árusmenedzsment Csoport, 1900 Budapest. Előfizethető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, valamint e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu. A befizetéseknekél kérjük minden esetben feltüntetni: Műhely c. folyóirat.

Előfizetési díj 2013. évre: 2400,- Ft

Szedés: Szikonya Gabriella • Tördelés: VISIONEXT Vizuális Stúdió, Győr

Nyomás, kötés: PALATIA Nyomda és Kiadó Kft. Győr • Felelős nyomdavezető: Radek József ügyvezető igazgató

MŰHELY

nka
Nemzeti Kulturális Alap

KULTURÁLIS

500,- Ft

FOLYÓIRAT

9 770138 922000

1 3 0 0 4